

Pamiatky
modernej architektúry

Register
chránených stavieb

Nový život
pamiatok

1-2/2015, 27. ročník

URBANITA

Cenné dedičstvo

Zveľaďujme si **dedičstvo**

Prostredie, v ktorom prežívame svoj každodenný život, nesie v sebe stopy práce a umu našich predkov. Poznamenala ho vysoká kultúra, prosperita, životné potreby, ale aj deštrukcie, neporozumenie či neúcta. Pokiaľ sme schopní toto všetko vnímať a uvedomovať si, môžeme sa veľa naučiť o sebe.

O hodnotných architektonických a urbanistických dielach hovoríme vo všeobecnosti ako o „pamiatkach“, ale tento pojem je skôr myslený ako „cenné dedičstvo“. Podľa zákona o ochrane pamiatkového fondu je štátom chránenou kultúrnou pamiatkou hnutelná vec alebo nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu jej ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku. Zákon upravuje podmienky ochrany kultúrnych pamiatok a tiež rámce v oblasti ochrany pamiatkového fondu. Podľa neho je pamiatkový fond významnou súčasťou kultúrneho dedičstva a jeho zachovanie je verejným záujmom. Kultúrna pamiatka môže byť chránená ako samostatný objekt alebo ako súčasť pamiatkového územia. K ochrane hodnotných diel môžu prispieť aj obce, ak si zavedú evidenciu pamätihodností na svojom území.

Zaoberanie s architektonickým dedičstvom je rozsiahla problematika, ktorá sa dotýka nás všetkých. Dotýka sa štátu, ktorý deklaruje základné priority v ochrane kultúrneho dedičstva a utvára možnosti na ich napĺňanie. Dotýka sa obcí, ktoré vytvárajú podmienky na vznik zdravého, kultúrneho a podnetného prostredia pre život svojich obyvateľov. Dotýka sa majiteľov domov, ktorí rozhodujú o ich budúcej podobe a využití. Dotýka sa architektov, umelcov, vedcov, remeselníkov a všetkých, pre ktorých sú architektonické pamiatky inšpiráciou. Nezáleží na tom, či ide o pamiatky historické alebo moderné, všetky vyžadujú rovnakú starostlivosť, aj keď so špecifickým prístupom a vedomosťami. O vzácných osobných iniciatívach, zmysluplných projektoch, privádzaní zanedbaných budov k novému životu, o rizikách či rezervách, ktoré v oblasti citlivého zveľaďovania a využívania architektonického dedičstva máme, hovoria nasledujúce príspevky. Objavovanie a poznávanie zabudnutých klenotov je vzrušujúcim dobrodružstvom a projektovanie obnov je jednou z najkrajších architektonických úloh.

Ing. arch. Katarína Andrášiová, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Peter Zeman

predseda
*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
odbor komunikácie*

Ing. Tibor Németh

podpredseda
*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
generálny riaditeľ sekcie výstavby*

Ing. arch. Elena Szolgayová, PhD.

podpredsedníčka
*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
generálna riaditeľka sekcie bytovej
politiky a mestského rozvoja*

Ing. arch. Andrej Alexy

*Slovenská komora architektov,
člen predstavenstva*

Mgr. Zoja Droppová

*Spolok architektov Slovenska,
Projekt Revue*

Ing. Branislav Dudáš

*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
kancelária štátneho tajomníka*

Mgr. Dušana Groskopová

*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
odbor komunikácie*

Ing. arch. Ingrid Konrad

Hlavná architektka mesta Bratislavy

prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD.

*Slovenská technická univerzita
v Bratislave, Fakulta architektúry*

Ing. arch. Peter Kovačik

*Zväz stavebných podnikateľov
Slovenska*

prof. Ing. Dušan Petráš, PhD.

*Združenie pre podporu obnovy
bytových domov, prezident*

Ing. Dana Pištová

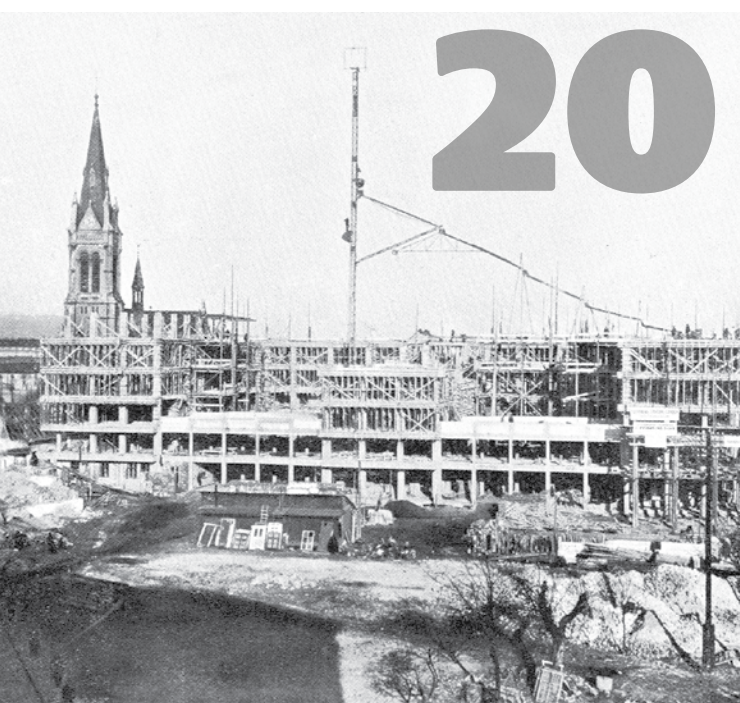
*Štátny fond rozvoja bývania,
generálna riaditeľka*

doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.

*Slovenská technická univerzita
v Bratislave, dekanka Fakulty
architektúry*

10

20

36

6 – 7/ ZAUJALO NÁS**8 – 9/ TÉMA****Pamiatky modernej architektúry****10 – 15/ ROZHOVOR****Ochrana modernej architektúry**

Rozhovor s historičkou architektúry

PhDr. Klárou Kubičkovou-Kucserovou, PhD.

*Ing. arch. Katarína Andrášiová, PhD.***16 – 19****Predpoklady udržateľnej ochrany**

Ako to funguje u nás a vo svete

*Ing. arch. Nina Bartošová, PhD.***20 – 23****Avion: nadčasový bytový dom**

Od výstavby až po súčasnosť

*PhDr. Katarína Haberlandová***24 – 27****Funkcionalistická škola Jiřího Grossmanna v Nitre**

Medzivojnové dielo českého architekta

*Ing. arch. Zuzana Holičková***28 – 31****Povojnová moderna ako nepohodlné dedičstvo**

Kontroverzné stavby socializmu

*Mgr. Peter Szalay, PhD.***32 – 35****Medzi nárokom a realitou**

Poznámky k obnove architektúry moderny

*Ing. arch. Pavol Paňák***36 – 39****Metodické centrum pamiatok modernej architektúry v Brne**

Rekonštrukcia brnianskej Vily Stiassni

*Mgr. Petra Hlaváčková***40 – 43****Register DOCOMOMO Slovakia**

Chránené stavby na Slovensku

*Ing. arch. Katarína Andrášiová, PhD.***44 – 45/ TÉMA****Nový život pamiatok****46 – 49****Dedičstvo v inom svetle**

Verejný záujem verzus súkromné vlastníctvo

*Ing. arch. MSc. Pavol Ižvolt, PhD.***50 – 53****Ide to aj inou cestou...**

Prvé konverzie industriálnej architektúry na Slovensku

*Mgr. Petra Kalová***54 – 57****Pamiatky zachráni len ich vlastná história**

Obnova kaštieľov z pohľadu historika umenia

*Mgr. Jozef Lenhart***58 – 61****Nový život hradov**

Zhodnotenie výsledkov náročných rekonštrukcií

*Ing. arch. Zuzana Ondrejková***62 – 65****Úspešné obnovy v Trnavskom kraji**

Historické objekty v novom šate

*Mgr. Daniela Zacharová***66 – 69****Údržba alebo rekonštrukcia?**

Viac o projekte Pro Monumenta

*Ing. arch. MSc. Pavol Ižvolt, PhD.***70 – 73/ HISTÓRIA****Výstavba miest v rokoch 1945 až 1956***prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD.***74/ POUŽITÁ LITERATÚRA**

66

URBANITA

Časopis o urbanizme a územnom plánovaní, štvrťročník, ročník 27, Júl 2015, ISSN 0139-5912 • Zápis v zozname periodickej tlače EV3776/09
 Vydavateľ: Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky (MDVRR SR), Námestie slobody 6, P.O.BOX 100, 810 05 Bratislava
 IČO 30416094, www.mindop.sk

Šéfredaktorka: Mgr. Dušana Groskopová, MDVRR SR, telefón: 02/594 94 773, e-mail: info@mindop.sk

Odborná gestorka témy Pamiatky modernej architektúry: Ing. arch. Katarína Andrášiová, PhD.

Odborný gestor témy Nový život pamiatok: Ing. arch. MSc. Pavol Ižvolt, PhD.

Grafická úprava: MDVRR SR • Koláž na titulnej strane: Ilustračné fotografie. Archív autorov a Oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV

Jazyková úprava: Mgr. Silvia Mičeková, MDVRR SR • Tlač: Fetex, s. r. o.

Názory publikované v článkoch nemusia vždy vyjadrovať stanovisko vydavateľa. Za správnosť a pôvodnosť uvedených informácií zodpovedá autor. Vydavateľ si vyhradzuje právo redakčnej a jazykovej úpravy textu a výberu fotodokumentácie. Akékoľvek kopírovanie textov a grafických častí časopisu je povolené len so súhlasom vydavateľa.

Súťaž o nové Košice

Mesto Košice v rámci verejného obstarávania zrealizovalo urbanistickú ideovú súťaž na výber spracovateľa nového územného plánu. Oznámenie o súťaži bolo riadne zverejnené v Úradnom vestníku EÚ a vo Vestníku verejného obstarávania.

Podmienky súťaže splnili traja záujemcovia, ktorí boli následne vyzvaní na predloženie návrhov, pričom na spracovanie súťažných podkladov mali dva mesiace. Medzinárodná porota zasadala v decembri minulého roku pod vedením architektky Viery Šottníkovej, v zložení Vladimír Debnár, Andrej Gürtler, Antonín Hladík, Agnesa Hoppanová, Jozef Hudák, Martin Jerguš, Petronela Királyová, Stanislav Kočíš, Ladislav Kočíš, Alena Kubová-Gauché a Štefan Zahatňanský.

Podľa poroty najlepšie splnil súťažné podmienky návrh skupiny Arka, architektonická kancelária, s. r. o., ktorú viedli Ing. arch. Alexander Běl a Ing. arch. Viktor Malinovský s kolektívom autorov Ingrid Fruhaufová, Dezider Kovács, Dušan Marek, Ľubomír Mateček, Nataša Paulínyová, Štefan Škoda, Milan Vlček, Ľuboslava Vlčková.

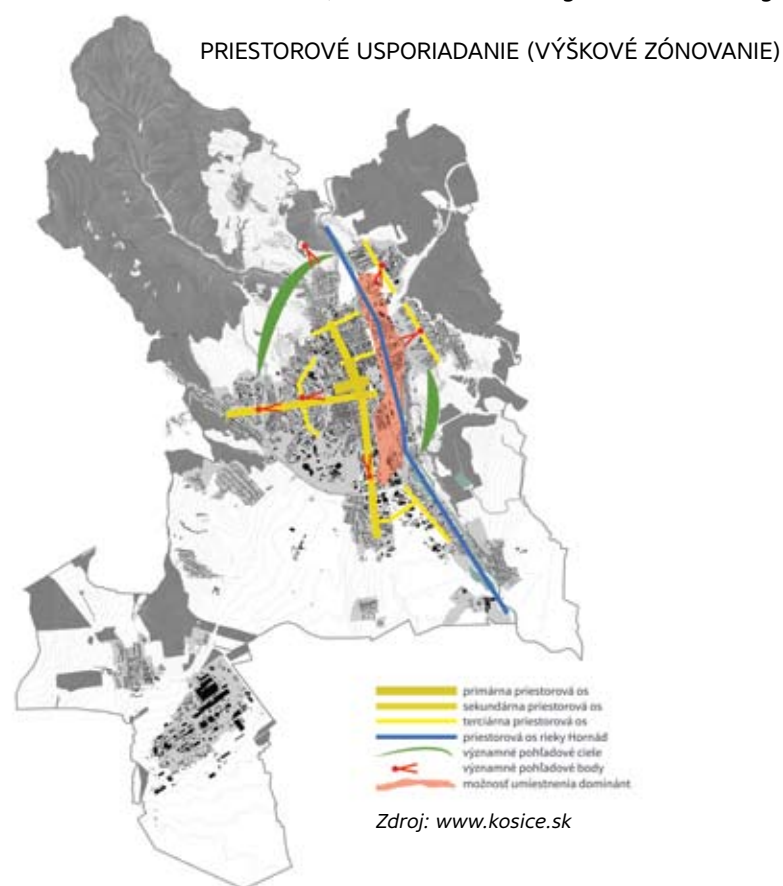
Rovnakú odmenu získali ďalší dvaja účastníci. Prví odmenení sú Casua, s. r. o., s kolektívom autorov Oleg Haman, Petr Housa, Martin Drahovský, Ondřej Kyp, Petr Neuman, Vojtěch Sigmund, Helena Suchá, Marie Kašíková, Karel Loupal a druhí Architektonické štúdio Atrium,

s. r. o., s kolektívom autorov Dušan Burák, Peter Raksanyi, Martin Koniar, Marek Dubiel, Michal Burák, Marek Bakalár, Matúš Gomolčák.

Súťažné návrhy boli vystavené vo foyeri Magistrátu mesta Košice viac ako mesiac. V súčasnosti je stále možné si ich prezrieť na webovej stránke mesta v sekcii územné plánovanie, aktuálne oznamy, staršie články.

Na základe výsledkov súťaže prebehlo rokovacie konanie, výsledkom ktorého bolo podpísanie zmluvy na spracovanie nového územného plánu s víťaznými účastníkmi A. Běl, V. Malinovský, D. Marek z víťaznej skupiny Arka, architektonická kancelária, s. r. o. Súbežne sa vyberal obstarávateľ územnoplánovacej dokumentácie, v procese verejného obstarávania a najlepšie obstál Ing. arch. Vladimír Debnár. V súčasnosti prebieha etapa prípravných prác. Pripravuje sa oznámenie o strategickom dokumente a spracovateľ začína realizovať prieskumy a rozbor. Nový územný plán má mať mesto Košice spracovaný v roku 2019.

Autor: Ing. arch. Martin Jerguš

Zdroj: www.kosice.sk

Foto: Ing. arch. Silvia Petrášová, PhD.

Záhradná a krajinná architektúra na Slovensku

Je názov novej knihy, ktorá je u nás jedinou svojho druhu a svetlo sveta uzrela v máji tohto roku. Podtitulom publikácie je 33 záhradných a krajinných architektov Slovenska. Toto číslo vyjadruje počet pub-

Foto: Vydavateľstvo Eurostav

likujúcich autorov, ktorí na stránkach knihy predstavujú svoje práce za obdobie posledných 15 rokov. Kniha oboznamuje s profesiou záhradného a krajinného architekta odbornú aj laickú verejnosť. Mapuje súčasnú situáciu v tejto oblasti na Slovensku za posledné obdobie. V abecednom poradí sú v knihe predstavení jednotliví autori s krátkou charakteristikou a filozofiou svojej tvorby spolu s fotografiami zrealizovaných diel. V knihe majú prevahu súkromné záhrady, ale je v nej možné nájsť aj príklady verejných priestorov a architektonických a výtvarných detailov. Vznik tejto publikácie inicioval Výbor pre krajinnú architektúru Slovenskej komory architektov a vydalo ju vydavateľstvo Eurostav. Knihu je možné zakúpiť vo viacerých kníhkupectvách.

Zdroj: Spoločnosť pre záhradnú a krajinnú tvorbu

Najlepšie progresívne a dostupné stavby v roku 2014

Aj tento rok ocenilo Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR najlepšie cenovo dostupné riešenia výstavby bytových domov. Súťaž sa zameriava na podporu a propagáciu kvalitných, progresívnych, estetických a zároveň finančne nenáročných riešení bytov. Do 17. ročníka bolo zaradených 25 súťažných návrhov, a to v troch kategóriách. Odborná porota, ktorej predsedal Ing. arch. Jan Komrska, CSc., rozhodla o udelení 8 cien. Jednotlivé ocenené stavby predstavujú vhodné architektonické, dispozičné a stavebné riešenia.

Zdroj a foto: MDVRR SR

1. miesto v kategórii Bytové domy s úsporným riešením bytov – Kivikko, YIT Reding, a. s.

1. miesto v kategórii Formy bývania odlišného štandardu – bytový dom v obci Ďurkov

Bratislava sa pripravuje na zmenu klímy

Téma negatívnych vplyvov zmeny klímy na kvalitu života obyvateľov stále naberá na aktuálnosti. V polovici júna sa v hlavnom meste konala výstava s názvom Klimatická zmena, čo to je? Bola jedným z podujatí Francúzskeho veľvyslanectva na Slovensku v rámci prípravných aktivít spojených s 21. konferenciou zmluvných strán rámcového dohovoru OSN o zmene klímy. Konferencia sa uskutoční na jeseň tohto roku v Paríži. V rámci výstavy sa konala aj tlačová beseda pod názvom Konferencia o zmene klímy – Paríž 2015 a možnosti adaptácie v mestskom prostredí na príklade Bratislavy za prítomnosti primátora Hlavného mesta SR Bratislavy Iva Nesrovnala, francúzskeho veľvyslanca Didiera Lopinota, nórskej veľvyslankyne Ingy Magistad a hlavnej architektky hlavného mesta Bratislavy Ingrid Konrad. Predstavený bol aj projekt Bratislava sa pripravuje na zmenu klímy. Vďaka nemu sa uskutočnia viaceré opatrenia, ktoré skvalitnia život občanov v hlavnom meste. Napríklad výsadbou nových stromov, prístenej zelene, vybudovaním zelených „vegetačných“ striech

na niektorých budovách, aj nových plôch zelene určenej na športové a rekreačné aktivity a na vybraných miestach aj zavedenie vodozadržných opatrení. Tieto adaptačné opatrenia sú finančne veľmi náročné. Bratislava má vypracovanú a schválenú Stratégiu adaptácie na nepriaznivé dôsledky zmeny klímy v Hlavnom meste SR Bratislavy a navrhnuté

opatrenia sa snaží realizovať v už spomínanom projekte, ktorý je podporený z finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru, Nórska, zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky a z rozpočtu Hlavného mesta SR Bratislavy.

Zdroj a foto: www.zelenaarchitektura.sk

Pamiatky modernej architektúry

Živnostenský dom na Kollárovom námestí
v Bratislave, architekt Klement Šilinger, 1930.
Zdroj: archív Oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV

Moderná architektúra má svojich priaznivcov i kritikov, ale ako jedna z etáp historického vývoja architektúry je jeho neoddeliteľnou súčasťou. Prvé moderné formy a konštrukcie môžeme nájsť už v inžinierskych dielach z 19. storočia, ako napríklad mosty či stavby s veľkými rozponmi. Moderná architektúra sa presadzovala predovšetkým ako prostriedok naplnenia základných podmienok zdravého života – hygiena, dostatok svetla, vzduchu a slnka. To vplývalo aj na zrod nového estetického prejavu, na uplatňovanie jednoduchých, úsporných foriem. V dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia sa idey modernej architektúry rozšírili do celého sveta ako International style, ktorý si však v každej krajine našiel svoje osobité formy. V druhej polovici storočia hovoríme o povojnovej či neskorej moderne, označovanej však aj ďalšími pojmami. Dedičstvo modernej architektúry je stále prítomné v prostredí nášho každodenného života. Ako sme na tom s jeho poznaním, zveľaďovaním a uvedením si významu jeho ochrany? O tejto problematike sa rozprávala Ing. arch. Katarína Andrášiová, PhD. z Ústavu stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied s historičkou architektúry PhDr. Klárou Kubičkovou-Kucserovou, PhD.

Ochrana modernej architektúry

KA: Profesijne sa venujete výskumu a propagácii modernej architektúry a aktivitám zameraným na jej ochranu. Čím vás moderná architektúra oslovila, čím je vám blízka?

KK: Myslím si, že je veľmi dôležité, kedy a kde sa človek vôbec prvýkrát vo svojom živote stretol s architektúrou, ktorú nazývame modernou, a aký hlboký dojem to na neho urobilo. Som presvedčená, že na môj záujem o modernú architektúru malo veľký vplyv to, že už ako dvoj-, trojročné dieťa som sa pohybovala okolo hotela Palace na Sliači, ktorý postavili v tridsiatych rokoch podľa projektu architekta Rudolfa Stockara z Prahy. Dieťa pravdepodobne ešte nemá zmysel pre vedomé vnímanie týchto vecí, ale určite ich vníma podvedome. Môj otec tam mal totiž filiálku svojej lekárne a trávilí sme tam letné obdobia. Dodnes mám zvláštny a blízky vzťah k tejto budove a dúfala som, že raz sa stanem odborným poradcom pri jej revitalizácii. Takúto možnosť som mala od roku 1989 iba raz, ale ako iné nádeje tej doby, ani táto sa neuskutočnila. V mojom druhom bydlisku, v Leviciach, sme síce bývali v dome starého otca, ktorý mal ešte vežičku, na druhej strane ulice však už existovali dve krásne moderné vily. Dnes už vieme, že sú dielom architekta Adolfa Drexlera, (1905 – 1954), ktorý pôsobil v Zlatých Moravciach a v Bratislave. Tieto vily na ulici 29. augusta postavil pred svojím odchodom pred nacistom do Anglicka v roku 1938. Vtedy som si už uvedomovala, že sú iné a čím sú iné – svojím priestorovým pôsobením, dispozíciou, presvetlenými interiéromi, technickými vymoženosťami, veľkorysou exteriérovou kompozíciou a podobne. Veľmi dobre som sa tam cítila. Ich majiteľov vystaňovali v roku 1945 – 1946 do Maďarska.

Ako pamiatkarka v prvom období svojej činnosti som sa zaoberala hlavne historickou architektúrou. Ale o modernej architektúre som sa veľa dozvedela v ateliéri svojho muža, sochára Jaroslava Kubičku v Banskej Bystrici, kde boli stálymi hosťami a spolupracovníkmi architekti. Často spolupracoval s nimi aj na súťažiach – verili by ste, že aj bystrickí architekti posielali svoje návrhy v roku 1969 na medzinárodnú súťaž do Paríža na riešenie Centre Pompidou, na ktorej sa zúčastnilo 681 súťažiacich zo 49 krajín?

Nasledovala externá aspirantúra na ČSAV, Ústave dejín umenia, oddelenie teórie a tvorby životného prostredia u Otokara Nového v rokoch 1968 – 1973.

KA: Pri formovaní nášho vzťahu k prostrediu zohráva teda veľkú úlohu osobné prežívanie, vlastná ľudská skúsenosť.

KK: Áno, treba sa hlbšie zamýšľať nad psychologickými a ľudskými momentmi aj pri modernej architektúre. Ešte skôr, než som sa po odbornej stránke špecializovala na túto oblasť, bola som napríklad veľmi zvedavá, v akom prostredí asi vyrástol Le Corbusier, ktorý mal osobitý prístup k funkcionalistickej architektúre. Kvôli odpovedi na túto otázku som sa vybrala aj do jeho rodného mesta Le Chaux-de-Fonds vo Švajčiarsku. Tam si uvedomíte nielen to, že mladý Jeanette sa tu vyučil za hodinára (precíznosť, presnosť, fungovanie), ale je to široko daleko jediné mesto, ktoré má šachovnicový pôdorys.

SÚSCCH (Stredoslovenský ústav srdcových a cievnych chorôb, a.s.), Banská Bystrica, autor Václav Houdek, 1954. Obnova v rokoch 2007 – 2009 podľa projektu architektov A. Kuchára a J. Dubaya s prvým strešným heliportom na Slovensku je pozitívnym riešením. Foto: K. Kubičková.

Tento pôdorys tam vznikol po rozsiahlom požiari v polovici 19. storočia, Jeannette vyrastal od narodenia v tomto prostredí. V prostredí, kde „smer ciest neurčovali somáre“, ako sa vyjadril sám Le Corbusier, ale ľudský zámer...

KA: Čo je podľa vás typické, príznačné pre modernú architektúru?

KK: V podstate neexistuje jednotná moderná architektúra. A tým nemyslím len to, že každý autor nejakým spôsobom vytvára diela svojím originálnym autorským

zmýšľaním a tvaroslovím. Na jednej strane existujú určité znaky internacionálnej, medzinárodnej architektúry, ale existovali mnohé regionálne varianty. To bol v podstate aj názov našej medzinárodnej konferencie DOCOMOMO na Slovensku v roku 1996 „Univerzalita a rôznorodosť“, ktorá bola venovaná týmto otázkam v modernej architektúre. Okrem toho moderná architektúra prešla vo svojom vývoji aj hľadiskami takpovediac triednymi. Aj v hnutí Bauhausu – najprv v Európe, a neskôr aj v New Bauhause – v Amerike v Chicagu, sa otvorila otázka, že vlastne zrod modernej architektúry a jej rozšírenie boli spoločenskou nutnosťou v rokoch po prvej svetovej vojne. Bola to úloha v krátkom čase vyprodukovať vyhovujúce bývanie pre búriace sa chudobné vrstvy. Síce skromné, ale na určite

ľudskej úrovni a vyhovujúce rastúcim technickým a hygienickým požiadavkám. Otázka estetiky v tom období bola odmietaná, hoci neskôr veľké úspechy získala moderná architektúra svojimi kreáciami pre buržoáziu – vily, hotely, kúpeľné komplexy, bankové domy, kde sa používali ušľachtilé drahé materiály, náročné technické vybavenia, vytvorenie prírodného – parkového prostredia. Postupne v 20. storočí nastúpili lastmodern, latemodern, postmodern (nepatrí k modernej architektúre), neofunkcionalizmus a ďalšie „stream“-y.

KA: Ktoré osobnosti modernej architektúry vás inšpirovali a prečo?

KK: Spomedzi raných moderných architektov, ktorými som sa podrobnejšie zaoberala, to boli Le Corbusier, Frank Lloyd Wright a Adolf Loos. Loos je známy aj širšej verejnosti ako architekt brojaci voči ozdobnosti a ornamentu. V jeho „budovanej architektúre“ to síce platí, ale čo sa týka konečného výsledku jeho interiérov už menej. Jeho interiéry boli vyslovene „vystlané“ luxusne, mäkkými materiálmi, textíliami, krásne tvarovaným nábytkom, dielami výtvarného umenia, takže Loosove výsledné interiéry boli veľmi rôznorodé a „gemütlich“ obytné. Pokiaľ ide o našich architektov, veľmi si vážim a cením architekta Emila Belluša, pretože on si bol vedomý možnej regionalita modernej architektúry a vo svojom diele sa snažil o jej dosiahnutie na Slovensku. Ako človeka som najbližšie poznala pána architekta Michala Scheera, ktorý za prvej republiky tvoril v Žiline a od päťdesiatych rokov potom v Nitre. Jeho názory v podstate dodnes nie sú známe a publikované, pretože nepovažoval za potrebné sa vyjadrovať písmom, boli prosté a jedinečné. Tvrdil, že je možné ich vyčítať z princípov jeho architektúry.

KA: Čo podľa vás priniesla moderná architektúra do našej stavebnej kultúry?

KK: Moderná architektúra v Československu má špecifické miesto v Európe i vo svete. Centrami jej rozvoja boli české mestá a Praha. Od roku 1918 sa ako hlavné mesto stala aj strediskom investičných zámerov štátneho aparátu a mnohých centrálnych inštitúcií. Keďže v Čechách vládol dosť veľký odpor voči eklektickej pseudohistorickej architektúre, ktorá sa rozširovala z Viedne aj z Budapešti, nástup modernej architektúry v Čechách bol podporený aj tým, že nový štát sa razantne chcel líšiť od minulosti. Väčšina budov nových štátnych inštitúcií vznikla po súťažiach vypísaných v Prahe. Tak sa veľa českých architektov dostalo so svojou progresívnou modernou architektúrou aj do slovenských miest. Platí to aj pre naše kúpele – už spomínaný liečebný dom Palace na Sliači, ako aj v tých časoch najúžasnejší zdravotnícky komplex nielen u nás, ale aj v celej Európe, liečebný ústav TBC a respiračných chorôb vo Vyšných Hágoch od architektov F. Libru a J. Kana, boli vybudované z fondov československých zdravotníckych poisťovní. Čo sa

Dom Oskara Winklera, Lučenec, autor O. Winkler, 1947. Zdroj: archívna fotografia v zbierke SNG

Odborný liečebný ústav TBC a respiračných chorôb, Vyšné Hágy od autorov F. Libru, J. Kana, 1938. Zdroj: archív Oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV

týka domácich autorov, tých postupne doma pribúdalo po štúdiách v Prahe, v Brne, vo Viedni, v Nemecku. Ich objednávatelmi bola spočiatku stredná vrstva súkromných staviteľov a investorov, ako aj mestá. V jednotlivých mestách zanechali za sebou rozsiahle dielo v podobe súkromných obytných alebo polyfunkčných mestských aj firemných budov – napríklad v Bratislave firma Coburg, Družstevné domy, Manderla.

KA: Máme nejaké diela, ktoré nám môžu závidieť v zahraničí?

KK: Celá naša medzivojnová architektúra je veľmi dobrá, originálna a kvalitná,

v podstate aj početná. Napriek tomu, že sme vtedy nemali na Slovensku také výstavnícke činy, akým bola v Stuttgarte kolónia Weissenhofsiedlung z roku 1927.

Tým, že sa v rokoch 1942 až 1950 rôznymi spôsobmi zrušili pôvodné vlastnícke vzťahy k týmto objektom, prestala starostlivosť o ne a vygumovali sa ich dejiny. Bolo to také „úspešné“, že dodnes sa ťažko skúmajú autorstvá budov, či zisťujú pôvodní majitelia. O spôsobe užívania a nedostatočnej starostlivosti nehovoriac.

KA: Ako sa dnes môžeme starať o tieto diela? Je vôbec možné zabrániť ich degradovaniu a stratám hodnôt?

Dnešný stav Winklerovho domu so zamurovanou zadnou terasou. Foto: K. Kubičková

Liečebný dom Palace, Sliač, autor R. Stockar, 1931, 1937. Zdroj: archív Oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV

KK: Musíme si uvedomiť, že pred osemdesiatimi – deväťdesiatimi rokmi aj tie najväčšie objekty modernej architektúry boli stavané tu na Slovensku domácimi firmami a dodnes nemajú ani statické poruchy, ani iné vážne chyby. Pod ich dnešný stav sa podpísal nedostatok údržby počas uplynulých rokov. Staviteľia boli schopní zaobstarať tak od domácich, ako aj od zahraničných firiem najnovšie technické vymoženosti v oblasti stavebníctva, naznačené v projekte, medzi ktoré patrili napríklad špecifické vyklápacie okná, podlahy, sklobetónové steny a podobne. To všetko tu existovalo. Vonkajší výzor budov bol prostý – bez ozdôb. Ale ich charakter určoval fakt, že sa musel udržiavať, aby

stále pôsobil novotou. Pretože, ak znesieme ošarpaný kameň alebo trošku opadanú omietku na barokovej budove, ošarpanosť a počmáranosť funkcionalistickej budovy znamená koniec jej pôsobenia. Jej okná musia byť čisté, kov sa musí lesknúť, farebnosť treba obnovovať, biela musí byť biela. Zanedbaním sa zničil jej obraz a úcta k nej. Moderná architektúra, aj keď je pomerne mladá, sa musí udržiavať a byť stále v takom stave ako v prvý deň svojej existencie.

KA: Je moderna v ochrane niečím špecifická? Keď je zanedbaná, má väčšie problémy, ako keď je zanedbaný barokový palác?

KK: Nie. Iba si vyžaduje rozdielny prístup a špeciálne vedomosti, ale starostlivosť a dôslednosť by mala byť taká istá. Ako pristupujú k revitalizácii modernej architektúry napríklad v Belgicku a Holandsku? V archeologických lokalitách sa zisťuje vek nálezov (ich materiálov) uhlíkovou metódou. Ešte aj pri gotickej pamiatke by táto metóda bola použiteľná, ale pri modernej pamiatke už nie. Pretože rozdiel, či boli múry, povrchy, detaily, prvky vyrobené pred sedemdesiatimi rokmi alebo dnes, už uhlíková metóda nedokáže presne určiť. Vychádzajúc z tohto faktu reštaurátori zisťujú presné zloženie materiálov použitých pri vzniku budovy, všetkých zložiek stavebných detailov, pátrajú po firmách pôvodných výrobcov a ich katalógov a po ukončení týchto výskumov urobia zámer na rozmernú alebo čiastkovú rekonštrukciu diela.

KA: Sú schopní preskúmať to presne a dôsledne.

KK: To by nebol problém ani u nás. Ale nikto si u nás ešte nepripustil, že sa to môže robiť týmto spôsobom, a že je to aj omnoho lacnejšie a trvanlivejšie z hľadiska nasledujúcich sto rokov. Nemali by sme strácať nádej, že počas ďalších sto rokov sa budeme o tieto budovy už lepšie starať. Stoja zato a sú dokladom rozvoja našej civilizácie, jednoty technických výtvarných a novej estetiky. Jednorazové, veľké generálne opravy by mali byť iba po vojnách. Žiaľ, predchádzajúce obdobia bez starostlivých majiteľov (i správcov) sa podpísali na všetkom.

KA: Aký je váš názor na to, kto by mal projektovať obnovu pamiatok? Chránime si ich ako špičkové diela, nemali by preto ich obnovu robiť tiež špičkoví architekti?

KK: Nie. Mali by to byť tvoriví architekti, zameraní na pamiatkovú obnovu, ktorí vedia špecifikovať a zachovať všetky dôležité známky autenticity a jedinečnosti danej architektúry, či je baroková alebo z 20. storočia. Je to špecifický študijný odbor.

V roku 1986 som sprevádzala putovnú francúzsku výstavu Mision Banlieus '89, ktorá predstavovala možnosti riešenia urbanistického včlenenia a prestavieb v území takzvaných šedých zón Paríža. Na každú vernisáž a následnú diskusiu sem chodili autori z Paríža. Išlo o veľký rozsah už nepoužívaných sídliskových objektov,

opustené fabričné komplexy či opustený kláštor. Nič nebúrali – nachádzali nové funkcie, všetko dostávalo novú podobu. V tom spomínanom kláštore bola fantasticky krásna obrovská jedáleň. Kláštor sa prispôbil potrebám turistického ruchu, jedáleň s klenbami nezrušili, ale ponechali pôvodnému účelu. Nieko z našich architektov sa pýtal: a to vám prikázali pamiatkari, že sa toho nesmiete dotknúť? Odpoveď bola nie, veď je to prirodzené, takýto nádherný priestor vo väzbe na kuchyňu, ktorá sa tiež sfunkční, čo všetko by sme museli zničiť, keby sme tu chceli dať niečo iné? Takto rozmýšľa architekt – pamiatkar. Podstatné je, aby každý architekt, ktorý pracuje s pamiatkou, pristúpil k nej s maximálnou úctou. Tu v Banskej Bystrici považujem za najlepšieho pamiatkarského architekta Rudolfa Bizoňa a jeho ateliér, ktorý bol aj veľmi dobrým architektom vlastných budov. Pamiatku rešpektuje. Je to vec citu a kultúry. V týchto veciach sme ďaleko za západnou Európou. To, čo vedia urobiť s modernou, o tom sa nám ani nesníva a ani naši pamiatkari nemajú ešte vedomie, že tak by sa to malo a mohlo.

KA: V čom všetkom podľa vás spočíva takýto ich prístup?

KK: Kultúra, vzdelanie, úcta, zodpovednosť. A názor, že nie vždy sa musí všetko meniť. U nás sa vlastníci veľmi bránia pamiatkovej ochrane svojich domov, pretože v tom vidia obmedzenie nárokov na nakladanie so svojím majetkom. Boli sme minulý mesiac v Partizánskom. Tam prišla pani redaktorka miestnych novín a bola tiež dosť negatívne namierená voči ochrane. Hovorí: ľudia si tam kúpili domy a nemohli by si s nimi robiť, čo chcú a v súčasnosti máme iné požiadavky na bývanie, ako keď sa tie domy stavali. Áno, má pravdu. Orgány pamiatkovej starostlivosti už mali mať dávno vypracované pasпорty domu, kde by bolo uvedené, čo sa s ním môže robiť a čo nie. Nový kupiec by dom kupoval len vtedy, keby s tým súhlasil. Ale my dodnes, šesťdesiat rokov po vyhlásení pamiatkovej rezervácie v Banskej Bystrici, nemáme túto pasportizáciu ani v pamiatkových rezerváciách. A preto sa majitelia môžu rozčuľovať. Tak je to aj v Partizánskom. Naopak vo švajčiarskom Möhlne, v Baťaparku, keď sa rozpredávali a prenajímali chránené baťovské obytné domy, každý záujemca vedel, na čo má právo a akú má povinnosť.

Autor foto: G. Juroleková

PhDr. Klára Kubičková -Kucserová, PhD.

Študovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Pôsobila ako vedecká pracovníčka v oblasti múzejníctva, výskumu architektúry a umenia i pamiatkovej starostlivosti. V rokoch 1987 – 1992 bola zakladajúcou kurátorkou zbierky architektúry v Slovenskej národnej galérii. V rokoch 1992 – 1997 bola predsedníčkou Slovenskej pracovnej skupiny DOCOMOMO, organizátorkou jeho 4. medzinárodnej konferencie v Bratislave a na Sliači v roku 1996. Bola kurátorkou okolo 80 výstav na Slovensku aj v zahraničí, je autorkou viacerých odborných a vedeckých publikácií.

Za svoju prácu získala mnohé ocenenia, v roku 2014 jej minister kultúry SR udelil Cenu Andreja Kmeťa za celoživotné dielo pri ochrane a obnove kultúrneho dedičstva v oblasti vedy o výtvarnom umení.

KA: V roku 1987 ste založili zbierku architektúry v rámci Slovenskej národnej galérie a do roku 1992 ste boli jej kurátorkou. S akým zámerom ste budovali toto pracovisko?

KK: V druhej polovici osemdesiatych rokov bolo vydané nariadenie, že každý odbor činnosti si mal založiť svoje dokumentačné stredisko. Vtedy sa založilo napríklad dokumentačné stredisko obchodu, kde sa začali zbierať materiály dejín obchodu. Z toho mali v budúcnosti

vzniknúť špecializované múzeá. Predseda Zväzu slovenských architektov, architekt Dušan Boháč, u ktorého som pracovala v Štátnom projektovom a typizačnom ústave, mal vo svojom programe založenie dokumentačného strediska architektúry. V roku 1987 na rokovanie na Ministerstve kultúry, za ministra Miroslava Váleka, bol prizvaný riaditeľ Slovenského národného múzea (SNM) a riaditeľ Slovenskej národnej galérie (SNG). V podstate išlo o to, že jeden z nich mal prikývnuť, že to môže byť u neho. Prikývol riaditeľ SNG Štefan Mruškovič. Ešte v tom istom roku sme začali so zbierkovou činnosťou. Určité pozostalosti už boli v SNM, z toho sa prebral Bellušov fond. Získavali sme dokumentácie od rodín už zosnulých architektov a navštevovali tých žijúcich architektov, ktorí ponúkli odovzdať svoje dokumentácie do SNG. Popri ich spracovaní sme robili už aj výstavy, vlastné aj prevzaté, doma i v zahraničí. Bohužiaľ som tam bola iba 5 rokov, ale tých 5 rokov bolo veľmi naplnených prácou. Robila som hlavne s pani architektkou Annou Zajkovou, ktorá tam prešla zo SAV.

KA: Vydávali ste aj publikácie?

KK: V tom čase iba katalógy k výstavám. To mal byť iba začiatok. Vypracovala som viaceré koncepcie novej inštitúcie a už boli vypracované aj projekty pre Múzeum architektúry, ktoré malo byť v Karácsonyho paláci (nachádza sa vedľa prezidentského paláca na Štefánikovej ulici v Bratislave). Samostatná inštitúcia je v tomto prípade nutná, pretože pravidlá katalógizácie, uskladňovania aj charakter materiálu architektúry a galerijných diel sú značne odlišné. Stále boli problémy, ako to zjednotiť, čo sa však nedá. Vytvorenie Galérie architektúry, užitého umenia a dizajnu, GAUUDI, v rámci SNG bolo dočasné a po roku zrušené. V zbierke SNG pracuje dodnes iba jediná kurátorka, teraz Viera Dlháňová.

KA: Myšlienka vytvoriť múzeum architektúry je u nás stále nedotiahnutá.

KK: Áno, ale ani v Čechách sa to ešte dodnes nepodarilo. Ešte v Československej republike, v tých nežno-revolučných časoch, sme vytvorili Radu zbierok architektúry. Patrili tam Bratislava – SNG, Olomouc, v Prahe dve zbierky – Národná galéria a Technické muzeum, Brno, Zlín. Chceli sme spoločne postupovať aj spolupracovať. Aj po osamostatnení sa Slovenska nasledovali mnohé úvahy, ale zatiaľ sa nepokročilo. V rámci DOCOMOMO, ale aj pri vlastných

cestách som spoznala veľké architektonické zbierky Stockholmu, Londýna, Rotterdamu, Moskvy, Prahy, Budapešti, Frankfurtu, s úmyslom, aby sme boli pripravení stať sa ich partnermi.

KA: Škoda, že to bolo takto rozbehnuté a nedokončilo sa to. Pristávám sa bližšie pri medzinárodnej organizácii DOCOMOMO (Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement). Slovensko patrí medzi jej zakladateľských členov. Ako sa nadviazali a budovali kontakty so svetovými odborníkmi na moderné hnutie, ktoré vyústilo do vzniku našej pracovnej skupiny? Ako to tu vzniklo?

KK: V podstate sme sa poznali všetci, ktorí sme sa zaoberali dejinami modernej architektúry. Architekti Štefan Šlachta, Ján Bahna, Ľubo Mrňa, Peter Žalman, pracovníci ÚSTARCH-u, naše pracovisko v galérii. V roku 1989 sa konala konferencia v Dome techniky v Bratislave, Obnova a ochrana pamiatok modernej architektúry, ktorú organizoval Štefan Šlachta. Na tú konferenciu bol pozvaný Wessel de Jonge, to bol už prípravný sekretár DOCOMOMO a vysokoškolský pracovník v Eindhovene. Zisťoval záujem u nás. Hneď na tej konferencii sme podpisovali prihlasovanie za člena DOCOMOMO. Prvá zakladajúca konferencia bola v roku 1990 v Eindhovene a na nej sme sa zúčastnili.

KA: Vy ste boli predsedníčkou slovenskej pracovnej skupiny od roku 1992.

KK: Prvým predsedom československej pracovnej skupiny bol Vladimír Šlapeta. Po

roku 1992 ostal českým predsedom architekt Šlapeta a mňa zvolili za predsedníčku slovenskej skupiny. Prvá konferencia bola v Eindhovene, ďalšie vždy po dvoch rokoch – druhá v Dessau, v priestoroch Bauhausu, tretia v Barcelone. Pred ňou nás vyzvali, aby sme požiadali o ďalšiu konferenciu v roku 1996 na Slovensku. náš návrh v Barcelone sme predkladali s pani architektkou Elenou Szolgayovou – a vyšlo to.

KA: Ako postupovala celá príprava?

KK: Našťastie si nás zobral pod krídla Spolok architektov Slovenska, tam sme mali svoju miestnosť. Určili ma za hlavného garanta aj organizátora a mali sme svojich brigádnikov. Celú korešpondenciu sme viedli v angličtine a pripravovali sme celý priebeh konferencie aj exkurzie po celom Slovensku. Pôvodne sa mala konať konferencia v Dome ROH v Bratislave. Prišli pán predseda Hubert-Jan Henket s tajomníkom Wesselom de Jonge a veľmi krútili nosom. Nepáčilo sa im to. Doktoromáci. Ja som mala pripravenú aj ďalšiu verziu. Veľmi som si to priala realizovať na Sliači. Posadili sme ich do auta, išli sme na Sliač a boli nadšení. V čase konferencie sme išli zo Sliača na exkurzie, jeden okruh smerom do Vysokých Tatier, cestou domov cez Piešťany a Bratislavu. Mala som veľkú radosť, že na rozlúčkovú večer dovezli z tlačiarne trochu omeškaný katalóg našej príležitostnej výstavy Moderné hnutie na Slovensku – Avantgarda medzivojnového obdobia. Uzavrelo sa tam veľa osobných priateľstiev a kontaktov do budúcnosti. Dnes v tej práci úspešne

pokračuje, ešte s niektorými pôvodnými ale hlavne mladými členmi, pani Henrieta Moravčíková.

KA: Na záver sa spýtam, ako je podľa vás možné plnohodnotne zapojiť diela modernej architektúry do súčasného života? Aké predpoklady ešte nevyhnutne musíme vytvoriť na to, aby boli diela spoločnosťou akceptované a prirodzene zveľaďované bez direktív pamiatkových úradov? Aby boli nielen kultúrnym dedičstvom, ale aj bohatstvom?

KK: Toto je širšia otázka. Ono sa povie, že funkcionalizmus a funkcia, ale niektoré funkcie sa tak zmenili za tých sedemdesiat rokov, že aj keď by mala daná budova to isté zacielenie a tú istú funkciu, už musí spĺňať iné nároky. A každé jedno dielo aj funkcionalistickej architektúry sa musí posudzovať a používať zase len na základe poznania, kultúry a zdravého rozumu. Jeden z takých mojich šokových zážitkov bol, keď sme sa dostali do Bellušovej banky v Družstevných domoch na Námestí SNP v Bratislave a boli sme zvedaví na bankové priestory a na trezory. Otvorili nám ich a bol tam sklad gumákov pre civilnú ochranu (smiech). Tak si nepredstavujem zmenu funkcií. Určite je možné pri normálnom rozmýšľaní vždy využiť v každej budove každý priestor na to, čo je dnes potrebné a zároveň s prijateľnými stavebnými úpravami. Väčšinu týchto úprav však robili neodborným spôsobom. Určite veľa problémov nastane s ďalším globálnym otepľovaním. Prírodné podmienky sa veľmi zmenili a mnohé hľadiská, podľa ktorých sa stavali tie budovy, už dnes neplatia. Je to napríklad aj otázka obytných striech, pretože dnes v období kyslíkových dažďov a obrovského znečistenia ovzdušia už málokto tieto obytné strechy a veľké terasy používa podľa pôvodnej predstavy. To neznamena, že tam nemôže vzniknúť iné riešenie, iná funkcia. Závažná je otázka okien. Pôvodné okná a nedostatočná hrúbka múrov už dnes nie sú schopné vytvoriť také tepelné prostredie v interiéri ako pred sedemdesiatimi rokmi. Vtedy to vyhovovalo, dnes to nevyhovuje. Ale to zase neznamena, že je tam možné použiť čokoľvek, treba si vytvoriť špeciálne riešenia, ktoré budú technicky v poriadku a po architektonickej stránke nenarušia budovu.

Ďakujem vám za rozhovor.

Jeden z typových domov baťovskej architektúry v Partizánskom. Stav v roku 2002. Foto: archív Oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV

Súťaž o najvhodnejšie stvárnenie modernej budovy v podobe kostýmu – 5. konferencia DOCOMOMO, Stockholm, 1998. 1. cena ex aequo Klára Kubičková, Vodojem v Trnave, architekt Emil Belluš

Predpoklady udržateľnej ochrany

Dvojdom od architektov
Le Corbusiera a P. Jeannereta
v kolónii Weissenhof v Stuttgarte,
realizovaný v rámci výstavy
obytných stavieb v roku 1927.
V objekte dnes sídli
Weissenhofmuseum.
Foto: N. Bartošová, 2011

Wapping Project – bývalá elektráreň v Londýnskej
štvrťi Wapping konvertovaná na galériu s reštauráciou
architektom J. Wrightom. Foto: N. Bartošová, 2009

Ing. arch. Nina Bartošová, PhD., Fakulta architektúry STU v Bratislave

Úcta k artefaktom, ktoré zanechali naši predkovia, sa považuje za jeden zo základných znakov, ktoré určujú kultúrnu vyspelosť danej spoločnosti. S týmto tvrdením by asi málokto vo všeobecnej rovine nesúhlasil. Napriek tomu však slovenská realita poukazuje na to, že v konkrétnych prípadoch sú pre aktérov často prioritné celkom iné aspekty, než je zachovanie kultúrneho dedičstva. Predovšetkým, ak ide o nehnuteľné pamiatky – architektúru. Najsilnejšou argumentáciou bývajú financie. Dôležité však nie je len pýtať sa, či si v určitom prípade môžeme dovoliť pamiatku chrániť. Mali by sme si tiež zodpovedať otázku, či sme si vedomí hodnôt, o ktoré jej zničením našich potomkov nenávratne pripravíme.

Mnohé z aktuálnych problémov sa nezlepšujú postojom, ktorý zastáva majorita predstaviteľov pamiatkových úradov. Americký pamiatkar a urbanista R. Mason v článku Theoretical and Practical Arguments for Values-Centered Preservation konštatuje, že pamiatkari^{a)} sa neradi púšťajú do diskusie o záležitostiach, na ktoré nemajú presnú odpoveď. Tento fakt sa prejavuje zúžením poľa zodpovednosti predovšetkým na odborné otázky týkajúce sa metód pamiatkovej obnovy, histórie alebo „morálneho imperatívu, že ochrana pamiatok je dobrá vec“. Lenže je to práve uvedomovanie si aspektov, na ktoré nepoznáme odpoveď, čo nás môže do viesť k potrebným odpovediam. Napríklad, aký model ochrany pamiatok je reálne udržateľný, pretože podmienkou udržateľnosti je podpora širokej časti verejnosti, nie len vybraných odborníkov či predstaviteľov správnej sféry.

Aby bolo možné dosiahnuť uspokojivejšie výsledky, je dôležité definovať ciele pamiatkovej ochrany, o ktoré sa v kontexte dnešnej spoločnosti inštitucionalizovaná ochrana snaží. Hoci má ochrana pamiatok dlhú tradíciu, motívy, ktoré v minulosti viedli ľudí k uchovávaniu historických artefaktov, sa v jednotlivých historických etapách líšili. Napriek popularite, akej sa pamiatky v súčasnosti všeobecne tešia, ochrana pamiatok ostáva naďalej „poznačená elitárstvom“, ako pripomína americký historik David Lowenthal v knihe The Past is a Foreign Country. Ide o aktivitu, ktorú od jej počiatkov presadzovali majetnejšie alebo vzdelanejšie vrstvy. To neznamena, že by bolo optimálne, aby sa spoločnosť podriadila tým, ktorým je osud kultúr-

neho dedičstva predkov ľahostajný. Znamená to, že je potrebné, aby odborníci hľadali metódy, ktoré sú realizovateľné v súvislostiach súčasnosti a reflektovali hierarchiu hodnôt, ktoré v spoločnosti prevládajú.

Začiatky pamiatkovej ochrany

Pojem „pamiatka“ zahŕňal do 18. storočia pozostatky klasickej tradície, ktoré sa cennili ako estetické predmety a zároveň historické dokumenty. Významný predstaviteľ viedenskej školy^{b)} M. Dvořák tvrdil, že „je viac-menej známe, že záujem florentských humanistov o antiku bol v nemalej miere motivovaný lokálpatrioticky“. V 16. storočí bol navyše kult minulosti „mýtizovaný a pamiatkam bola pripísaná magická moc garantovania budúcnosti. Pamiatky boli chápané ako záruky historickej continuity, zachovania minulej slávy,“ dodáva slovenský historik umenia J. Bakoš. V 18. storočí sa homogénne chápanie pamiatok narúša: na jednej strane sa vyzdvihuje estetika pamiatok, na druhej strane reprezentujú aspekty minulosti. Začali zohrávať úlohu historických prameňov, stali sa prostriedkami ilustrácie dejín. Nastal konflikt medzi myšlienkou „nadčasových estetických hodnôt“ a idey „národných starožitností, národných pamiatok“. Pod pojem pamiatka boli zahrnuté aj starožitnosti a stavebné pamiatky z poantického obdobia. Vyzdvihovaním národnej osvetly stratila historická pamiatka význam umeleckej kvality. Napríklad v Nemecku pod vplyvom Napoleonových výbojov využila miestna aristokracia na upevnenie moci minulosť, ktorú interpretovala ako národné dejiny a pamiatky boli poňaté ako „národné“. Tieto tendencie viedli k puristickej koncepcii pamiatkovej ochrany,

čo znamenalo aj „konštruovanie dejín do želateľnej podoby“.

Inštitucionalizácia

Boli to však až udalosti sprevádzajúce Francúzsku revolúciu v rokoch 1789 a 1830, ktoré viedli k inštitucionalizovaniu pamiatkovej ochrany. Kritika ničenia historických pamiatok, ktoré revolucionári chápali ako symboly predchádzajúcej moci, iniciovala vznik „Komisie pre verejnú výchovu“, ktorá sa stala predchodkyňou „Komisie historických pamiatok“. Podľa francúzskej historičky F. Choay, mala z hľadiska ochrany priority predovšetkým národná hodnota^{c)}. Hodnoty výchovné, historické, ekonomické alebo umelecké boli považované za druhoradé. Hoci sa v roku 1830, po porazenej Júlovej revolúcii situácia zmenila, kráľovská minulosť sa chápala ako národná história. Takto koncipovaná ochrana mala byť prostriedkom uzmiernenia spoločenských vrstiev. Medzinárodné ekonomické súťaženie malo však aj vo Francúzku vplyv na posun pojmu „národný“ na nacionálny.

V našich končinách sa spája inštitucionalizácia pamiatkovej ochrany so vznikom Cisársko-kráľovskej Centrálnkej komisie pre výskum a zachovanie stavebných pamiatok v roku 1850. Podľa francúzskeho vzoru šlo o centralizovanú a štátom riadenú inštitúciu, avšak charakter mnohonárodnostnej monarchie si vyžadoval upraviť chápanie historického mýtu národnej solidarity. „Ideológia nacionalizmu musela ustúpiť monarchickému patriotizmu.“ Ako objasňuje J. Bakoš, v inštitúcii nešlo len o výchovu archivárov a múzejníkov, ale „prostredníctvom historického výskumu legalizovať ideu a dedičstvo Veľkého Rakúska“. Centrálna komisia mala za úlohu „systematicky mapovať pamiatky všetkých častí monarchie, a zvlášť pamiatky rebelujúcich národov impéria (Maďarov, Čechov, Poliakov, Chorvátov) s cieľom integrovať ich do novej koncepcie jednotného štátu.“ Ideologické dôvody boli prítomné, aj keď v celkom iných historicko-politických súvislostiach, aj v ochrane v povojnovom Československu. Napriek tomu, že situácia sa po roku 1989 zmenila, dosiaľ sa nepodarilo zaviesť model ochrany pamiatok reflektujúci výzvy, ktoré so zmenou, predovšetkým ekonomických pomerov, nastali.

Pamiatková ochrana dnes

Na rozdiel od histórie sa v súčasnosti značne rozšírili požiadavky, ktoré spoločnosť od inštitucionalizovanej pamiatkovej ochrany očakáva. Historické a politické zmeny, ktoré nastali v priebehu 20. sto-

ročia, predovšetkým čo sa Európy týka, vedú k celkom odlišným dôvodom ochrany historických pamiatok. Národnostné a mocenské motívy zohrávajú zanedbateľnú rolu, je potrebné, aby sa ochrana vedela vyrovnáť s aktuálnymi problémami, ktoré sú predovšetkým ekonomické a spoločenské. Tieto vznikajú napríklad pri aktivitách developerov hľadajúcich profit v novom využití existujúcich štruktúr a naopak pri tlaku, ktorý vyvíjajú miestni občania a aktivisti, alebo pri presadzovaní záujmov mesta na rozvoj turizmu. Pamiatkar Randall Mason, v príspevku Fixing Historic Preservation: A Constructive Critique of „Significance“ poznamenáva, že rozšírenie záberu pamiatkovej ochrany z jej tradičných východísk dejín umenia je užitočné, zároveň však vnáša pochybnosti do jej kľúčových metód a významu. Nielsen na Slovensku, ale aj v ďalších krajinách, ktorých teória pamiatkovej ochrany vychádza do veľkej miery i dnes z tradície viedenskej školy dejín umenia, respektíve je založená na umenovedných východiskách, pozorujeme problémy v presadzovaní jej cieľov. Výrazne úspešnejšie sú štáty ako napríklad Veľká Británia, kde sa vo väčšej miere darí integrovať ciele pamiatkovej ochrany do plánov územného rozvoja.

Výzvy

Jednoznačné definovanie dlhodobějších stratégií pre územný rozvoj je najistejšou šancou zachovania historických pamiatok. Je pritom potrebné, aby tieto stratégie pracovali s potenciálom kultúrneho dedičstva. Aktuálne nastavenie kompetencií Pamiatkového úradu SR (PÚ SR) v mnohých prípadoch ochranu nedokáže dostatočne zabezpečiť. Navyše dochádza ku konfliktom záujmov nielen s vlastníkom či developerom, ale i nadradeným orgánom – Ministerstvom kultúry, keď sa stáva, že rozhodnutie PÚ SR nie je podporené. Zatiaľ čo tradičné pamiatky, akými sú hrady, zámky, paláce či kostoly, sa stretávajú často s problémom nedostatku financií na zabezpečenie náležitej pamiatkovej obnovy, novšie typy pamiatok – architektúra moderny či priemyselná architektúra, sa stretávajú s podhodnotením aj zo strán pracovníkov pamiatkových úradov.

Nové pamiatky

Pri pamiatkach moderny, ako aj priemyselnej architektúry je často prekážkou nízky vek objektov a spochybňovaná umelecká hodnota. „Čas medzi vznikom budovy a jej ochrany a obnovy nebol nikdy taký komprimovaný, ako je to pri

Konverzia londýnskych dokov na obytnú štvrť.
Foto: N. Bartošová, 2007

dedičstvu moderny,“ konštatuje Susan MacDonald, vedúca terénnych projektov na Inštitúte pamiatkovej ochrany Getty v Los Angeles, v článku Modern Matters. Na Slovensku bola ako jedno z prvých diel moderny vyhlásená za kultúrnu pamiatku žilinská synagóga neológov od významného nemeckého architekta P. Behrensa z roku 1928. Zápis prebehol v roku 1963, čiže niečo vyše 30 rokov od ukončenia realizácie. Pravdepodobne to napomohol i fakt, že ide u nás o ojedinelý prípad diela svetového architekta. K ďalšiemu zápisu diel z medzivojnového obdobia do zoznamu kultúrnych pamiatok dochádzalo prevažne od polovice osemdesiatych rokov, teda približne 50 rokov od ich vzniku. I keď dosiahnutie tohto veku nie je podmienkou, aby mohla byť pamiatke priznaná legislatívna ochrana, stavebný zákon vyzdvihuje ochranu „hlavne stavebných diel starších ako 50 rokov od ich ukončenia.“^{d)} Zápisanie objektu do zoznamu kultúrnych pamiatok však nezaručuje finančné dotácie, ktoré vlastníci aj takého významného objektu, akým je spomenutá synagóga, nezháňal ľahko^{e)}. Príklady, kde sa do iniciatívy o ochranu vložil významnejším spôsobom mesto, ako to bolo napríklad v prípade obytnej kolónie Weissenhof v Stuttgarte z roku 1927, alebo pražskej Müllerovej vily od architekta A. Loosa z rokov 1928 – 1930, u nás takmer nenachádzame.

Rozpoznanie hodnôt a potenciálu

Nízka úspešnosť v zachovaní historicky novších pamiatok môže spočívať nielen v nedocenení ich pamiatkových hodnôt, ale predovšetkým v prípade priemyselnej architektúry aj vo výbere nového, pre participujúcich aktérov ekonomicky akceptovateľného využitia. Svoju úlohu zohráva aj špecifikum prostredia, v ktorom tento problém vznikol – v spoloč-

Pivovar Stein na jar v roku 2014 niekoľko mesiacov pred zbúraním väčšiny objektov.
Foto: N. Bartošová, 2014

nosti, kde kultúrne hodnoty z viacerých dôvodov nestoja navrchu rebríčka priorit. Je preto dôležité nielen definovať to, čo je potrebné v záujme spoločnosti chrániť, ale verejnosti tieto informácie aj sprostredkovať. Rovnako potrebné je vzdelávanie budúcich špecialistov, nielen v školách architektúry a histórie umenia, ale tiež ďalších odborov, ktoré sú v procese ochrany dôležité – ekonómie, manažmentu, práva, ale i sociológie. Ochrana pamiatok môže byť úspešná, len ak sa bude zohľadňovať aj jej ekonomický, politický, spoločenský a v niektorých prípadoch aj environmentálny kontext.

Spolupráca jednotlivých aktérov

Pod úspech zachovania konkrétnej pamiatky sa podpisuje viacero faktorov. Nepriaznivé ekonomické pomery nemusia znamenať pre pamiatku nevyhnutne zánik. Je dôležité, aký postoj zaujmú najdôležitejší aktéri, ktorí budúcnosť pamiatky môžu ovplyvniť. Najdôležitejšiu rolu zohráva zodpovedný riadiaci subjekt: štát, ministerstvo kultúry a ďalšie riadiace orgány mesta či samospráv. Riadiaci subjekt má najväčšiu možnosť ovplyvniť, čo sa bude s pamiatkou, alebo územím, na ktorom sa nachádza, diať. Či napríklad ostane v majetku mesta alebo sa dostane do súkromného vlastníctva. Práve toto je faktor, ktorý zohráva kľúčovú úlohu. Ďalej je, samozrejme, dôležitá miera angažovanosti pamiatkového úradu a v neposlednom rade prítomnosť spoločenského záujmu. Pochopiteľne aj postoj vlastníka zohráva dôležitú úlohu, ale pokiaľ je proces dobre nastavený, je možné zabrániť zbytočným stratám, akých sme boli svedkami napríklad v prípade bratislavskej Cvernovky, ktorej časť bola zbúraná v roku 2012 či pivovaru Stein, v ktorom bola väčšina objektov, okrem budovy kvasiarne, odstránená

v roku 2014. Využitie pre múzeá alebo iné kultúrne funkcie sú však finančne aj organizačne náročné, ako ukazujú aj zahraničné príklady, a nie vždy sa dajú dlhodobo dobre zvládnuť. Dôkazom toho je svojho času úspešná galéria Wapping Project v londýnskych dokoch, ktorej činnosť bola ukončená v roku 2013, údajne z dôvodov zložitého prevádzkovania. Celkovo konverziu londýnskych dokov na obytnú štvrť však môžeme považovať za jednoznačne úspešnú. Tento projekt zastrešený spoločnosťou London Docklands Development Corporation trval 18 rokov.

Preberanie stratégií

Ako ukazujú zahraničné prípady, úloha verejnosti je pri ochrane dôležitá. Preto je podstatné, aby verejnosť bola schopná sledovať konkrétne kroky procesu rozhodovania, ktorý dnes nie je dostatočne transparentný. Hoci je pri historických pamiatkach potrebné zohľadniť špecifické aspekty, v procese rozhodovania o jeho budúcnosti je možné prevziať etablovaný súbor nástrojov z oblasti environmentálnej sféry. Ide o sériu krokov, ktoré boli prvý raz definované v roku 1997 v publikácii Summary Report: Developing a Users' Needs Survey Focusing on Informational and Analytical Environmental Decision-aiding Tools. Aby bolo možné dospieť k realizovateľnému riešeniu, je nutné jasne sformulovať problém spôsobom, ktorý má na zreteľ ďalšie kroky procesu rozhodovania. Určenie cieľov a hodnôt musí zahŕňať uhly pohľadu všetkých participujúcich skupín vrátane tých, ktoré môžu byť v konflikte s názormi odborníkov apelujúcich na zachovanie kultúrohistorických hodnôt. Je potrebné, aby riešenie reflektovalo charakter prostredia (špecifikum miesta a jeho spoločnosti), kde problém

nastal, a operovalo s konkrétnym právnym a regulačným nastavením. Možnoť, ktoré z takéhoto postupu vyplynú, je potrebné náležite posúdiť a zhodnotiť a v prípade potreby výsledné rozhodnutie prehodnotiť. Je však pochopiteľné, že takáto metóda môže byť úspešná len vtedy, ak zodpovedné riadiace orgány umožnia vytvoriť prostredie, v ktorom by mohla byť aplikovaná a v ktorom by participovali nielen vlastníci a predstavitelia dotknutých orgánov, ale rovnako občania, ktorých sa rozhodnutia pretvárajúce ich mesto výrazne dotýkajú.

Ochrana ako proces

Ochrana pamiatok nie je zďaleka len o ochrane fyzickej štruktúry. Ide o zložitý proces vychádzajúci z komplexnej spleti hodnôt, ktoré uchovanie fyzickej pamiatky podporujú. Skutočnosť, že tradičná pamiatková ochrana založená v podstate len na umelecko-historických a architektonických hodnotách nenachádza v širšej spoločnosti dostatočný ohlas, sa podpisuje na súčasnom stave. Pamiatková ochrana, ktorá nie je podporená dlhodobo orientovanými projektmi rozvoja územia reflektujúceho jej premenlivý charakter, nie je udržateľná. Nie je dostačujúce, že štát vytvorí určité pravidlá, zákony usmerňujúce z legislatívneho hľadiska pamiatkovú ochranu. Je rovnako dôležité, aby vytvoril podmienky, v ktorých by sa mohla rozvíjať a ktoré by podporili záujem spoločnosti na jej participovať, či už ide o verejnosť, alebo samotných vlastníkov. V kultúrne vyspelejších krajinách vyvažuje tradične orientovanú pamiatkovú ochranu prístup zameraný na ochranu hodnôt v širšom ponímaní vedúci k strategicko-politickému modelu plánovania, reflektuje hodnoty ako ekonomické, tak aj spoločenské a vtedy dokáže riešiť problémy, na ktoré v reálnom svete ochrana pamiatok naráža. ●

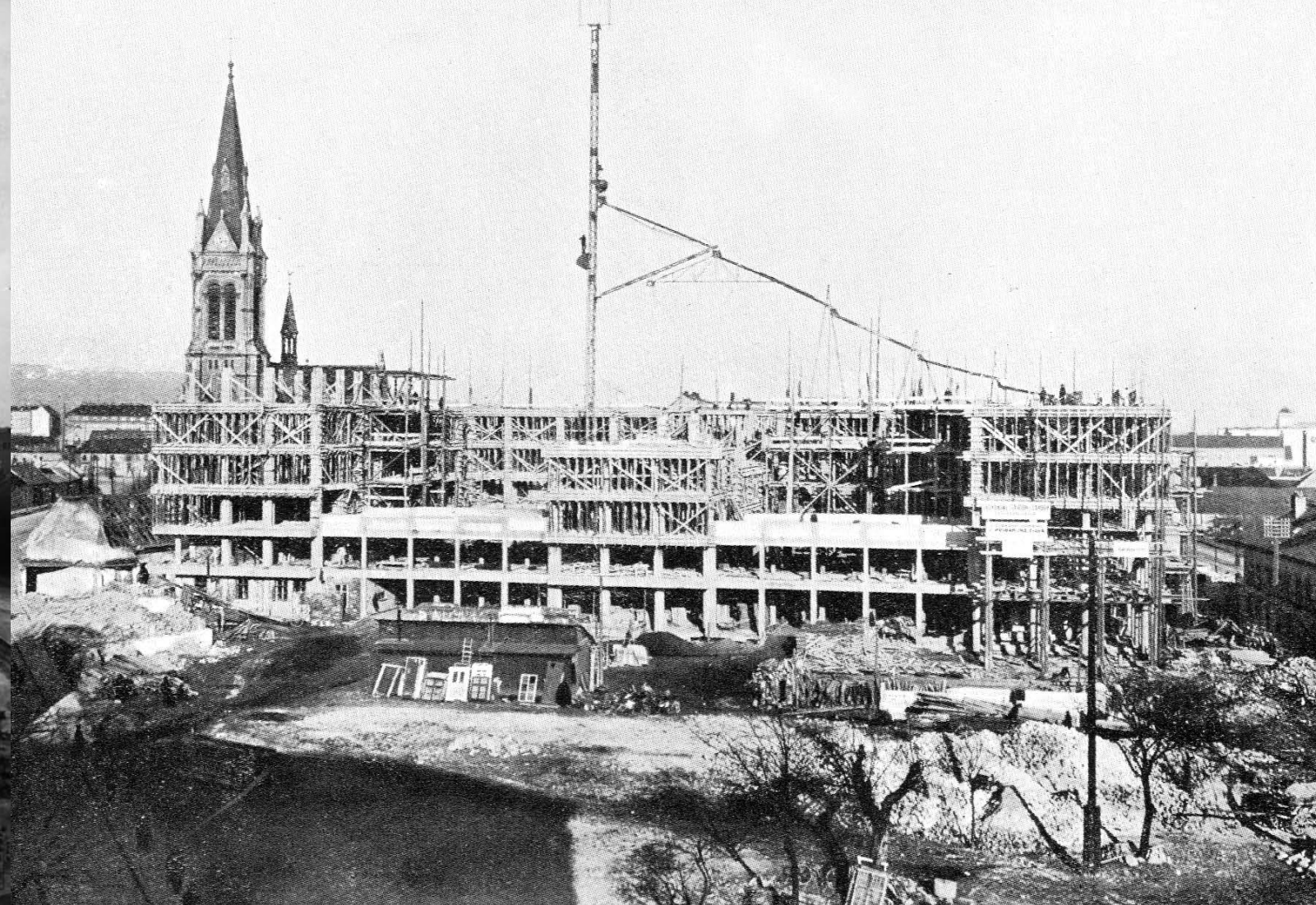
Článok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA (projekt č. 2/0095/14).

Poznámky

- ^{a)} Pracovníci pamiatkových úradov, ale aj ďalší odborníci zaoberajúci sa na profesionálnej úrovni ochranou pamiatok.
 - ^{b)} Metóda dejín umenia propagovaná predstaviteľmi viedenskej univerzity (F. Wickhoff, A. Riegel, M. Dvořák) na začiatku 20. storočia.
 - ^{c)} Nie v nacionálnom či etnickom, ale sociálnom význame.
 - ^{d)} Podľa § 1.0 ods. 1, písm. e) zákona č. 50/1976 Z. z. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon).
 - ^{e)} Autorom projektu je architekt M. Jančok.
- O. z. Truc sphérique získal na projekt Nová synagóga Žilina grant prostredníctvom Finančného mechanizmu EHP a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Avion tesne po dokončení. Svoj charakteristický ráz si zachoval dodnes. Zdroj: archív Oddelenia architektúry, ÚSTARCH SAV

Stavbu Avionu realizovali Slovenské stavebné závody v Bratislave. Zdroj: Forum 1932

Avion: nadčasový bytový dom

PhDr. Katarína Haberlandová, Ústav stavebníctva a architektúry SAV, členka DOCOMOMO

Bytový dom Avion je jednou z najvýraznejších stavieb medzivojnového obdobia svojho druhu v Bratislave. Dokončili ju v roku 1932. Autorom návrhov domu je rodák z Moravy Josef Marek. Architekt vďaka politickým udalostiam roku 1918, ktoré vyústili do rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie a vzniku prvej Československej republiky, prichádza v roku 1919 na Slovensko, aby spolu s ďalšími kolegami českého pôvodu, absolventmi pražskej akadémie a Českého vysokého učenia technického, participovali na formulovaní názoru na modernistické navrhovanie v architektúre na Slovensku.

Proces architektonickej premeny Bratislavy sa v medzivojnovom období javil v mnohom protirečivo. Nie vždy sa stretával s pochopením, hoci s odstupom času sa analyzuje a hodnotí ako pozitívny. Súčasťou tohto procesu bol vznik viacerých mestotvorných konceptov a urbanistických súťaží riešiacich širšie územia, z ktorých sa realizovala iba časť. Dôležitou súčasťou úloh, ktoré na architektov

v tom období na Slovensku čakali, bolo riešenie bytovej otázky. Stav bytového fondu v Bratislave bol po 1. svetovej vojne kritický. Moderná doba vyžadovala už odlišné prístupy v navrhovaní domov hromadného, ale aj individuálneho bývania. Život v bytových blokoch 19. storočia pozostávajúcich zväčša z pavlačových domov so spoločnými kúpeľňami a toaletami, s tmavými a vlhkými dvormi viac nebol prijateľný. Do popredia

sa dostávali požiadavky hygieny, teda bytov vybavených kompletným príslušenstvom, priamo vetraných a osvetlených denným svetlom. Potláčanie zastaraného vetrania do špinavých svetlíkov však nebolo zďaleka jediným atribútom boja za zdravšie bývanie. Premena priestorovej koncepcie bytu predstavovala komplexný problém odrážajúci nároky modernizujúceho sa života rodiny. Dispozície meštianskych bytov 19.

storočia s radom za sebou nasledujúcich (a teda priechodných) izieb boli definitívne prekonané.

Dobové navrhovanie

Súťaž na Avion bola vypísaná koncom dvadsiatych rokov, keď v Bratislave stálo už viacero pozoruhodných medzivojnových bytových komplexov. Tie akoby jednou nohou stáli v tradicionalizme monarchistického Prešporka, no zároveň druhou vo dverách nastupujúcej moderny. Prejavovalo sa to na jednej strane v opakovaní zažitých schém uzavretých, nedostatočne oslnených dvorov – v tejto súvislosti spomeňme jednu z prvých povojnových bytových domov pre štátnych zamestnancov na Medenej ulici od Jindřicha Merganca. Zmena bola viditeľná predovšetkým navonok redukovaním ozdobnosti fasád a prísnejšou kubickou formou ar-

chitektúry len pomaly postupujúcou k nedekoratívnemu funkcionalistickému tvarosloviu a charakteristickým plochým strechám.

Lokalita

Na súťaži na Avion sa zúčastnilo viacero architektov. Súťažné podmienky boli pravdepodobne postavené veľmi exaktne, dôkazom čoho je aj podobnosť súťažného projektu Klementa Šilingera a víťazného návrhu Josefa Mareka. Pozemok, na ktorom Avion postavili, patrila barónovi Walterskirchenovi. Z toho vychádzal aj pôvodný názov domu Družstevní blok Walterskirchen. Predtým sa tu nachádzali pavlačové domy, ktoré asanovali a ich obyvatel'ov presťahovali do moderných domov so sociálnymi bytmi na Kalinčiakovej ulici. Plánovaný Avion mal zasiahnuť do existujúceho prostredia pomerne výrazne, preto sa

očakávalo širšie urbanistické uchope-nie úlohy. Najvýraznejšou dominantou miesta bol dovtedy Blumentálsky kostol. Na druhej strane pozemok ohraničoval areál Štátnej nemocnice a parčík pre ním. Hneď oproti pozemku budúceho Avionu vtedy už stáli Anatomické ústavy na Sankovej ulici, významné dielo Klementa Šilingera. Avion zabral pozemok v maximálnej miere a výškovo vytvoril popri kostole ďalšiu dominantu vnímateľnú aj z diaľkových pohľadov.

Na vlne modernosti

Na prízemí Avionu architekt navrhol obchody, čo z domu urobilo ostrov pulzujúceho života na vcelku pokojnom predmestí. Hmota stavby sa od druhého poschodia, na strane orientovanej k nemocnici, otvára do dvoch dvorov. Takáto poloopená koncepcia nebola v Bratislave novinkou. Krátko predtým podobným spôsobom navrhli architekti Friedrich Weinwurm a Ignác Vécsei sídlo poisťovne Phönix na Grösslingovej ulici. Bol to jednoduchý spôsob, ako dostať na dvorové fasády viac slnka. V prípade Avionu to umožnilo v jednom z dvorov umiestniť detský bazén využívaný

► v letných mesiacoch. Na pochôdnej streche boli zase inštalované sprchy, no pergola, ktorú v pôvodnom projekte J. Marek navrhol, sa už nezrealizovala. Sprchy na streche boli hitom moderných bytových domov a vŕl vyššieho štandardu.

Pokiaľ ide o dispozície bytov na jednotlivých podlažiach, Avion sa vyznačoval tým, že architekt navrhol byty rôznej plochy. J. Marek sa snažil predovšetkým doceliť priame vetranie všetkých priestorov bytov, no neduh priechodnosti izieb tu ešte prítomný je. Pôdorysy si mohli budúci obyvatelia čiastočne prispôbiť vlastným požiadavkám, čo nebolo v tom období celkom bežné. Novinky priniesla už samotná realizácia Avionu. Na stavbe totiž po prvýkrát využívali dopravníky betónu, pomocou ktorých sa dovtedy stavali iba priemyselné stavby. Moderné výťahy do domu dodala firma Schliegl z Brna, zámočnícke práce v Avione zabezpečila bratislavská firma A. Krausa. Táto firma sa preslávila výrobou oceľových okien do najreprezentatívnejších funkcionalistických stavieb nielen v Bratislave. V Avione bolo ďalej zabezpečené moderné vykurovanie, ba dokonca radiátory vybavili meračmi tepla. Bielizeň sa v sušiarňu sušila rýchlejšie vďaka využívaniu teplého vzduchu z kotolne. Zásobovanie obchodov na prízemí uľahčovali nákladné výťahy v chodníku, dopravujúce tovar do skladov v suteréne. Tam tovar ďalej distribuovali pomocou „vláčka“. Tieto a ešte ďalšie vymoženosti Avion ponúkal. V mnohom teda dom stelesňoval corbusierovskú ideu stroja na bývanie.

Nová kvalita života v dome

Nadčasovosť architektonického konceptu Avionu, ako aj jeho realizácia v modernom, kvalitnom materiálovom prevedení predpovedala tomuto prvorepublikovému domu dlhý a relatívne zdravý život. Vedomá a dlhodobá neúdržba, charakteristická pre starostlivosť o bytový fond patriaci „všetkým a predsa nikomu“ počas komunistického režimu, si však aj v tomto prípade vybrala svoju daň.

Avion bol pritom už v roku 1985 vyhlásený za kultúrnu pamiatku. Pred rokom 1989 bol síce čiastočne modernizovaný, no tieto zásahy väčšinou znamenali pre podstatu domu iba poškodenia, čomu evidentne v prvých rokoch jeho pamiatkovej ochrany nevedeli celkom zabrániť ani samí pamiatkari. Nenávratne sa tak stratili viaceré súčasti domu, ktoré tvorili jeho charakteristický ráz a reprezentovali kultúru medzivojnového bývania. Medzi prvými zmizli výťahy, vymenené za nové, v rámci čoho demontovali nielen kabíny

Presklenie schodísk po poslednej obnove. Foto: K. Haberlandová

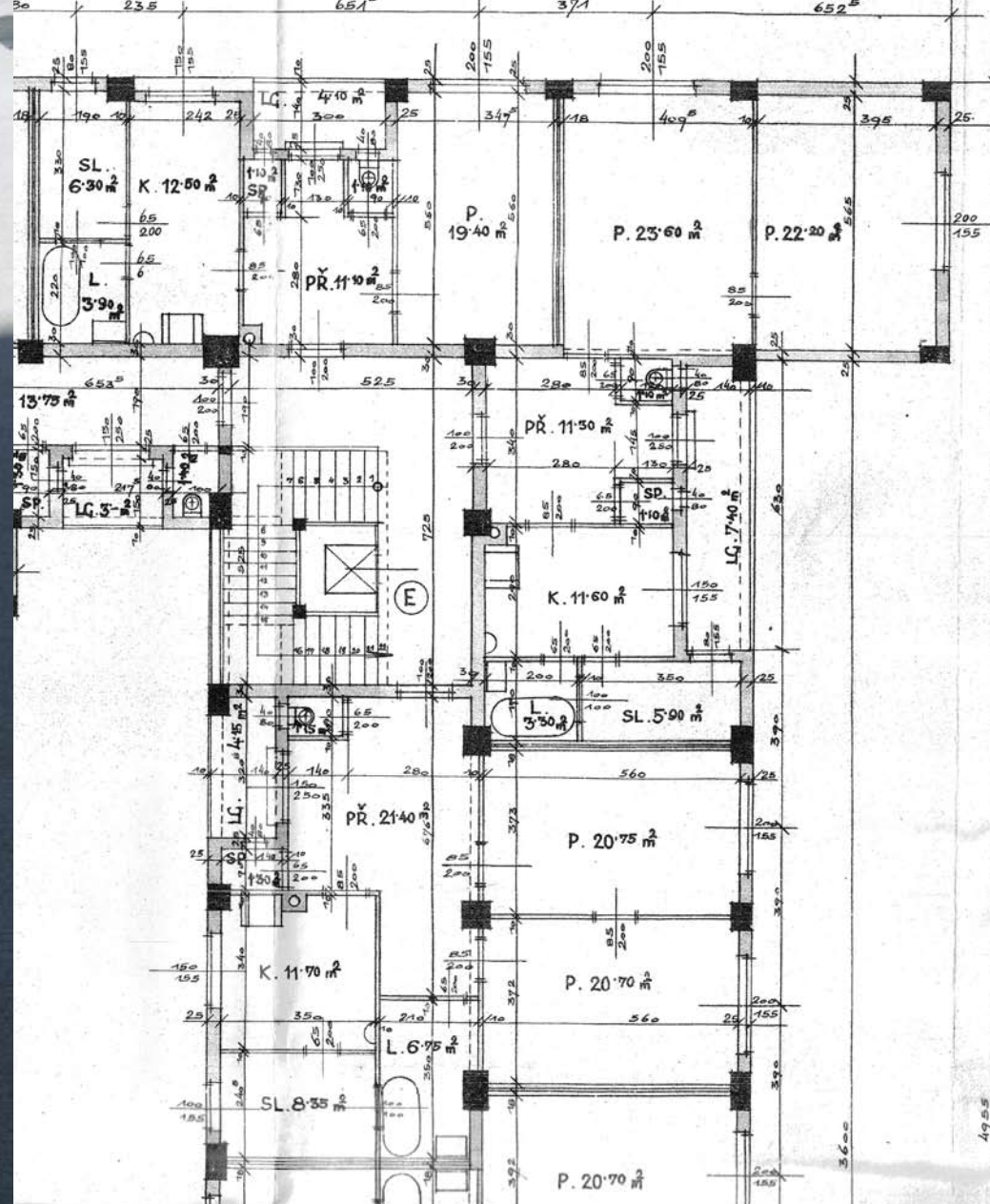
pôvodných výťahov vykladané dubovou dyhou, ale aj portály v tom istom materiálovom vyhotovení. Postupne vymizli pôvodné brány, poštové schránky, zábradlia, kľučky, tabuľky označujúce vchody, no našli sa aj výnimky, na ktoré vďaka svojej trvácnosti a nákladnej deinštalácii nedošlo, ako napríklad terazzom dláždené schodiská. Je príznačné, že situácia sa po roku 1989 v správe bytových domov nezmenila hneď, ale postupne. Zásadná politická zmena koncom osemdesiatych rokov zabezpečila zmenu vlastníckych pomerov, prechod bytového fondu do súkromných rúk, a teda aj presun zodpovednosti za údržbu a modernizáciu domu na bedrá vlastníkov bytov.

Pamiatková ochrana a obnova

Avion vyhlásením za kultúrnu pamiatku získal oficiálny kredit potvrdzujúci jeho výnimočnosť a oprávnené miesto v reprezentatívnom výbere pamiatkovo hodnotnej architektúry na Slovensku. Aj s vedomím a rešpektovaním toho, že jeho

hodnota autenticity, ktorou pamiatkari tak často argumentujú, bola vďaka niekdajším necitlivým úpravám už v čase vyhlásenia za pamiatku čiastočne narušená.

Ak je dnes snaha objektívne zhodnotiť obnovu Avionu, ktorá prebehla za ostatných 20 rokov, nutne prichádza k viacerým protichodným zisteniam a záverom. Tým základným je uvedomenie si, že obnovu domu možno nazvať revitalizáciou a modernizáciou, nie však rekonštrukciou, hoci moderná pamiatka daných kvalít by si takýto prístup zaslúžila. Pribeh obnovy ovplyvnil zrejme v prvom rade fakt, že sa začala bez architektonicko-historického výskumu. Na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia to, žiaľ, nebol pri moderných pamiatkach bežný postup. Vo výskume by bol spracovaný návrh na obnovu, ktorý mohol zohľadniť nutnosť prísnejšieho dodržiavania rekonštrukčných postupov v zmysle repasovania pôvodného a nahradenia zničených častí kópiami tých zachovaných. Situácií nenahrávala ani kolísajúca

Dispozícia nárožných bytov 2. poschodia v pôvodnom pláne Josefa Mareka. Zdroj: archív SVB Avion

úroveň stavebníctva a remesla u nás, čo pri pamiatkových obnovách modernej architektúry opakovane vyúsťuje do neschopnosti realizovať výrobu vhodných (neštandardných) detailov.

Pri obnove Avionu sa na druhej strane ukázalo, aká dôležitá je osobná zaangażovanosť predsedu spolčenstva vlastníkov bytov a okruhu pôvodných obyvateľov domu, zainteresovaných do zachovania pôvodného genia loci.^{a)} Maximálne nasadenie v diskusiách s pamiatkarmi v kombinácii s úprimnou snahou revitalizovať dom tak, aby bol znovu plne funkčným priestorom spĺňajúcim aktuálne nároky na bývanie, boli dôležitými momentmi pri úspešnom završení obnovy. Pozitívnym faktorom bola zaiste dobrá finančná situácia domu vyplývajúca z pravidelného nájmu veľkého počtu obchodných priestorov. Z odborného hľadiska sa napriek tomu žiada pýtať na niektoré rozhodnutia – prečo sa ustúpilo od navrátenia niektorých zásadných vlastností domu. Avion bol pôvodne omietnu-

tý vtedy veľmi rozšíreným brizolitom, na ktorý by mohol odkazovať pieskový odtieň omietky, okná boli zase natreté okrovou farbou. Ani zopakovanie pôvodnej „drsnej“ štruktúry kamenného sokla nemuselo byť natoľko nedosiahnuteľné, remeselne ani finančne.

Ak sa porovná miera nepôvodného a pôvodného (zrepasovaného) materiálu v Avione dnes, zistíme, že toho autentického je na tomto dome skutočne minimum. Zároveň si uvedomujeme, aké podstatné je ponechať a opraviť každú pôvodnú kľučku, priezor na dverách, držadlo na zábradlí schodiska či drôtené pletivo chrániace výťahovú šachtu. Dôstojne pôsobia najmä zrepasované kynné dvere v predsiňach vchodov. Práve to sú zdanlivé maličkosti, ktoré v sebe majú pri modernej architektúre nezameniteľnú výpovednú hodnotu. V kombinácii s dobrým výberom nových súčastí domu, ktoré sa dizajnovu a materiálovo nepresadzujú, ale tvoria aktuálnu a vkusnú vrstvu, môže revitalizácia medzivojnového byto-

Pôvodné zachované pletivo chrániace výťahovú šachtu. Foto: K. Haberlandová

Pôvodný zachovaný priezor na dverách do bytu. Foto: K. Haberlandová

Pôvodná zachovaná kľučka na prízemí domu. Foto: K. Haberlandová

vého domu vyznieť veľmi distingvovane, tak ako sa to napriek všetkému podarilo v Avione.

Článok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA (projekt č. 2/0036/14).

Poznámky

^{a)} V rokoch 2005 – 2007 organizovala Academia Istropolitana Nova výskum pod názvom Analýza efektívnosti spravovania bytov. Súčasťou počiatkovej etapy výskumu bolo aj skúmanie správy historických bytových domov v súvislosti s nárokmi na ich pamiatkovú ochranu a obnovu. Dotazníkový prieskum ukázal, že kvalitná obnova domu a ochrana jeho pamiatkových hodnôt leží na srdci iba pomerne úzkej skupine starousedlíkov a rozhodujúce bremeno zodpovednosti teda nesie sám správca (predseda SVB). Ten by mal plniť funkciu mediátora medzi vlastními samotnými a aj efektívne koordinovať komunikáciu s pamiatkarmi, ako aj spoločnosťami realizujúcimi obnovu, čo v Avione dlhodo, hoci neraz aj za cenu kompromisov, funguje. Celková obnova domu sa v tomto roku chýli ku koncu.

Funkcionalistická škola Jiřího Grossmanna v Nitre

Ing. arch. Zuzana Holíčková, Krajský pamiatkový úrad Nitra

Funkcionalizmus predstavuje vo vývoji architektonickej tvorby radikálnu reformu. V tom čase mimoriadne progresívne myšlienky a princípy sú v modernej architektúre uplatňované prakticky dodnes. Z hľadiska ochrany pamiatkových hodnôt sú funkcionalistické stavby mnohokrát nepochopené a v dôsledku neodbornej obnovy strácajú cenné detaily. Je preto veľmi dôležité sprostredkovať ich skutočné hodnoty a celospoločenský význam širokej verejnosti.

Nový architektonický prúd sa na Slovensku začal objavovať a presadzovať v dvadsiatych rokoch 20. storočia. Kompozícia fasády vychádzala predovšetkým z pravdivej výpovede o funkcii jednotlivých miestností objektu. Fasády boli členené voľným usporiadaním okenných otvorov. Nové estetické princípy boli vyjadrené použitím čistých foriem, ušľachtilých materiálov s dôrazom na detail a konštrukčné pre-

vedenie. Moderná architektonická tvorba sa sústredila na základné životné potreby človeka. Účelnosť priestorov bola prvoradým kritériom tvorby. Ekonomickosť, racionálnosť a sociálna užitočnosť boli reakciou na stav spoločnosti krátko po skončení prvej svetovej vojny.

Koniec vojny vyvolal prirodzenú potrebu zmeny a oživenia celospoločenského systému. V spojitosti so vznikom Československa vzniká v mestách spo-

ločenský a stavebný dopyt po nových obytných a občianskych stavbách. Tak dostávali českí i slovenskí architekti zaujímavé zadania a zákazky, ktoré boli výzvou a snahou priniesť nové myšlienky. V rámci Slovenska sa stavebná činnosť sústredila najmä do väčších miest. Dôraz sa kládol na skvalitňovanie nielen podmienok bývania, ale okrem iného aj na vzdelávanie. Pozornosť sa preto sústredila i na architektúru školských stavieb.

Základné princípy tvorby sa už v prvých desaťročiach 20. storočia formovali v západnej Európe (škola Bauhaus v nemeckom Dessau, Walter Gropius, 1925). Na Slovensku za prvú školskú stavbu bez dekoratívnych slohových prvkov považujeme ľudovú a meštiansku školu v Bratislave na Budyšínskej ulici z roku 1926, postavenú podľa víťazného návrhu českých architektov Karla Seiferta a Pavla Smetanu.

Medzi významných predstaviteľov funkcionalistickej tvorby na Slovensku nepochybne patrí pôvodom český architekt Jiří Grossmann (1890 – 1957). Architektonické vzdelanie získal na Českom vysokom učení technickom v Prahe. Počas svojho pôsobenia na Slovensku často spolupracoval s českým architektom Aloisom Balánom (1891 – 1960) a spolu vytvorili mnoho funkcionalistických stavieb, ktoré radíme k architektonickým skvostom tohto vývojového obdobia. Grossmann skúsenosti s návrhom školskej stavby nadobudol už v roku 1926, keď začal pracovať na projekte bývalej Školy umeleckých remesiel na Vazovovej ulici v Bratislave, dokončenej v roku 1932.

Grossmann v Nitre

V Nitre sa počas medzivojnového obdobia dopĺňala historická urbanistická štruktúra modernou architektúrou lokálne, na miestach po asanovaných objektoch v historickom centre mesta, no vznikali aj nové stavebné projekty na doposiaľ nezastavaných plochách. Najmä v súvislosti s reguláciou rieky sa vytvorili nové plošné rezervy, na ktorých sa mohlo mesto rozširovať i východným a južným smerom. Vznikali nové mestské časti, ktorých medzivojnová zástavba je dodnes čitateľná. V rámci urbanizácie úpätia vrchu Zobor bola postavená budova Štátnej odbornej hospodárskej školy vo funkcionalistickom štýle. Vypracovaním projektovej dokumentácie bol poverený osvedčený architekt J. Grossmann. Štúdiu návrhu a následne projektovú dokumentáciu spracoval v rokoch 1929 – 1931. Obvyklá spolupráca s A. Balánom na tomto projekte sa z dostupnej archívnej dokumentácie nepotvrdila. Výstavba školy bola realizovaná stavebnou firmou E. Biederera, ukončená v septembri roku 1932. Celkové náklady na stavbu dosiahli 1 milión Kč.

Štátna odborná hospodárska škola

Pri návrhu školy vychádzal J. Grossmann už z teórie funkcionalizmu, i keď badateľný je doznievajúci tradicionalizmus. Ten

Kontextuálny novotvar vikiera so združeným oknom. Čelo vikiera je riešené zvislo kladeným dreveným obkladom so sivým náterom, bočné steny sú pokryté horizontálne kladeným dreveným obkladom v prirodzenej farebnosti dreva. Foto: Z. Holíčková

Pohľad na budovu Štátnej odbornej hospodárskej školy krátko po výstavbe z roku 1932.

Zdroj: archív KPÚ Nitra

Ukončenie prevliekaného kovového zábradlia na južnej terase, detail typický pre Grossmannovu tvorbu. Zábradliu bola prinavrátená pôvodná sivá farebnosť. Foto: Z. Holíčková

Pohľad na vstupný rizalit s už zrepasovanými oceľovými oknami v priebehu obnovy. Foto: Z. Holíčková

je prezentovaný v materiáloch, napríklad použitím princípu rezného muriva, v tradičných proporciách niektorých okien či v tvare šikmých valbových striech. Grossmann uplatnil materiály pre jeho tvorbu typické, inšpirované súdobou holandskou architektúrou. Na podnož stavby navrhol obklad z keramických tvaroviek, ktoré boli precízne poskladané na spôsob riadkového muriva na sokloch, múrikoch terás a exteriérových schodísk, v mäkkom oblom ukončení jednotlivých hrán. Tento výrazový prvok je odkazom na dožijavujúci dekorativizmus, v kontraste s hladkými, omietkovými plochami fasád. Strohá plocha brizolitových fasád pieskovej farebnosti bola doplnená viacerými typmi okien a dverí v sivej farebnosti. Jednotlivé hmoty boli ukončené kombináciou šikmých a plochých striech

so sivou azbestocementovou krytinou. Celá koncepcia riešenia bola navrhnutá v jednotnom farebnom riešení v trojkombinácii bordovej, bielej a sivej. Táto farebnosť sa uplatňuje ako v exteriéri, tak aj v interiéri či už v podobe gresových a terazzových dlažieb, obkladov, zábradlí, farebnosti okien, dverí a stien.

Stavba bola koncipovaná podľa obsahu funkcií, potrebných na fungovanie strednej školy. Okrem samotných priestorov pre výučbu tu bol internát, jedáleň, práčovňa, študovňa, byt riaditeľa a dokonca izby pre personál školskej jedálne. Práve podriadenie sa funkcii v duchu jednoty obsahu a formy predurčilo tvarovanie stavby na spôsob pavilónov. Objekt bol rozčlenený na tri krídla chodbového typu s dvomi nadzemnými podlažiami a zapusteným suterénom. Jednotlivé hmoty

boli radené podľa funkcií a tie boli priznané v členení fasád. Zasadnením objektu do nerovného terénu vznikla zaujímavá sústava terénnych schodísk, terás a múrikov po obvode. Funkcionalistickú horizontálnosť exteriéru a interiéru zvýrazňovali prevliekané oceľové zábradlia s horizontálnym členením. V návrhu cítiť Grossmannovu snahu o prepojenie interiéru s exteriérom využitím etážových terás. Výsledkom bolo nadštandardné pracovné prostredie s ohľadom na optimálnu štruktúru pracovného režimu a odpočinku.

Dôležitým faktorom, ktorý ovplyvnil architektonickú tvorbu od začiatku 20. storočia, je skutočnosť, že sklo sa začalo vyrábať strojovo. To znamená, že architekti dostali celkom nové možnosti tvorby. Okno ako významný architektonický výrazový prvok bolo teraz možné formovať do celkom nových dimenzií, rozmerov a množstva. Veľkorozmernými okennými tabuľami s minimálnym členením bolo možné kompozične stvárniť exteriér budovy, ale rovnako i interiér získal doposiaľ nepoznané nové kvality. Okno sa stalo základným nástrojom tvorby kompozície inak čistej plochy fasády, vizuálnym nositeľom nového architektonického zmysľovania. Okrem tradičnej drevenej konštrukcie rámov sa začalo experimentovať s oceľou ako materiálom, ktorý poskytoval možnosti subtilných riešení konštrukcií. To zabezpečovalo ešte čistejšie a strohejšie vyjadrenie formy. Architekti navrhovali nielen samotný tvar okna, ale aj konštrukčný systém či detail, v mnohých prípadoch unikátny. Ušľachtilé materiály a prepracované detaily boli súčasťou ideálu dokonalosti a krásy. Tieto pokrokové riešenia časom priniesli aj nevýhody, najmä v podobe tepelnotechnických nedostatkov. Preto sa už v súčasnosti neuplatňujú a aj to je jeden z dôvodov, prečo je nutné ich chrániť ako hodnotný doklad vývoja tvorivej činnosti človeka.

Aj Grossmann sa snažil okrem tradičného okna uplatňovať nové konštrukčné a materiálové riešenia. Študovni ako kľúčovému priestoru edukačného procesu priradil trojicu veľkoplošných tabuľových okien z valcovaných oceľových profilov. Študenti tak mali vizuálny kontakt s okolitou zeleňou a výhľad na panorámu mesta.

Pamiatková obnova

Objekt sa do dnešných čias zachoval v ucelenej podobe z čias výstavby, pri zachovaní pôvodnej funkcie. Menšie zmeny nastali v druhej polovici 20. storočia

a mali skôr utilitárny charakter. Súviseli najmä s adaptáciou pôvodného internátu, kuchyne a študovne na učebne. Vďaka tomuto faktu objekt disponuje vysokou koncentráciou nielen architektonických, ale aj pamiatkových hodnôt, čo bolo aj dôvodom na jeho vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku v roku 1998.

Budova sa dodnes využíva ako škola. Svoje priestory tu má Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre. Nepretržité užívanie budovy, prakticky od jej vzniku, viedlo k prirodzenej potrebe komplexnej obnovy. Súčasný vlastník, ktorým je Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, začal v roku 2011 aktívne pracovať na získaní finančných prostriedkov pomocou štrukturálnych fondov Európskej únie. Projekt obnovy spracoval architekt Marián Kuruc s kolektívom z Final Projekt, s. r. o., Nitra a dodávateľom stavebných prác bola firma Beststav, s. r. o., Nitra. Stavebné práce na obnove sa začali v septembri roku 2014 s predpokladaným ukončením na jeseň roku 2015. Obnova pamiatky je realizovaná v súčinnosti a pod dohľadom Krajského pamiatkového úradu Nitra.

Zamerané na okná

Veľká pozornosť bola venovaná obnove okenných výplní. Okno je veľmi chýlostivý architektonický detail, ktorý na historickom objekte zaniká medzi prvými. Je to nielen v dôsledku opotrebenia a poškodenia materiálu, no v súčasnosti najmä pre zvyšovanie tepelno-technických štandardov a tepelnej pohody vnútorných priestorov. Z hľadiska ochrany pamiatkových hodnôt je zachovanie autenticity týchto cenných detailov veľmi náročné a v mnohých prípadoch sa to ani nepodarí. V tomto prípade sa však podarilo zachovať pôvodné výplne otvorov takmer v celom rozsahu. Kompromisom bola výmena vonkajších krídliel drevených okien za kópie s vložením izolačných dvojskiel, čím sa zlepšili tepelno-technické vlastnosti. Týmto spôsobom sa podarilo zachovať pôvodné vnútorné krídla aj s rámovou konštrukciou. Zachované boli tiež všetky pôvodné kovania aj s ich inštaláciou na nové krídla a sfunkčnil sa pôvodný pákový systém otvárania. Za veľký úspech môžeme pokladať zachovanie veľkoplošných oceľových okien, presklenej steny a vstupných dverí, ktoré boli obnovené reštaurovaním. Hodnotný technický detail dotlačacieho mechanizmu uzatvárania okien bol nielen vizuálne obnovený, ale dokonca sfunkčnený. Zachované

a repasované boli aj všetky ostatné oceľové okná v suteréne a na schodisku.

Súčasťou pamiatkových hodnôt objektu sú aj všetky pôvodné materiálové riešenia. Predmetom ochrany je v prvom rade originál. V tomto duchu sa pristupovalo aj pri obnove plôch fasád. Pôvodné brizolitové omietky boli zachované a očistené od nánosov, lokálne narušené časti boli doplnené a opravené. Problematikým sa ukázalo farebné zjednotenie brizolitových doplnkov, ktoré sa líšili od pôvodnej omietky. Výsledná farebnosť totiž súvisí s momentálnou farebnosťou kameniva, a tá sa môže líšiť, i keď pochádza z jedného lomu. Na fasádu sa preto aplikoval zjednocujúci farebný náter pieskovej farebnosti, zodpovedajúci farebnosti pôvodného brizolitu. Zateplenie fasád sa nerealizovalo, keďže pridaním zateplenia by sa zmenili pôvodné proporcie fasád vo vzťahu k osadeniu okien a sokla, a tým aj pôvodný celkový výraz.

Z dôvodu potreby rozšírenia priestorových kapacít školy bolo zobytnené podkrovie, ktoré sa doposiaľ využívalo len na skladovacie účely. Na presvetlenie podkrovných priestorov sa realizovali novotvary vikierov, ktoré tvarovo vychádzajú z niekoľkých pôvodných pultových vikierov. Kubické hmoty vikierov sú upravené horizontálne a vertikálne kladeným dreveným obkladom v sivej farebnosti. V rámci obnovy sú vikiere jediným a kvalitne zvládnutým kontextuálnym novotvarom dopĺňajúcim pôvodnú funkcionalistickú koncepciu.

Objektu sa prinavrátilo pôvodné farebné riešenie exteriéru aj interiéru. Pôvodné gresové dlažby, ktoré v tých časoch vyrobila firma J. a F. Leng Bratislava, boli zachované a očistené. V niektorých miestnostiach sa nezachovali, a tak boli doplnené vhodnými neutrálnymi dlažbami v sivej a bielej farebnosti. Rovnako zostalo zachované pôvodné vybavenie interiéru ako vstavané skrine alebo dnes už nefunkčné vstavané skrinky na hydrant.

Pamiatková obnova je usmerňovaná tak, aby sa objektu vrátil pôvodný výraz z obdobia jeho výstavby. Vďaka pravidelnej a ústretovej komunikácii vlastníka, projektanta a realizátora obnovy s pamiatkovým úradom sa podarilo zachovať veľkú časť originálnych prvkov. Aj preto môžeme obnovu bývalej Štátnej odbornej hospodárskej školy v Nitre považovať za príkladnú obnovu funkcionalistických stavieb na Slovensku. Citlivý prístup a snaha o zachovanie originálu v maximálnej možnej miere je predpokladom udržateľnosti týchto významných pamiatok.

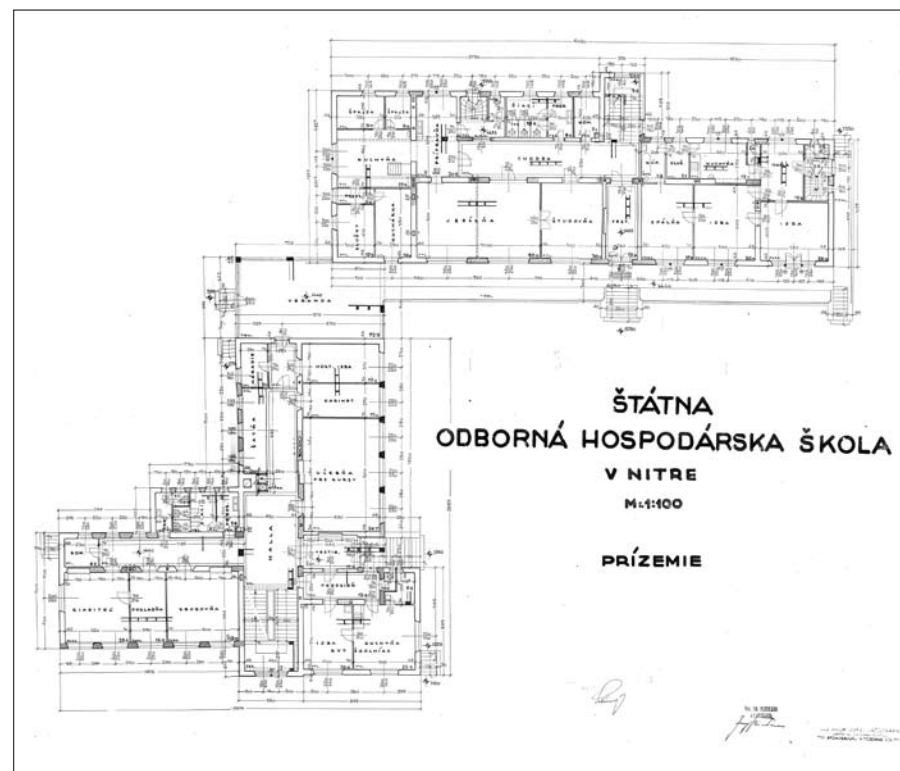
Očistený a doplnený keramický obklad sokla a repasované oceľové okná suterénu.
Foto: Z. Holíčková

Interiér chodby s pôvodnou dlažbou.
Foto: Z. Holíčková

Oceľové okno po reštaurovaní, očistené pákové kovanie značky Zeus.
Foto: Z. Holíčková

Pôvodná projektová dokumentácia z roku 1929 – pôdorys prízemia. Zdroj fotokópií: KPÚ Nitra.
Pôvodný zdroj: ŠOKA Nitra, OÚ Nitra 1929, inv. č. 419, k. č. 163; 1932, inv. č. 422, k. č. 228

Pôvodná projektová dokumentácia z roku 1929 – pohľad južný. Zdroj fotokópií: KPÚ Nitra.
Pôvodný zdroj: ŠOKA Nitra, OÚ Nitra 1929, inv. č. 419, k. č. 163; 1932, inv. č. 422, k. č. 228

Mgr. Peter Szalay, PhD.

SAV, Ústav stavebníctva a architektúry

Zdá sa, že hospodárska kríza, ktorá posledné roky utlmila stavebný boom z prelomu tisícročí, sa pomaly končí. Pozitívne ekonomické ukazovatele kvantitatívneho rastu stavebníctva však nemusia mať len kladné výsledky v reálnom plánovaní výstavby našich miest a obcí. Celková plocha dnešných miest spolu s počtom ich obyvateľov, ktoré v mnohých mestách od polovice minulého storočia temer dvojnásobne narástli, sa za posledné obdobie relatívne stabilizovala. Viaceré kvôli kríze „hibernujúce“ stavebné projekty sa dnes preberajú k životu, vznikajú nové, no ich ambicióznosť však ani zďaleka neprekračuje odvážne modernizačné prestavby centier miest, ako aj budovanie nových štvrtí tak, ako to bolo v povojnovom období.

Povojnová moderna ako nepohodlné dedičstvo

Pohľad súčasných plánovačov a architektov, ktorí vstupujú so svojimi projektmi do prevrstveného prostredia našich miest, sa do veľkej miery zameriava predovšetkým na vlastné objekty a komplexy stavieb. Širšie urbánne či krajinné kontexty riešia pragmaticky, a vo väčšine prípadov len vtedy, keď im to nakazuje regulácia a zákon. Záujem o kontext, študovanie prostredia ako celku a vzťah k historickej vrstevnatosti mestského priestoru je stále skôr raritným príkladom než bežnou praxou.

Výstavba sa v súčasnosti orientuje predovšetkým do vnútra miest, do ich ekonomicky najlukratívnejších centrálnych zón, v ktorých práve obdobie masívnej povojnovej stavebnej konjunktúry zanechalo viaceré nedokončené, otvorené projekty. Projekty a realizácie, ktoré dodnes patria

k najdiskutovanejšej vrstve nášho architektonického dedičstva, polarizujú odborníkov aj verejnosť v otázkach ich kvality a hodnôt, sú dedičstvom, ktoré ešte stále nebolo plne prijaté aj za našu históriu.

„Nemo propheta in patria sua“^{a)}

Druhá polovica 20. storočia je z hospodárskeho hľadiska nesporne najvýznamnejšou epochou vývoja Slovenska, keď sa z rurálnej poľnohospodárskej krajiny premenilo na modernú priemyselnú zem. Táto rapidná premena Slovenska vo veľkej miere prebehla práve v období štyroch desaťročí socialistického autoritatívneho režimu, ktorý je dnes vnímaný predovšetkým cez prizmu politického útlaku a zahraničnej izolácie. No napriek všetkým negatívam a kritike je nesporné, že životná úroveň obyvateľov Slovenska v tomto

období nevidane stúpala a stúpol nielen hmotný blahobyť krajiny a jej obyvateľov, ale vo veľkej miere sa Slovensko kultúrne a spoločensky emancipovalo. Práve v tomto období sa formovala a rozširovala väčšina spoločenských, kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií, ktoré dali základ dnešnému modernému Slovensku.

Z národno-emancipačného pohľadu tak možno chápať za začiatok skutočnej slovenskej architektúry práve obdobie po druhej svetovej vojne, keď bola založená vysokoškolská architektonická výučba aj na Slovensku. Na dnešnej Slovenskej technickej univerzite z ateliérov významných medzivojnových architektov ako bol akademik Emil Belluš a pôvodom českí profesori Vladimír Karfík, Emanuel Hruška, či Jan E. Koula, tak vzišla prvá doma vyštudovaná generácia architek-

tov a urbanistov, ktorá s entuziazmom a nasadením vstúpila do projektovania prestavby Slovenska.

Projekty a realizácie povojnovej generácie architektov boli podmienené nielen centrálnym plánovaním či temer úplným zánikom súkromného vlastníctva pôdy, ale do veľkej miery aj teoretickými východiskami modernizmu, z ktorých čerpali architekti a urbanisti po celom svete. Povojnový či neskorý modernizmus sú niektoré z pomenovaní architektonického a urbanistického jazyka, ktorý sa spolu s touto generáciou uplatnil v našom prostredí a po politickej zmene v roku 1989 sa stal jedným zo symbolov minulého režimu. Rozvoľnená urbánna štruktúra, abstraktná estetika, racionálna masová produkcia a štandardizácia či hygiena – idey moderných architektov, ktoré boli konštituované

už v období medzi dvoma svetovými vojnami, vďaka ich plošnému a masovému aplikovaniu v povojnovej ére v mysliach väčšiny obyvateľov splynuli s režimom, ktorý ich presadzoval.

Architekt V. Dedeček, ktorý bol po zamatovej revolúcii najsilnejšie spájaný s predchádzajúcim režimom, v rozhovore do publikácie Eastmodern vyjadril názor azda väčšiny svojich generačných kolegov architektov a urbanistov, ktorí sa v oklieštených podmienkach za železnou oponou usilovali o čo najväčšiu aktuálnosť so svetovým dňom, o príslušnosť k modernému civilizovanému svetu: „Neexistuje taká vec ako socialistická architektúra, len chyby, ktoré boli urobené, sú socialistické.“¹

Monumentálne moderné koncepty zo 60. a 70. rokov 20. storočia sa na Zápa-

de aj kvôli súkromnému vlastníctvu a silnejšiemu vplyvu verejnej sféry nemohli realizovať až v takej miere ako u nás. V zahraničí, kde sa diskusia o ochrane povojnového architektonického dedičstva naštartovala už na začiatku milénia, vzbudzovali veľkorysé neskoromoderné projekty „východného bloku“ realizované vo formálnej a koncepcnej jednoznačnosti, obdiv a záujem. A práve zahraniční architekti a teoretici architektúry významne prispeli k podporení diskusie o tomto dedičstve aj na Slovensku^{b)}, ktorá tak mohla ďalej nadviazať na výskumné práce, vznikajúce od konca 90. rokov 20. storočia na Oddelení architektúry Ústavu stavebníctva a architektúry Slovenskej akadémie vied (ÚSTARCH SAV)^{c)}. V roku 2008 sa v Nitre konala konferencia organizovaná Pamiatkovým úradom Slovenskej

Aula maxima dnešnej
Slovenskej poľnohospodárskej
univerzity v Nitre,
1959 – 1966.
Foto: P. Kuzmin, 2015

► republiky (PÚ SR) spolu s Oddelením architektúry ÚSTARCH SAV zameraná na ochranu povojnového architektonického dedičstva. V úvodnom konferenčnom referáte Ľubica Pinčíková z PÚ SR, uviedla vyjadrenie: „... je nevyhnutné rozhodnúť, čo – či vôbec – z tohto dedičstva chceme zachovať pre nás a budúce generácie“², ktoré jasne naznačuje odmeraný vzťah jedinej inštitúcie, ktorá má právomoci legislatívne chrániť pamiatky.

Povojnová moderna ako téma

Jednou z diskutovaných tém konferencie bolo neúspešné úsilie Oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV vyhlásiť za národné kultúrne pamiatky päť špičkových diel povojnovej moderny, a to areál Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre, budovu Slovenského rozhlasu, Most SNP, Športový halu Pasienenky a Obchodný dom a hotel na Kamennom námestí, všetky z Bratislavy. Zamietavé stanovisko pamiatkového úradu malo byť prediskutované práve na zmienenej nitrianskej konferencii. Ťažiskom diskusie sa prirodzene stal areál bývalej Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre (VŠP), práca architektov V. Dedečka a R. Miňovského z prvej polovice 60. rokov 20. storočia. Napriek tomu, že bol tento areál pozitívne prijatý a prezentovaný v rámci podujatia, PÚ SR ho vyhlásil za národnú kultúrnu pamiatku až 6 rokov po konferencii³. Poľnohospodárska univerzita sa tak stala tretím architektonickým dielom povojnovej moderny na Slovensku, ktoré bolo vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku kvôli jeho architektonickým a urbanistickým hodnotám⁴. Mohlo by sa teda zdať, že pamiatkový úrad naštartoval proces, ktorý je už v západnej Európe a Severnej Amerike dlhšie jednou z aktuálnych tém⁵. Žiaľ, zatiaľ sa však nedá hovoriť o precedense, ktorý by spustil ďalšiu ochranu povojnových pamiatok na Slovensku. Ostatné štyri spomínané objekty dodnes neboli oficiálne zaradené do zoznamu nášho historického dedičstva a na PÚ SR neexistuje ani stratégia ďalšieho vyhlasovania pamiatok z tejto kultúrnej vrstvy.

Nepohodlné pamiatkové hodnoty

Moderná veľkorysá forma architektúry nitrianskej vysokej školy, jej asymetrické komponovanie, hra abstraktnej geometrie v kompozícii areálu i v jednotlivých architektonických detailoch či návrat sýtej farebnosti charakterizujú VŠP a robia z nej výnimočný ba až ikonický prvok mesta Nitra. Toto bolo dlhodobo reflektované odborníkmi, verejnosťou, ale aj politickými autoritami. Preto už štyri roky

pred rozhodnutím štátnych úradov, zaradilo mesto Nitra Poľnohospodársku univerzitu medzi svoje pamätihodnosti a aj vlastníkom komplexu budov, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre (SPU), pri 60. výročí svojej existencie ocenila architektka V. Dedečka ako jednu z najvýznamnejších osobností univerzity. Všeobecné pozitívne prijímanie tejto architektúry vo veľkej miere podporilo rozhodnutie pamiatkového úradu. Na druhej strane aj úrad zásadné otázky ochrany autentických materiálov ako sklo mozaika či okenné profily formuloval vo vyhlásení za nehnuteľnú kultúrnu pamiatku (NKP) a majiteľovi ústretovo pripúšťa slobodnejšie narábanie s ich obnovou. Diskusia v rámci odbornej rady pre obnovu areálu, ktorú plánuje univerzita založiť, naznačuje pozitívny trend v ochrane hodnôt tohto diela a možno dúfať, že prinesie pozitívne riešenia bez nutného striktného úradného regulovania.

Otázka ochrany architektonických diel však nespočíva len v problematike zachovania materiálovej a formovej autenticnosti, ale aj v uchovaní jeho urbánnych a širších súvislostí. VŠP je prvým rozsiahlym pamiatkovo chráneným areálom z povojnovej éry koncipovaným v duchu súdobých urbanistických koncepcií rozvoľnenej zástavby a situovaným

v centrálnej časti mesta. Projektom VŠP V. Dedeček s R. Miňovským vo veľkej miere iniciovali rozšírenie centra mesta za riekou Nitra. Pozitívnu hodnotu ich diela tak možno vidieť nielen v samotnej stavbe, ale vo veľkej miere aj v onom zakladateľskom čine, v kreovaní nového moderného centra, ktoré sa stalo pre túto časť Nitry charakteristickým⁶. Akiste aj tento fakt výstavby diela „na zelenej lúke“ pomohol k úspešnému zapísaniu nitrianskej univerzity do zoznamu NKP.

Pre ďalšie podobné špičkové diela sa fakt, že nevznikli na voľnom pozemku, ale na mieste starších historických vrstiev, stáva zásadným argumentom proti ich ochrane. Jedným z príkladov odmietania chrániť podobnú ikonickú architektúru je objekt Slovenského rozhlasu v Bratislave⁷. Podobne ako VŠP v Nitre, aj Rozhlasové centrum malo podnietiť moderný rozvoj mestského centra Bratislavy. K skutočne koncepčnému dovŕšeniu zámerov architekta Štefana Svetka však neprišlo. Fragmentárne zrealizovaný koncept vertikálne členenej dopravy a verejného priestoru na vyvýšených terasách sa stal jedným z príkladov neúspechu moderného konceptu. Azda aj pre onú nedokončenosť je moderný mestský priestor artikulovaný solitérnymi objektmi na „neohraničených“ verejných priestranstvách. Je časťou pamiatkarskej

obce, rovnako ako investorov, vnímaný predovšetkým z hľadiska potenciálu jeho dostavby, zahustenia a návratu k tradičným hustým urbánnym štruktúram. Za nevôľou prijať toto dedičstvo sa vo veľkej miere skrýva aj postmoderná kritika plánovania miest a formovania verejného priestoru.

Urbanistický koncept Slovenského rozhlasu, ktorý pamiatkový úrad zamietol ako nehodnotný, dnes začína ožívať vďaka dobrovoľným občianskym aj odborným aktivitám a otvorenosti vedenia inštitúcie.⁸ Pozitívne hodnoty a kvality, týchto dnes už historických urbanistických koncepcií, ich sociálny, spoločenský a v neposlednom rade aj vizuálny výraz, je stále reflektovaný len v malej miere. Zdôrazňuje sa predovšetkým ich zlá možnosť kontroly či rozsiahle náklady na údržbu. Riešenie týchto všeobecných problémov verejných priestorov sa v súlade s dobovým liberálnym plánovaním miest hľadá v samotnom redukovaní verejného priestoru, jeho privatizovaním a zastavaním. Spoločnosť takýmto rozhodnutiami môže stratiť nielen hodnotné architektonické diela, ale aj dosah nad správou a rozhodovaním o mestskom priestore ako takom. Z tohto hľadiska ochrana pamiatok a pamiatkových areálov vstupuje do procesu plánovania miest v oveľa významnejšej miere, ako sa jej dnes prikladá.

Átrium obrátenej pyramídy Slovenského rozhlasu v Bratislave od autorov Š. Svetka, Š. Ďurkoviča, B. Kisslinga, 1969 – 1985. Foto: P. Kuzmin, 2015

Ochrana „nepohodlnej“ povojnovej moderny na Slovensku nie je len tradičnou pamiatkarskou otázkou zachovania „povedomia o minulosti, ktorá je neodmysliteľnou formou sebauvedomovania sa spoločnosťou“³ ako píše historik A. J. Gurevič. Ale vo veľkej miere aj otázkou, ako nakladať s „iným“ typom verejného priestoru, ktorý vytvorila moderná architektúra v našich mestách.

Článok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA (projekt č. 2/0095/14).

Pohľad na časť areálu Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre spoza hlavnej mestskej triedy Andreja Hlinku. Foto: P. Kuzmin, 2015

Poznámky

a) Nikto nie je doma prorokom.

b) Možno spomenúť holandského architekta W. J. Neutelingsa, ktorý v roku 2005 navštívil Bratislavu a založil Slovak Institute for the Preservation of Communist Monumental Architecture Heritage, viac pozri KOPECKÁ H.: Prednáškový cyklus katedry VŠVU. ARCH 2005, č. 4 s. 52. Alebo už spomínanú publikáciu Eastmodern, ktorá vyšla v medzinárodne rešpektovanom vydavateľstve Springer.

c) K významným prácam porevolučného hodnotenia a reflexie povojnovej architektonickej histórie patrí súhrnná publikácia Architektúra 20. storočia na Slovensku, ktorá po prvýkrát rozsiahlo spracovala tento úsek našich dejín DULLA M., MORAVČÍKOVÁ H.: Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava Slovart, 2002.

d) Oddelenie architektúry ÚSTARCH SAV návrhy prepracovalo a opäť ich v roku 2012 poslalo na posúdenie. Pamiatkový úrad SR ich však znovu „an blok“ neprijal. Nakoniec až v roku 2014 v spolupráci s pracovníkmi PÚ SR Veronikou Kapišinskou a Denisom Haberlandom bol pri samostatnom podaní podnetu areál vyhlásený za NKP.

e) Už v 70. rokoch minulého storočia bol za pamiatku vyhlásený Pamätník a múzeum SNP v Banskej Bystrici, ktorý je dnes tiež považovaný za vrchol architektúry povojnovej éry. Avšak za pamiatku bol vyhlásený kvôli komemoratívnym hodnotám a nie kvôli jeho výnimočnej architektúre. O hodnotení stavu pamiatok moderného hnutia na Slovensku pozri napríklad: MORAVČÍKOVÁ, H.: Vývoj názorov na obnovu architektúry moderného hnutia: prípad Slovensko. Architektúra & urbanizmus 44, 2010, 3 – 4, s. 180 – 199.

f) Do zoznamov chránených pamiatok z druhej polovice 20. storočia tu boli zaradené už stovky objektov. Jednou z krajín, kde sa ochrane architektonického dedičstva druhej polovice 20. storočia dlhodobo venujú, je napríklad Nemecko. Len v Berlíne je dnes v zozname kultúrnych pamiatok zapísaných vyše 1 200 pamiatok modernej architektúry a nechýbajú medzi nimi ani vrcholné diela z obdobia socializmu. Napríklad bývalý Dom učiteľov bol vyhlásený za kultúrnu pamiatku v roku 1998.

g) Spomeniem aspoň niektoré významné architektonické areály, ktoré dotvárajú túto časť mesta, ako je sídlisko Chrenová od architekta Michala Maximiliána Scheera, výstavný areál Agrokomplex či objekt dnešnej Univerzity Konštantína filozofa od architekta Milana Šavlika z druhej polovice 60. rokov 20. storočia.

h) Podnet, vypracovaný v roku 2013 pracovníkmi PÚ SR D. Haberlandom a V. Kapišinskou na zapísanie budovy Slovenského rozhlasu v Bratislave za NKP, bol zamietnutý bez vydania oficiálneho stanoviska. Rozhodnutie bolo pracovníkom zdôvodnené len ústnym podaním. Informácie na základe osobného rozhovoru s D. Haberlandom 9. 6. 2015.

ch) Od roku 2014 fungujú na strechách komunitné záhrady prevádzkované organizáciou Jedlé mesto, ktoré na seba nabaľujú ďalšie kultúrne a spoločenské aktivity, oživujúce priestory verejných terás rozhlasu. V roku 2015 bola otvorená v priestoroch objektu výstava Prečo pyramída, ktorá vznikla z iniciatívy Štefana Bekeša z FA STU a autora tejto štúdie. Formou komentovaných prehliadok predstavili doposiaľ vyše 1 000 návštevníkom architektonické hodnoty Slovenského rozhlasu.

Medzi nárokom a realitou

Ing. arch. Pavol Paňák, Kancelária Architekti B.K.P.Š. a hosťujúci profesor STU v Bratislave, Fakulta architektúry

„Žijeme práve v neuveriteľne vzrušujúcej a zľahka absurdnej chvíli, totiž takej, v ktorej nás ochrana pamiatok dostihuje.“, je prekvapujúca konštatácia Rema Koolhaasa, protagonistu nového a jedinečného v rámci jednej z jeho prednášok na Columbia University v roku 2009. Reaguje tak na pozoruhodný úkaz skracovania časového intervalu medzi rozhodnutím o záchrane pamiatky – stavby a jej vekom. Kým cieľovou skupinou rodiacej sa vedomej ochrany pamiatok okolo roku 1800 boli 2 000-ročné, najmä egyptské monumenty, tak v 60. rokoch minulého storočia to bol už aj interval iba 20 rokov. A to znamená, že perióda architektúry moderny sa už vtedy stávala predmetom ochrany a obnovovania.

Obnova a revitalizácia budovy
bývalej Slovenskej národnej banky
v Bratislave, 2011. Pohľad na
priechod z Štúrovej ulice. Návrh
z dielne Architekti B.K.P.Š.
Foto: T. Manina

Východiskovou bázou ochrany a obnovy moderny je zakorenené, osvojené chápanie jej hodnot. Všetky ostatné následné okolnosti jej ochrany pochádzajú práve zo stavu takéhoto vedomia. Na Slovensku je jeho stav neradostný. Ak má naša predvojnová moderna už pamiatkarský čiastočne inštitucionalizovaný rešpekt a požíva istú akceptáciu verejnosťou, podstatne odlišný je stav pri rešpekte, a teda ochrane a obnove jej povojnovej periódy. Táto architektúra je pamiatkarsky ignorovaná, až nechránená. Chýba metodológia, systém jej hodnotovej hierarchie, chýbajú príkladne obnovené architektúry. Na rozdiel od kultivovanejšieho sveta máme na Slovensku iba štyri chránené stavby v kategórii architektúry z tohto obdobia. To je žalostne málo, pritom mnohé vynikajúce architektúry tohto obdobia nesú znaky postupnej materiálovej a technicko-technologickej mizérie stavebného priemyslu, ktorá postupne narastala po doznení periódy socialistickeho realizmu. Preto mnohé potrebujú urgentnú obnovu.

Na Slovensku nemáme príkladným spôsobom obnovené špičkové diela predvojnovej, ale ani povojnovej moderny. To znamená absenciu takej kvalitnej obnovy, ku ktorej by sa mohli vzťahovať architekti, investori, metodológii tvoriaci pamiatkari. Takú realizáciu, akou je napríklad v susednom Česku v závere 90. rokov obnovená Müllerova vila od A. Loosa z rokov 1928 – 1930, alebo nedávno obnovená brnenská vila Tugendhat od Miesa van der Rohe. To sú príklady úzkostlivej dôslednej obnovy zničených či absentujúcich elementov stavby, jej povrchov, kovaní, sanity. Energetické zodolnenie tu určite nie je prvoradým kritériom. Tým kritériom je taká podoba stavby a jej podrobností, ktorá ju prezentuje v jej vrcholovej pôvodnej podobe po dokončení. Problémom tohto prístupu takto obnovené architektúry je prisúdenie štatútu „neživého“ exponátu. Stavba už nemá žiadnu inú funkciu a je len múzeom samého seba. V skutočnosti je takáto situácia zriedkavá, investične osobitne náročná a je osudom architektonicky najcennejších stavieb v národnom či medzinárodnom kontexte. Dnes sa to najzaujímavejšie, inšpirujúce a podnetné koná v architektúre práve v oblasti revitalizácie, rekonštruovania, dostavieb a prestavieb jestvujúcich architektúr. Kým náznaky tohto na Slovensku platia pre architektúru staršiu než tú z 20. storočia, vo vyspelejšom svete to platí už aj pre architektúru moderny. Predvojnovej i neskorej povojnovej.

Stále inšpirujúci potenciál

Nebolo v dejinách architektúry radikálnejšej ruptúry v pozvoľnom charaktere striedania historických štýlov, ako bol nástup moderny. Ako súčasť širokého fundamentálneho spoločensko-filozofického prúdu, ktorý zásadne ovplyvnil 20. storočie, tak architektúra tejto periódy radikálne rúca historicky etablované paradigmy a nastrojuje nové. Ak sa v druhej polovici minulého storočia rôznymi novými „izmami“ ohlasuje vyčerpanie potenciálu architektúry moderny, tak dnes vidíme, že mnohé dôležité v prúdoch súčasnej architektúry sa k jej odkazu vzťahujú. To svedčí o jej stále aktuálnej ideovej sile a formálnej presvedčivosti, ku ktorej sa vzťahujeme.

Na minuloročnom Bienále architektúry v Benátkach kurátori nemeckého pavilónu doňho vložili „orezanú“ jeho pôdorysným

však bola na rozdiel od takého pojmu vyhotovená s úzkostlivou remeselnou a materiálovou pozornosťou. Toto bol inšpirujúci neobyčajný a novátorský metodologický počin interpretácie ideového odkazu moderny prostredníctvom architektúry v prostredí architektúry opačnej ideovej orientácie.

Inou, nemenej inšpirujúcou, je nová podoba vojnou zaniknutej riaditeľskej vily zo slávneho súboru učiteľských vil v Dessau od W. Gropia z roku 1926. Kým učiteľské dvojdomy, respektíve ich rôzne obmenené podoby boli v ostatných rokoch vzorne replikované do ich pôvodnej podoby, z úplne zaniknutej Gropiovej vily a jej plánov nezostalo okrem suterénu nič. Jej podoba je abstrahovaným spôsobom „citovaná“ na podklade niekoľkých dochovaných fotografií zvonka i z interiéru. Architekti Bruno Fioretti

Obnova a revitalizácia budovy bývalej Slovenskej národnej banky v Bratislave, 2011.
Replikovaný priestor pasáže s prepojením do prekrytého nádvorja. Návrh z dielne
Architekti B.K.P.Š. Foto: T. Manina

obrysom, repliku vybranej časti bývalého kancelárskeho bungalovu z Bonnu príkladnej povojnovej moderny architektúry od Sepa Rufa z roku 1964. Dnešná podoba pavilónu, pochádzajúca z jeho prestavby v duchu oficiálneho národnosocialistického kánonu z obdobia Tretej ríše, je tak priamo, fyzicky a nástojčivo konfrontovaná s architektúrou, ktorá mala demonštrovať novú, demokratickú povojnovú podobu Nemecka (vtedy jeho západnej časti). Exponátom bola vlastne dvojedinosť nacistickej podoby pavilónu a vlozenej architektúry demonštrujúcej ideu nového Nemecka. Dvojedinosť reflektujúca jeho dejinné turbulencie v minulom storočí. Vložená časť bonnského kancelárstva bola vlastne kulisou, ktorá

Marquez (P. Bruno, D. Fioretti, J. G. Marquez) po víťazstve v súťaži postavili betónové teleso v obrysoch pôvodnej stavby, schránku s vyprázdneným vnútrom, abstrahovaný obal s náznakmi otvorov. Bez replikovania pôvodnej materiality a bez detailu. Veľmi zaujímavý, kontroverzný a inšpirujúci spôsob navrátenia zaniknutej architektúry, ktorou je vlastne „dom – socha“. Podoba vily tu znova jestvuje, nedá sa v nej bývať, je exponátom. Ako pozorovatelia si ju musíme domýšľať. Obe tieto čerstvé realizácie otvárajú nové možné metodologické prístupy k obnove nielen modernej architektúry, oživujú diskurz o jej odkaze a zároveň svedčia o jej permanentne podnetnom potenciáli.

► Novota, patina, predstieranie

Závažnou koncepčnou témou obnovy je postoj k takým znakom schátralej moderny, ktoré sú patinou, znakmi užívania, vloženými vrstvami neskorších nánosov. Teda také znaky na tele architektúry, ktoré reflektujú príbeh stavby s jej vrcholmi i úpadkom. To sú mimoriadne komplexné otázky citlivého váženia hodnôt autenticity, stavebno-technického stavu, talentovanej prezentácie časového vrstvenia a jeho prejavov. „Nemilosrdná“ obnova do stavu čerstvo dohotovenej stavby je u nás ešte stále dominujúcou metou investorských, ale aj autorských stratégií. Premýšľame ešte stále v zajatí zradného optimizmu novoty a jej „zobrazenia“ za každú cenu. Tento jav charakterizuje našu

v čo najnižších nákladoch na obnovu a rezultuje v remeselne, materiálovo a technologicky „lacných“ napodobeniach, povrchno imitujúcich autentické črty. Stavebno-fyzikálne deficity, ktoré modernu vo všeobecnosti charakterizujú, sú v takýchto investorských okolnostiach riešené intelektuálne a nákladovo málo náročným spôsobom. Tou podstatne priaznivejšou východiskovou okolnosťou je situácia, keď náročný stavebník, ktorý v takto obnovennej architektúre chce sídlieť, jej kultúrne hodnoty chápe ako súčasť povesti svojej značky. To je situácia kultivovanej podoby marketingu samého seba. Je to spravidla nákladný variant, ale jeho dôsledkom je uchovanie hodnôt v živom, fungujúcom dome. Takmer ideál-

zično-hmotová stratégia, nová priestorovo-dispozičná osnova, radikálne formové oprostie v podrobnostiach, nová tektonika. Historická masívnosť ustúpila vylahčenej štruktúre a ľahkým obalom pre radikálnu infiltráciu svetla. Energetická efektivita užívania nebola metou dnes takou samozrejmosťou. Táto okolnosť, vtedy zdanlivo nedôležitá, je dnes kľúčovým problémom obnovy moderny. Dnes sú otázky energetickej prevádzkovej efektivity užívania obnovennej architektúry rozhodujúce a podmieňujúce dôležité architektonicko-technické rozhodnutia v štádiu tvorby stratégie, ale aj podrobností pripravovanej obnovy. Pri obnove Rietveldovej bytovky viedenského Werkbund sídliska zo začiatku 30. rokov boli v záujme autenticity stavebno-fyzikálne citlivé miesta možného výskytu kondenzu riešené priamym temperovaním konštrukcie a nie prídavnými vrstvami tepelnej izolácie. Podmienkou takéhoto riešenia je, samozrejme, získavanie energie dnes už bežným spôsobom cez obnoviteľné zdroje. Toto je osobitne komplexná tematika, ktorej výsledná podoba je vo väčšine obnovených, revitalizovaných architektur kompromis.

Základným problémom pri obnove akéhokoľvek diela, ale osobitne architektúry moderny, je uplatnenie takých zásahov energetického zodolnenia, ktoré nebudú protirečiť cenným charakteristickým črtám celku a jeho podrobností. Jedným z predpokladov náročného postupu je dostatočný materiálový sortiment, ale aj technický a technologický potenciál na obnovu či replikovanie často remeselne náročných elementov stavby od okenných profilov po ohrievacie telesá. V západnej Európe je dnes možné vyhotovenie akéhokoľvek replikovaného oceľového okenného profilu s prerušeným tepelným mostom osaditeľného izolačným dvojsklom. To je spôsob aplikácie najvernejšej podoby pôvodného okna, ktorý je zároveň stavebno-fyzikálne vyhovujúci. Takto replikované výplne otvorov sú prirodzene drahšie ako dnešné systémové špičkové oceľové alebo hliníkové systémy. Na tomto fakte končí ambícia našich developerov obnovujúcich modernu pre komerčné poslanie.

Pri dodatočnom zatepľovaní plných plôch takejto architektúry na Slovensku je jediným spôsobom naniesenie novej vrstvy tepelnej izolácie zvonku. To je síce stavebno-fyzikálne logické, zároveň však premieňa proporcie architektúry v jej celku a jej podrobnostiach. Viacero architektur povojnovej moderny takto „energeticko“ obnovených, sú vulgárne

excesy na dobových reprezentantoch nemá bytovej výstavby. Vo vyspelom svete sa už dnes kvalitná špičková moderna zatepluje zásadne zvnútra, pri zatepľovaní ostatnej stavebnej substance povojnovej architektúry zvonku nedominujú najlacnejšie zateplovacie systémy s najlacnejšími stierkami, ako je to, žiaľ, u nás.

Medzi rovnakým a jedinečným

Sú možné viaceré metodologické prístupy od úzkostlivej rekonštrukcie cez rôzne náročné replikovanie až po zámerné kontrastné vstupovanie vedomou konfrontáciou. A ešte všetky podoby medzi týmito krajnosťami. V porovnaní so škálou možných stratégií pri obnove architektur historických štýlov, má obnova moderny isté zvláštne špecifikum. Tkvie v tom, že jazyk moderny, jej tvaroslovie a jej znakovosť sú v repertoári súčasnej architektúry istým spôsobom stále prítomné. Jazyk moderny je stále popri mnohých iných jazykoch živý. Pri obnove

Štúdia obnovy a revitalizácie objektu Bezručova 3 a 5. Detail nárožia s nadstavbou. Návrh z ateliéru Architekti B.K.P.Š. Zdroj: archív autora

Inštalácia v nemeckom pavilóne od autorov A. Lehnerer, S. Ciriacidis. Biennále architektúry, Benátky, 2014. Zdroj: archív autora

historických štýlov zaniknutých tvarosloví spôsobom vedomého kontrastu postačovala spravidla číra juxtapozícia súčasného repertoáru voči existujúcej historicite. S modernou je to zložitejšie práve pre prítomnosť jej jazyka a dnešného často príbuzného výrazového repertoáru. Nastávajú okolnosti intelektuálnej a tvorivo podnecujúcej „chipperfieldovskej tretej cesty“ medzi „splynutím a kontrastom“. Uvedomili sme si takéto okolnosti, v našej kancelárii Architekti B.K.P.Š., pri obnove a revitalizácii bývalej budovy banky od architektov E. Kramára a Š. Lukačoviča na Štúrovej ulici v Bratislave (dnes City Gate). Ich projekt zo začiatku 50. rokov a dokončená stavba zo začiatku 80. rokov je príkladom klasicizujúcej, neradikálnej moderny, teda architektúry inšpirovanej historickými vplyvmi a zásadami moderny zároveň. Táto podoba skôr koexistencie než kontrastu nás inšpirovala k takým materiálovým a formálnym rozhodnutiam, ktoré reflektujú inováciu a zároveň sa od jestvujúceho nelíšia výraznou rozdielnosťou. Sú teda onou „treťou“ cestou. Takýto spôsob prístupu, osobitne náročný na vzdelanostné zázemie a vyváženú vzájomnosť ambície a pokory, je cestou k trvácnej hodnotnej architektonickej výpovedi bez podenkovkej vyzývavosti. Takéto architektonické vstupy nového do jestvujúceho zakladajú trvalejšie, viacvrstevnaté podoby koexistencie moderny s dnešnými znakmi. Hodnoty, ktoré sú skôr čitateľné nie na prvý, ale na druhý pohľad. Na rozdiel od našej skúsenosti z fázy štúdií pre obnovu parádnej A. Balánovej a J. Grossmannovej „čistej“ moderny bez akýchkoľvek historických náznakov na Bezručovej ulici v Bratislave, osobitne dom č. 5, nám vlastne štýlová

nepredoznačnosť City Gate akosi prirodzene, zo svojej viacznakovkej podstaty odkryla iné metodologické roviny. Na obnove moderny z Bezručovej sme ďalej nepokračovali, a tak poznávaciu skúsenosť zo zavŕšenej realizácie v oboch týchto kontextoch nemáme. Inou našou, zatiaľ projektovou skúsenosťou z tejto oblasti, je vstupovanie do súboru radikálne konfrontačného susedstva robustnej Dedečkovej tektoniky s historickým barokovým rádom areálu Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Naším strategickým východiskom tu bola skôr hmotovo-priestorová osnova objemov, priestranstiev, pasáží a jej potenciál k jej zmysluplnému vzájomnému prepájaniu a spolupôsobeniu. V súvislostiach miesta, ale aj širších urbánnych väzieb. Aj táto naša skúsenosť nám potvrdila fakt, že napriek mnohému spoločne platnému pri obnovovaní moderny je každá úloha osobitná, jedinečná. To je pre všetky ďalšie projektové rozhodnutia tou najdôležitejšou okolnosťou. Sú to však už rozdielnosti hovoriace o bohatosti mnohých podôb obnovy moderny.

Obnova architektúry moderny ma osobitne zaujíma. Zúčastňujem sa na pravidelnom medzinárodnom študentskom workshope o tejto téme, ktorý sa každoročne koná za účasti piatich európskych škôl architektúry. Cez sprievodné tematické prednášky a obhliadky realizácií mám príležitosť poznať stav tejto problematiky v západných krajinách, ktoré sú v obnove podstatne ďalej ako my. Preto napríklad poznajúc slovenské reálie, investorské postoje a autorskú kuratelú rozostavaných či pripravovaných našich zopár špičkových funkcionalistických architektur, sú moje očakávania výrazne skromné. ●

Dom, interpretácia riaditeľskej vily Bauhausu od autorov Bruno Fioretti Marquez Architekten, Dessau, 2014. Autor zaniknutého objektu je W. Gropius, 1925 – 1926. Zdroj: archív autora

slovenskú scénu v oblasti obnovy pamiatok všeobecne, svedčí o jej nevyspelosti a nedostatočnej hlbavosti. Pritom náš rešpekt k architektúre významným spôsobom pochádza aj zo znakov jej ušľachtilej patiny pochádzajúcej zo životného cyklu architektúry. Pri osobitne dôslednej nedávnej obnove školy Bauhausu v Dessau z roku 1926 od W. Gropia bola zachovaná a rekonštruovaná celosklenná predsadená stena krídla dielní, ktorá v skutočnosti nebola pôvodná, ale bola nemotornou replikou z čias NDR.

Veľmi dôležitou východiskovou okolnosťou pri stanovení nároku na spôsob obnovy je štatút a zámer investora. Osobitne súkromného, ktorého závery môžu mať v zásade dve podoby. Komerčný zámer prenájmania, predaja či inej formy zisku z investície do obnovy zakladá problémy, pretože zisk sa začína už

na situácia, aká sa prihodila dvom ikonickým architektúram povojnovej moderny – Bunshaftovmu Lever House v New Yorku a Pontiho budove Pirelli v Miláne.

Autentické verus efektívne

Iným, pre obnovu nemenej závažným východiskom z hľadiska pragmatických predpokladov na premenu, je jej konštrukčno-priestorový potenciál. Prevažne skeletové železobetónové nosné štruktúry sú podstatne vhodnejšími podmienkami na radikálnejšie úpravy vnútornej dispozičnej osnovy pre potreby zásadnej revitalizácie, než všetky predchádzajúce historické štruktúry. Realizované najmä v železobetóne, alebo v oceli sú spravidla vhodné aj na vyššie zaťaženia. Ani kritérium nadštandardnej materiality nebolo bezpodmienečne prioritnou ambíciou. Boli ňou fundamentálne nová kompo-

Záhradná fasáda prednáškovej budovy Metodického centra od architektonickej kancelárie ARCHTEAM. Foto: F. Šlapal

Metodické centrum pamiatok modernej architektúry v Brne

Mgr. Petra Hlaváčková, Národný pamiatkový ústav v Brne, Česká republika

V tomto roku bola dokončená rekonštrukcia brnianskej Vily Stiassni. Táto pamiatka medzivojnovnej architektúry, využívaná za bývalého režimu ako takzvaná vládna vila, bola následne sprístupnená verejnosti a stala sa sídlom Metodického centra pamiatok modernej architektúry pod správou Národného pamiatkového ústavu, územného odborného pracoviska v Brne. Náplňou činnosti novej inštitúcie je vytvárať odborné koncepcie a metodiky pamiatkovej ochrany architektúry 20. storočia a tiež poradenstvo v otázkach jej obnovy.

V ilu Stiassni postavili v brnianskych Pisárkach v rokoch 1927 – 1929 podľa návrhu architekta Ernsta Wiesnera pre rodinu Alfreda a Hermine Stiassnich. Ernst Wiesner síce študoval na viedenskej Akadémii u konzervatívnejšie orientovaného Friedricha Ohmanna, avšak do Brna priniesol ducha viedenskej avantgardy z prostredia okolo Adolfa Loosa. Jeho stavby sa vyznačujú novátorským purizmom objemov a fasád a záujmom o funkčné rozvrhnutie vnútorných priestorov. Zároveň si však vďaka použitiu výrazných materiálov a klasicizujúceho poňatiu proporcií udržiavajú reprezentatívny charakter.

Tým sa vyznačuje aj rodinné sídlo Stiassnich umiestnené v rozľahlej záhrade a tvorené okrem objektu samotnej vily aj súborom stavieb so zázemím pre personál, ktorý zabezpečoval chod celého areálu. Pôdorys jednoposchodovej vily rovnako, ako aj iné jeho rezidenčné stavby v okolí, má tvar písmena L, pričom časti tvoriace prevádzkové a obytné krídlo rodiny sú oddelené. Reprezentatívny charakter podčiarkuje spôsob zasadenia vily do terénu záhrady s prístupovou lipovou alejou a vstupným nádvorím tvoreným hmotou stavby, oporným múrom a domčekom záhradníka. V exteriéri stavby vily vyniká omietka svetlozelenej farby a travertínové alebo pieskovcové detaily. Pre charakter celej stavby je určujúca aj mohutná kazetová korunná rímsa.

Vchod z ulice do prednáškovej budovy od architektonickej kancelárie ARCHTEAM. Foto: F. Šlapal

Úplne v kontraste s modernistickým poňatím domu však bolo vybavenie interiéru. Rodina Stiassni si želala tradične poňaté rozvrhnutie vnútorných priestorov na menšie miestnosti, a tak neboli úplne využité možnosti železobetónového skeletu. Wiesnerov návrh na vybavenie interiéru v duchu modernizmu navyše nezodpovedal konzervatívne vkusu zadávateľov, takže sa nakoniec nezrealizoval. Zákazku získal architekt Franz Wilfert z Viedne, ktorý objednal

časť pseudohistorického nábytku u viedenských firiem, pričom časť vybavenia tvorila historická zbierka Stiassnich.

Rodina Stiassni nezostala vo vile dlho. Pre svoju židovskú národnosť musela na jar v roku 1938 utiecť a krátko nato sa usadila v USA. Počas vojny sa vila využívala ako jedáleň a rekreačný objekt pre dôstojníkov Wehrmachtu, a preto bol objekt po vojne znárodnený a napokon skonfiškovaný na základe Benešových dekrétov. Prezident Beneš sa tu zdržiaval

počas posledných dní Pražského povstania, tesne po jeho návrate do vlasti. Odvtedy a tiež v súvislosti s využívaním domu počas komunistického režimu je stavba označovaná ako „vládna vila“. V roku 1951 získal objekt do správy Krajský národný výbor, ktorý ho začal využívať na ubytovanie štátnych návštevníkov.

V priebehu 60. a 70. rokov sa vo vile uskutočnili menšie úpravy a doplnil sa historický nábytok zo zámockých zvozov, v rokoch 1981 – 1983 prebehla rozsiahlejšia adaptácia objektu podľa návrhu architektov Kamila Fuchsa, Jarmily Kutějovej a Adély Jeřábkovéj. Došlo napríklad k vstavaniam nových kúpeľní s mramorovými obkladmi, zaskleniu vonkajšej lodžie, k prestavbe vstupnej brány z ulice kvôli umožneniu vjazdu autobusov a mobiliár sa doplnil o súčasný nábytok.

Koncepcia obnovy vily

Otázky týkajúce sa ďalšieho využitia objektu sa objavili už po roku 1989. V súvislosti s rušením krajských národných výborov sa vila previedla do majetku novovzniknutého Regionálneho fondu na ochranu zdravia a zdravých životných podmienok, ktorý ju prenajal spoločnosti Brněnské výstavy a veletrhy. Vila sa naďalej využívala na ubytovacie účely a komerčné prenájmy. Po tom, ako sa zistilo, že došlo k závažnému procedurálnemu pochybeniu pri prevode majetku Regionálnemu fondu, bola vila zverená do správy Okresného úradu Brno vidiek, ktorý ju naďalej prenajímal firme Brněnské výstavy a veletrhy.

Prevádzkové schodisko vily Stiassni. Foto: F. Šlapal

Južná fasáda vily Stiassni. Foto: F. Šlapal

Vstupná hala vily Stiassni. Foto: F. Šlapal

Vstupné nádvorie vily Stiassni. Foto: F. Šlapal

Záhradná lodžia vo vile Stiassni. Foto: F. Šlapal

▶ V roku 2007 bolo prijaté rozhodnutie o prevode vily do správy Národného pamiatkového ústavu a o dva roky neskôr bolo správou vily poverené jeho brnianske územné odborné pracovisko. Tu vznikol aj projekt obnovy vily a podala sa úspešná žiadosť o dotácie zo štrukturálnych fondov EÚ, vďaka ktorým sa uskutočnila celková rekonštrukcia objektu a stavba novej prednáškovej budovy v areáli záhrady podľa projektu z ateliéru ARCHTEAM.

Zámerom celkovej rekonštrukcie bolo čo najviac priblížiť podobu vily jej pôvodnému stavu z konca 20. rokov vrátane vybavenia interiéru a rozvrhnutia vnútorných priestorov. Ako podklad na tieto zmeny slúžili dokumenty nájdené v novoobjavenom archívnom fonde továrne bratov Stiassnich v Moravskom zemskom archíve v Brne.^{aj} Okrem pôvodných plánov vily archív obsahoval účty a objednávky týkajúce sa mobiliára a tiež zmluvy a listy svedčiacie o spolupráci s viedenským architektom Franzom Wilfertom. Dovtedy nebolo autorstvo vybavenia interiéru s istotou určené.

Ďalším vodidlom pri pátraní po pôvodnej podobe interiéru vily a určovaní originálneho mobiliára boli archívne plány a fotografie mapujúce stav a zásahy od 60. do 80. rokov a takisto pôvodné rodinné fotografie a akvarely Hermine Stiassni, ktoré sú dnes vo vlastníctve rodiny Martin (rodina dcéry Susanne Stiassni) v USA. Počas rekonštrukcie sa podarilo získať aj niektoré pôvodné súčasti interiéru, napríklad vybavenie kúpeľní, ktoré bolo

zachránené pred odvozom na skládku pri prestavbe v 80. rokoch. Ako pripomienka na túto rekonštrukciu boli vo vile ponechané dve z vtedy zrealizovaných mramorových kúpeľní. Skúsenosti a využitie technológií a stavebných postupov použitých pri rekonštrukcii a repasovanie pôvodných prvkov slúžia ako precedens a praktický návod pre ďalších iniciátorov autentických obnov pamiatok modernej architektúry.

Metodické centrum

Súčasťou plánu obnovy Vily Stiassni bol aj projekt na vytvorenie Metodického centra modernej architektúry, ktorého činnosť sa začala v tomto roku. Ide o bádateľské zázemie a poradenské centrum, ktoré sa zaoberá koncepciami pamiatkovej ochrany architektúry 20. storočia. Jeho súčasťou bude aj verejná študovňa a odborná knižnica, ktorej základ tvoria knižnice teoretikov architektúry Vladimíra Šlapetu a Dušana Riedla. Cieľom je teda vytvoriť kompletné zázemie pre záujemcov o modernú architektúru, študentov dejín umenia a architektúry a podporiť otvorenú diskusiu o špecifikách pamiatkovej ochrany medzivojnovnej a povojnovej architektúry.

Súčasťou činnosti tohto pracoviska sú aj poradenské aktivity určené pre architektov a projektantov zaoberajúcich sa obnovou pamiatok modernej architektúry, ďalej pre pracovníkov Národného pamiatkového úradu (NPÚ), reštaurátorov a študentov stavebníctva a architektúry. V súčasnosti prebieha príprava metodík

Jedáleň vo vile Stiassni. Foto: S. Krčmář

Kúpeľňa Alfréda vo vile Stiassni. Foto: S. Krčmář

Salón vo vile Stiassni. Foto: S. Krčmář

zameraných na technológiu výstavby medzivojnovnej architektúry. Mali by tvoriť základ manuálu pre zainteresovaných odborníkov a tiež pre vlastníkov nehnuteľností z medzivojnovného obdobia, ktorí majú záujem o šetrnú pamiatkovú obnovu. Jednou z kľúčových myšlienok je prehĺbenie spolupráce s architektmi a rozšírenie ich vedomostí v oblasti pamiatkovej starostlivosti a pôvodných technológií. Z tohto dôvodu sa nadviazalo partnerstvo s Fakultou architektúry Vysokého učení technického v Brne (VUT) a v budúcnosti by sa metodické centrum malo stať dejiskom odborných workshopov určených priamo študentom architektúry.

K dlhodobým cieľom patrí aj vytváranie metodické koncepcie ochrany povojnových stavieb. Tieto stavby sú v súčasnosti najviac ohrozeným architektonickým dedičstvom, pretože ich vnímanie zo strany verejnosti a politických predstaviteľov je často zaťažené pretrvávajúcim ideologickým rámcom antikomunizmu. Tieto stavby preto väčšinou nie sú pamiatkovo chránené a aj napriek ich nesporným architektonickým kvalitám dochádza k ich demoláciám. Z posledného obdobia je možné spomenúť prípad demolácie pražského hotela Praha, obchodného domu Ještěd v Liberci či spory okolo demolácie budovy havířovskej železničnej stanice. Aby pamiatková starostlivosť bola úspešná, je nevyhnutné vyvinúť nástroj, ktorý by umožnil účinne podporiť dôvody ochrany argumentmi a pomenovať architektonické kvality týchto stavieb, pretože ich štýlové zaradenie

a estetické hodnotenie nie je také jednoznačne definovateľné ako v prípade medzivojnovnej architektúry.

O podobný prístup sa už pokúša pamiatkový odbor viedenského magistrátu, ktorý v roku 2010 inicioval v spolupráci s NPÚ, Územným odborným pracoviskom v Brne projekt s názvom „Entwicklung einer Bewertungsmethodik der Architektur von 1945 bis 1979“. Výsledkom tejto spolupráce je metodická štúdia, ktorá sa pomocou vymedzených kategórií špecifických architektonických kvalít a ich hodnotenia v bodovej škále pokúša pomenovať konkrétne hodnotné architektonické aspekty. Túto metodiku však treba ďalej dopracovať a zjednodušiť tak, aby mohla v čo najväčšej miere slúžiť ako účinná pomôcka priamo v pamiatkových ústavoch a na úradoch štátnej správy. Metodické centrum v Brne plánuje na jeseň spoločnú diskusiu o tejto problematike a verejnú prezentáciu predstaviteľov viedenského magistrátu o výsledkoch a používaní tohto nástroja v praxi.

Ochrana povojnovej architektúry je aj jedným z pripravovaných prioritných projektov, ktoré od budúceho roka plánuje realizovať priamo Generálne riaditeľstvo NPÚ. Tu vzniká databáza stavieb povojnovej architektúry a pripravujú sa aj viaceré odborné publikácie venované konkrétnym architektonickým pamiatkam povojnovej éry.

Možnosti vzdelávania

Metodické centrum pamiatok modernej architektúry vo Vile Stiassni sa zaoberá

aj vzdelávacou činnosťou. Na tieto účely vznikla v hornej časti areálu nová budova od architektov Milana Raka a Aleny Režnej z ateliéru ARCHTEAM, ktorá v máji 2015 získala cenu v súťaži Grand Prix architektov v kategórii Novostavba. Presklená dvojpodlažná stavba jednoduchých foriem s výrazne poňatým konštrukčným systémom je vybavená prednáškovou sálou, kde sa usporadúva cyklus odborných architektonických prednášok a diskusií pre verejnosť.

Od piatka do nedele je verejnosti prístupná aj samotná vila, v ktorej sa konajú komentované prehliadky a počas týždňa aj edukačné programy pre školské skupiny.

Metodické centrum vo vile Stiassni je so svojou činnosťou len na začiatku. Ak sa tu podarí vytvoriť otvorené prostredie umožňujúce medziodborovú diskusiu o úskaliach a výzvach súčasnej pamiatkovej starostlivosti, má potenciál stať sa uznávaným bádateľským centrom a prehĺbiť spoluprácu s ďalšími odbornými inštitúciami a univerzitami na medzinárodnej úrovni. Malebný areál Vily Stiassni na vytvorenie takéhoto živého miesta na odborné stretávanie a výmenu skúseností priam nabáda. ●

Poznámky

a) Archívny fond objavila autorka tohto článku pri svojej bádateľskej činnosti pre projekt Brniansky architektonický manuál. Nebol uložený pod názvom Stiassni ani Vlněna n. p., ale pod názvom Kunert – podľa nemeckého majiteľa továrne, ktorý ju v 40. rokoch „odkúpil“ od židovských majiteľov.

Register DOCO MOMO Slovakia

Ing. arch. Katarína Andrášiová, PhD., Ústav stavebníctva a architektúry SAV

Docomomo je medzinárodná organizácia, ktorá vznikla v roku 1990 na podnet odborníkov z Technickej univerzity v holandskom Eindhovene ako Medzinárodná pracovná spoločnosť pre dokumentáciu a konzerváciu budov a sídelných celkov obdobia Moderného hnutia. Slovensko patrí medzi jej zakladajúcich členov. Organizácia v súčasnosti sídli v Lisabone a združuje 59 národných pracovných skupín. Jednou z činností pracovných skupín je

vytváranie registrov architektonických a urbanistických diel moderny. Slovenská pracovná skupina systematicky buduje svoj národný register, zároveň evidovaný aj medzinárodne, od roku 1994. Aktuálny výber 100 špičkových diel sa stane súčasťou virtuálnej expozície, ktorú v súčasnosti pripravuje Docomomo International. Pri jednotlivých dielach je tu tiež uvedené, či sú zapísané aj do zoznamu národných kultúrnych pamiatok a odkedy.

	NÁZOV DIELA	MESTO/ADRESA	AUTOR	PROJEKT	REALIZÁCIA	NKP OD	HLAVNÉ DRUHOVÉ URČENIE NKP
BANSKÁ BELÁ							
1.	Slovenské magnezitové závody Dinas	Banská Belá 202	E. Belluš	1948-1949	1948-1953	neregistrované	
BANSKÁ BYSTRICA							
2.	Pamätník a múzeum SNP	Kapitulská 23	D. Kuzma	1963-1965	1965-1969	26. 1. 1973	história
3.	Dom kultúry	Námestie slobody 3	J. Chrobák	1963	1973-1979	neregistrované	
BOJNICE							
4.	Rehabilitačný ústav Baník	Kúpeľná	I. Matušík	1967-1968	1970-1975	neregistrované	
BRATISLAVA							
5.	Umelecká beseda slovenská	Dostojevského rad 2	A. Balán, J. Grossmann	1924-1925	1925-1926	11. 12. 1985	architektúra
6.	Okresná sociálna poisťovňa	Bezručova 5	A. Balán, J. Grossmann	1936	1937-1939	28. 12. 1989	architektúra
7.	Poisťovne Assicurazioni Generali a Moldavia Generali	Gorkého 6-12	A. Skutecký	1935	1935	neregistrované	
8.	Vila Dr. Weisza	Bartoňova 7	A. Szalatnai-Slatinský	1933	1933-1934	neregistrované	
9.	Ortodoxná synagóga	Heydukova 11, 13	A. Szalatnai-Slatinský	1923	1926	23. 10. 1963	architektúra
10.	Nájomný dom Zuzany Rosenthalovej	Hviezdoslavovo námestie 7, Paulínyho 8	B. Fuchs	1936	1936	4. 2. 1999	architektúra
11.	Kotolňa a turbínová hala	Čulenova 7	D. Jurkovič	1940	1941	23. 4. 2008	technika
12.	Sanatórium profesora Kocha	Partizánska 27	D. Jurkovič, J. Merganc, O. Klimeš	1929	1929-1932	11. 12. 1985	architektúra
13.	Kancelársky a bytový dom Orion	Hurbanovo námestie 8	D. Quastler	1931	1931	neregistrované	
14.	Družstevné domy	Námestie SNP 13, 14, 15	E. Belluš	č.13 1934, č.14 1937, č.15 1933	č.13 1934-1935, č.14 1937-1939, č.15 1934-1935	11. 12. 1985	architektúra
15.	Slovenský veslársky klub	Viedenská cesta 24	E. Belluš	1930	1931	8. 11. 1980	architektúra
16.	Rodinný dom Emila Belluša	Hlavatého 2	E. Belluš	1937	1937	neregistrované	
17.	Československá národná banka	Štúrova 2	E. Belluš	1936-1937	1937-1938	11. 12. 1985	architektúra
18.	Súbor bytových domov s malými bytmi	Trenčianska 36-43, Miletičova 66-74	E. Belluš	1930	1930-1931	neregistrované	
19.	Banka a divadlo P. O. Hviezdoslava	Námestie SNP 19	E. Kramár, Š. Lukačovič	1942-1943	1943-1955	1. 6. 2007	architektúra
20.	Ústredná poštová správa	Námestie slobody 6	E. Kramár, Š. Lukačovič	1946-1947	1948-1951	neregistrované	
	Študentský domov Juraja Hronca	Bernolákova 1	F. Konček, I. Skoček, Ľ. Titl, Ľ. Jendreják, G. Tursunov	1960-1961	1961-1967	neregistrované	
22.	Policačné riaditeľstvo	Špitálska 14	F. Krupka	neznáme	1922	11. 12. 1985	architektúra
23.	Krematórium a urnový háj	Hodonínska 44	F. Milučký	1962-1963	1965-1968	28. 8. 2003	architektúra
24.	Rodinný dom Ferdinanda Milučkého	Rérová 54	F. Milučký	1975	1975-1985	neregistrované	
25.	Bytový komplex Unitas	Šancová 21-63	F. Weinwurm, I. Vécsei	1930	1931	11. 12. 1985	architektúra

	NÁZOV DIELA	MESTO/ADRESA	AUTOR	PROJEKT	REALIZÁCIA	NKP OD	HLAVNÉ DRUHOVÉ URČENIE NKP
BRATISLAVA							
26.	Obytný súbor Nová doba	Vajnorská 50-96	F. Weinwurm, I. Vécsei	I.blok 1932-1933, II.blok 1935, III.blok 1941	I.blok 1934, II.blok 1936, III.blok 1942	11. 12. 1985	architektúra
27.	Vila Lengyel	Podtatranského 3	F. Weinwurm, I. Vécsei	1928	1929	neregistrované	
28.	Obchodný a bytový dom Manderla	Námestie SNP 23	Ch. Ludwig, A. Danielis, E. Spitzer	1933-1934	1935	neregistrované	
29.	Obchodný dom Bohuslav Brouk	Námestie SNP 30	Ch. Ludwig	1935-1936	1936	16. 10. 2000	architektúra
30.	Rodinný dom Ivana Matušika	Buková 2	I. Matušík	1978	1981-1984	neregistrované	
31.	Obchodný dom a hotel	Kamenné námestie 1, Rajsá 2	I. Matušík	obchodný dom 1961-1963, hotel 1961-1968	obchodný dom 1964-1968, hotel 1968-1973	neregistrované	
32.	Rodinný dom Il'ju Skočeka	Medzierka 9	I. Skoček, M. Skočková	1973	1973-1980	neregistrované	
33.	Učňovské školy	Vazovova 3-5	J. Grossmann	1928	I. 1928-1929, II. 1929-1933, III. 1933-1937	neregistrované	
34.	Športová hala Pasienky	Trnavská 29	J. Chovanec	1958	1959-1962	neregistrované	
35.	Nemecký veslársky klub	Viedenská cesta 22	J. Konrad	1930	1931	29. 11. 1995	architektúra
36.	Most SNP	ľavý breh: Nábřeží armádného generála L. Svobodu, pravý breh: Viedenská cesta, Einsteinova	J. Lacko, L. Kušnír, I. Slameň, A. Tesár	1968	1968-1972	neregistrované	
37.	Bytový blok Avion	Majkova, Odborárske námestie, Americké námestie, Floriánske námestie	J. Marek	1931	1931-1932	11. 12. 1985	architektúra
38.	Vila Dr. Dvořáka	Mudroňova 26	J. Merganc, O. Klimeš	1933	1933-1934	29. 11. 1995	architektúra
39.	Mestská sporiteľňa	Námestie SNP 18	J. Tvarožek	1930	1930-1931	29. 11. 1995	architektúra
40.	Pobočka Spojených UP závodov	Štefánikova 18	J. Víšek	1928	1929	neregistrované	
41.	Štátna ľudová škola Dr. Milana Hodžu	Škarniclova 1	J. Burjan	1936	1937-1938	11. 12. 1985	architektúra
42.	Jubilejné školy Masarykove	Česká 5, 10	K. Seifert, P. Smetana	1927	1929	neregistrované	
43.	Sklad číslo 7	Pribinova 24	K. Skorkovský	1921	1922	29. 4. 1986	technika
44.	Anatomický ústav Lekárskej fakulty Univerzity Komenského	Sasinkova 2	K. Šilinger	1925-1926	1926-1927	29. 11. 1995	architektúra
45.	Internát a menza Lafranconi	Nábřeží armádného generála L. Svobodu	K. Šilinger	I.etapa 1927, II.etapa 1931	I.etapa 1928-1929, II.etapa 1932-1933	11. 12. 1985	architektúra
46.	Živnostenský dom	Kollárovo námestie 22	K. Šilinger	1928	1929-1930	neregistrované	
47.	Vežové domy v Ružovej doline	Miletičova 12,14,16,20,22	K. Paluš	1955-1957	1960	neregistrované	
48.	Chemický ústav SAV	Dúbravská cesta 9	K. Paluš	1960	1962	neregistrované	
49.	Úrad vlády SR	Námestie slobody 1	Ľ. Jendreják, L. Kušnír, P. Puškár	1975-1976	1976-1979	neregistrované	
50.	Základná škola	Mierová 6	M. Marcinka	1958	1959-1961	neregistrované	

Register Docomomo Slovakia

Odkaz na Docomomo register: Slovensko
http://www.register.ustarch.sav.sk/index.php/sk/docomomo

	NÁZOV DIELA	MESTO/ADRESA	AUTOR	PROJEKT	REALIZÁCIA	NKP OD	HLAVNÉ DRUHOVÉ URČENIE NKP
BRATISLAVA							
51.	Evanjelický kostol	Legionárska	M. M. Harminc	1931	1931-1933	20. 3. 1997	architektúra
52.	Televízna veža	Kamzík	S. Májek, J. Tomašák, M. Jurica, J. Kozák, J. Privitzer	1965	1967-1974	neregistrované	
53.	Slovenský rozhlas	Mýtna 1	Š. Ďurkovič, B. Kissling, Š. Svetko	1964-1970	1969-1984	neregistrované	
54.	Sídliisko Februárka	Račianska, Šancová, Smrečianska, Pionierska, Teplická	Š. Svetko, O. Dukát, V. Houdek, M. Krukovská, E. Vician, Š. Ďurkovič	1957	1958-1961	neregistrované	
55.	Nemocnica s poliklinikou L. Dére	Limbová 5	Š. Imrich, O. Černý, R. Pastor, J. Rajchl, M. Šavlík	1958-1959	1961-1967	neregistrované	
56.	Kostol Povýšenia svätého Kríža	Daliborovo námestie 1	V. Karfík	1930	1931-1932	29. 11. 1995	architektúra
57.	Dom obuvi Baťa	Hurbanovo nám. 6	V. Karfík	1929-1930	1930	16. 10. 2000	architektúra
BREZOVÁ POD BRADLOM							
58.	Mohyla generála M. R. Štefánika	Bradlo	D. Jurkovič, J. Pacl, F. Krupka, F. Faulhammer	1919-1926	1927-1928	31. 1. 1968	história
DOLNÉ KOČKOVCE - LADCE - TUNEŽICE							
59.	Hydrocentrála a vodné dielo Dolné Kočkovce - Ladce - Tunežice	Dolné Kočkovce - Ladce - Tunežice	J. Merganc	1931-1934	1932-1935	neregistrované	
KOŠICE							
60.	Slovenská všeobecná poisťovňa	Hlavná 4, Pribinova 2	A. Skutecký	1937	1938-1939	19. 6. 1998	architektúra
61.	Poštový a telegrafný úrad	Poštová 18	B. Kozák	1926-1929	1929-1930	16. 10. 1963	architektúra
62.	Masarykova kolónia bankových úraníkov	Letná 10-14, Jesenná 1-3, Jarná	J. Polášek	1926	1932	13. 2. 1981	architektúra
63.	Letné kúpalisko	Staničné námestie 5	L. Oelschläger	1935	1935-1936	16. 10. 1963	architektúra
64.	Ortodoxná synagóga a škola	Puškinova 3, 5	L. Oelschläger	1926	1926-1929	16. 10. 1963, 13. 2. 1981	architektúra
LÚČKY							
65.	Liečebný ústav Choč	Lúčky	J. Vítek	1968-1979	1968-1979	neregistrované	
MARTIN							
66.	Štátne reálne gymnázium	Malá Hora 3	B. Fuchs, K. Šilinger, L. Rado	1931-1936	1936-1940	28. 4. 1998	architektúra
NEMECKÁ							
67.	Základná škola - pamätník	Školská 35	P. Csellágh, J. Lupták	1969-1970	1970-1972	neregistrované	
NITRA							
68.	Červený kríž	Mudroňova 7	F. L. Gahura	1931 cca	1931 cca	neregistrované	
69.	Obytný súbor Nitra-Chrenová	Chrenová	M. M. Scheer	1963-1965	1963-1965	neregistrované	
70.	Vysoká škola poľnohospodárska	Trieda Andreja Hlinku 2	V. Dedeček, R. Miňovský	1959-1961	1961-1966	11. 4. 2014	architektúra
PARTIZÁNSKE							
71.	Baťovany - priemyselné mesto	Partizánske	J. Voženílek, V. Karfík, M. Drofa, F. Fackenberg, F. Kučera	1938	1939-1949	neregistrované	
72.	Kostol Božského Srdca Ježišovho	Námestie SNP 34	V. Karfík	1942	1949	8. 5. 1996	architektúra
PIEŠTANY							
73.	Kolonádový most	Winterova 72	E. Belluš	1930-1931	1931-1933	10. 4.1984	technika
74.	Poštový a telegrafný úrad	Kukučínova 15	E. Belluš	1928	1929-1931	28. 4. 1998	architektúra

	NÁZOV DIELA	MESTO/ADRESA	AUTOR	PROJEKT	REALIZÁCIA	NKP OD	HLAVNÉ DRUHOVÉ URČENIE NKP
PIEŠTANY							
75.	Dom umenia Slovenskej filharmónie	Nábřežie Ivana Krasku 1	F. Milučký	1969-1974	1974-1979	neregistrované	
76.	Kúpalisko Eva	Kúpeľný ostrov 9	F. Wimmer, E. Szőnyi, V. Kolátor	1933	1933-1934	28. 12. 1998	architektúra
77.	Liečebný dom Eden a Hotel Excelsior	Winterova 58, 60	P. Weisz	1928 Excelsior, 1928-1929 Eden	1929 Excelsior, 1929-1930 Eden	11. 3. 1996	architektúra
POVAŽSKÁ BYSTRICA							
78.	Administratívna budova	Ľudovíta Štúra	I. Meliš, S. Ďuriš	1966-1968	1968-1978	neregistrované	
RÍM							
79.	Veľvyslanectvo ČSSR	Via dei Colli della Farnesina 144 VI/A	J. Chovanec, F. Milučký	1969 cca	1969-1971	nezistené	
RUŽOMBEROK							
80.	Galéria Ľudovíta Fullu	Makovického 1	M. Kusý, Š. Hatala	1966	1966-1969	4. 7. 2012	architektúra
SLIAČ							
81.	Liečebný dom Palace	Sliač	R. Stockar	I. 1925-1929, II. 1932	I. 1927-1931, II. 1931-1937	28. 4. 1998	architektúra
ŠTRBA							
82.	Sanatórium Helios	Štrbské Pleso 27	R. Pastor	1966-1968	1968-1977	neregistrované	
TATRANSKÁ LOMNICA							
83.	Zotavovňa Morava	Tatranská Lomnica 42	B. Fuchs	1930-1933	1931-1933	30. 10. 1963	architektúra
TOPOLČANY							
84.	Vila Dr. Mokrého	Moyzesova 3	E. Rosenberg	1934	1934	3. 1. 1997	architektúra
TREBIŠOV							
85.	Nemocnica s poliklinikou Trebišov	SNP 1079/76	M. Šavlík	1967	1967-1979	neregistrované	
TRENČIANSKE TEPLICE							
86.	Termálne kúpele Sina	Sinaova	A. Szalatnai-Slatinský	1929	1931	neregistrované	
87.	Lesné termálne kúpalisko Zelená žaba	17. novembra 15	B. Fuchs	objekt I. 1935-1936, objekt II. 1937, objekt III. 1936	1936-1937	30. 10. 1995	architektúra
88.	Liečebný dom Machnáč	Ľudovíta Štúra 8	J. Krejcar	1929-1931	1930-1932	30. 10. 1995	architektúra
TRENČÍN							
89.	Obchodná akadémia Dr. Milana Hodžu	M. Rázusa 1	F. Silberstein-Silvan	1932	1935-1937	26. 2. 2001	architektúra
TRNAVA							
90.	Vodojem	Piešťanská 5	E. Belluš	1941	1942-1946	12. 8. 1997	technika
91.	Mlyn NUPOD	Suchovská cesta 10	E. Belluš	1938	1938-1941	12. 8. 1997	technika
92.	Okresná nemocenská poisťovňa	Kollárova 10	J. Linhart, F. Faulhammer	neznáme	1931	22. 11. 2002	architektúra
VYSOKÉ TATRY							
93.	Lyžiarsky areál	Štrbské Pleso	E. Kramár, J. Šprlák-Uličný	1965-1967	1966-1969	neregistrované	
94.	Odborný liečebný ústav TBC a respiračných chorôb	Vyšné Hágy	F. Libra, J. Kan	1933-1934	1934-1938	30. 10. 1963	architektúra
95.	Sanatórium MUDr. Holczmanna	Horný Smokovec 35	F. Weinwurm, I. Vécsei	1932	1935	neregistrované	
ŽILINA							
96.	Mestská tržnica	Horný val 35	F. Čapka, M. Schestag	1940	1941-1942	18. 12. 1987	architektúra
97.	Spojené elektrárne	Republiky 5	F. E. Bednárík, F. Čapka	1941	1942	18. 10. 2011	architektúra
98.	Považská agrárna a priemyselná banka	Mariánske námestie 28	F. Weinwurm, I. Vécsei	1927-1928	1930, 1996 demolácia	neregistrované	
99.	Finančný palác	Hodžova 11	M. M. Scheer	1928-1930	1930-1931	29. 3. 1996	architektúra
100.	Neologická synagóga	J. M. Hurbana 11	P. Behrens	1928	1929-1931	5. 11. 1963	architektúra

100.

31.

50.

39.

23.

6.

Nový život pamiatok

Obnovené centrum
Banskej Štiavnice je atraktívne
pre návštevníkov aj pre domácich.
Foto: P. Ižvolt

Dedičstvo v inom svetle

Ing. arch. MSc. Pavol IŽVOLT, PhD., Pamiatkový úrad SR, Bratislava

Akú úlohu by mali pamiatky a kultúrne dedičstvo zohrávať v spoločnosti? Okrem samotného faktu, že sú využívané, udržiavané v lepšom či horšom stave, vizuálne vytvárajú jadrá našich miest a „oázy tradičného urbanizmu“. Je možné pamiatky doslova „prebudiť k novému životu“? Dokážu svoj potenciál ešte zväčšiť a priťahovať nové funkcie? Dokážu si pamiatky na seba „zarobiť“?

Liberálny postoj v spoločnosti hovorí: „menej štátu“. Taký je zvyčajne aj názor architektov a v neposlednom rade samotných vlastníkov pamiatok, ktorí by boli najradšej, keby rozhodnutia pamiatkového úradu boli formalitou a nezaťažovali zbytočne ich peňaženky neprimeranými požiadavkami, väčšinou v rozpore s nárokmi súčasnosti. Sú pamiatky pre štát bezodnou záťažou? Treba do nich neustále investovať prostriedky bez záruky, že sa niekedy vrátia? Takýto je pohľad ekonómov. Na opačnej strane občan by chcel mať pamiatky a historické jadrá miest v čo najlepšom stave, pretože odvádza dane. Upevňovanie legislatívneho prostredia a rast kompetencií štátu pomáha vyššej kontrole nad procesom obnovy pamiatky, vlastník však očakáva aj istú reciprocitu vo forme úľav a dotačných programov. Ako vyriešiť túto dilemu? Sú pamiatky naozaj len stratou prostriedkov potrebných pre školstvo, zdravotníctvo a iné oblasti? Sú pre nás luxusom, ktorý si nemôžeme dovoliť?

Programy podpory pamiatok

Pri financovaní pamiatkových obnov na Slovensku sa v súčasnosti využívajú viaceré modely. Okrem opráv financovaných z vlastných zdrojov majiteľa je pre menšie pamiatky vhodný pomerne komplexný a prepracovaný dotačný systém Ministerstva kultúry SR Obnovme si svoj dom (OSSD). Poskytuje síce malé dotácie, ale sú použiteľné na širokú škálu položiek,

od výskumov a projektov až po realizácie. Výhodou je potom napríklad projekčná príprava aj väčších pamiatkových obnov, ktoré však už prostriedky na samotnú realizáciu musia hľadať niekde inde. Zo štrukturálnych fondov sa v minulosti využíval predovšetkým Regionálny operačný program a program Konkurencieschopnosť a hospodársky rast. Zmyslom štrukturálnych fondov nie je len investovať prostriedky do fyzickej záchrany stavieb, ale prepájať ich s novými funkciami napríklad muzeálnych expozícií a snažiť sa o ich udržateľnosť. Konkrétnymi slabými miestami týchto programov obnovy pamiatok na Slovensku je krátky čas realizácie, často nedostatočná projekčná príprava, neflexibilný rozpočet a problémy s verejným obstarávaním. Z praxe poznáme aj scenár, keď bola vysúťážená najlacnejšia stavebná spoločnosť bez skúseností s prácou s pamiatkami, najmä si ďalšie subdodávateľské firmy, archeologické a iné výskumy v priebehu prác prinášali nové skutočnosti, ale nastavený rozpočet už nebolo možné meniť. Výsledné obnovy pamiatok sú preto často kompromisom „možného“ a výsledkom značnej improvizácie a ústupkov všetkých zúčastnených strán. Z pozitívnych stránok je možné uviesť zlepšenie infraštruktúry, zvýšenie návštevnosti pamiatok a zlepšenie doplnkových služieb.

Príklad z francúzskeho juhu

Na začiatku príbehu v roku 1989 našiel majiteľ antikvariátu vo francúzskom Car-

cassonne Michel Braibant zaľúbenie v pôvabnej stredovekej dedine francúzskeho juhu Montolieu. Premýšľal, ako ju zviditeľniť a zveľadiť. Montolieu, malo síce autentický charakter, ale nepriťahovalo nejako výnimočne pozornosť v porovnaní s desiatkami ďalších historických dedín. Prišiel teda s nápadom založiť múzeum knihy a zároveň požiadal svojich priateľov, majiteľov antikvariátov, aby si otvorili pobočku v Montolieu. Pribudlo aj päť galérií, ateliéry mnohých maliarov a sochárov a tri fotografické štúdiá. V Montolieu tak bolo obnovených spolu viac ako 50 domov, opravil sa historický mlyn na papier, vzniklo 15 penziónov a kaktusová záhrada. Otvorili sa bary, reštaurácie, kaviarne a každoročne sa tu usporadúvajú nové kultúrne festivaly. Dnes navštevuje Montolieu 52 000 návštevníkov ročne. Keď niekto hľadá knihu, namiesto do Paríža vycestuje do Montolieu. Tento príklad spolu s mnohými ďalšími ukazuje cestu, ako sa dajú pamiatky oživiť a zatriktívniť pre súčasnosť.

Inšpiratívne Čechy

V Česku si veľmi skoro uvedomili dôležitosť spojenia pamiatok a cestovného ruchu a snažili sa najatraktívnejšie pamiatkové areály obnoviť a ponúknuť ako cieľovú destináciu nadnárodného významu. Nešlo však len o obnovené pamiatky, ale o celý rad sprievodných investícií ako parkoviská, cyklotrasy, penzióny a podobne. Medzi prvými boli pripravené pamiatky svetového dedičstva, a to napríklad historické jadro mesta Český Krumlov, Karlštejn, Lednicko-Valtický areál, zámok v Hlubokej, historické centrum Kutnej Hory a mnohé ďalšie. Zaujímavým spôsobom kombinovali štrukturálne fondy orientované na pamiatky IOP (Integrovaný operačný program) s ROP (Regionálnym operačným programom), ktorý k pamiatkam dobudoval potrebnú infraštruktúru. Na rozdiel od nastavenia štrukturálnych fondov u nás, v Čechách je obdobie realizácie až do 6 rokov a oprávneným žiadateľom je aj cirkev. Takýto spôsob práce je veľmi účinný, vyžaduje si však dôslednú prípravu a tvorivú zodpovednú spoluprácu viacerých subjektov. V poslednom období ku klasickým pamiatkam pribudli aj menej tradičné projekty, napríklad otvorenie areálu železniárni Vítkovice pre verejnosť, nádherný areál archeologickej lokality Mikulčice, archeopark v Modrej a mnohé ďalšie. Verejnosti sa tak nepredkladá len samotná pamiatka, ale aj celý rad služieb a spôsobov kultivovaného trávenia voľného času. ▶

Košice. Ulička remesiel ako projekt EHK je novým prvkom na turistickej mape historického centra. Foto: P. Ižvolt

Banská Štiavnica. Kultivované komunitné úpravy Ružovej ulice. Foto: P. Ižvolt

Cisterciánsky kláštor Heiligenkreuz v Rakúsku. Foto: P. Ižvolt

► K hmotnému kultúrnemu dedičstvu sa pridáva aj nehmotné.

Integrovaná obnova pamiatok u nás

Na Slovensku takéto projekty dosiaľ neboli koncepčne pripravované. Bez toho, že by sme si to možno naplno uvedomovali, však už využívame projekty s podobnými črtami. Jedinečným príkladom je každoročný ceremoniál korunovačných slávností v Bratislave, ktorý v sebe spája historický odkaz korunovačného mesta so snahou o sprítomnenie atraktívnych sprievodov situovaných do jestvujúceho historického prostredia. Ďalším mimoriadne úspešným podujatím je Malokarpatská vína cesta. Myšlienka putovania po vínných pivniciach na prvý pohľad má viac do činenia so someliérstvom a gastronómiou než s kultúrnym dedičstvom. Takýmto spôsobom však verejnosti sprístupňujeme nádherné renesančné kamenné pivnice Svätého Jura, Modry, Pezinka. Nehľadiac na to, že celý spôsob tradičného dorábania vína v prostredí kultúrnej krajiny je naším vzácnym dedičstvom.

Manažment historických centier

V medzinárodnej terminológii ochrany pamiatok sa v 90. rokoch 20. storočia

objavujú slovné spojenia ako integrovaný postoj k pamiatke, pridaná hodnota k pamiatkovej obnove či manažment historických sídiel. Československo patrilo k prvým krajinám na svete, ktoré podporovalo ochranu historického urbanizmu ako celku (väčšina mestských pamiatkových rezervácií u nás bola vyhlásená v roku 1950) a vytváralo aj mnohé programy ich obnovy. Toto smerovanie sa v Západnej Európe objavilo až neskôr, ale je stále aktuálne. Napríklad jedno z najnavštevovanejších miest Európy, mesto Bruggy v Belgicku bolo „mestom duchov“ a zanedbaných domov, kým neprešlo rozsiahlym vládnym programom stavebnej obnovy a zároveň situovania nových funkcií. Zriadenie mnohých štátnych inštitúcií a centier pritiahlo mladých ľudí, ktorí sa sem presťahovali za prácou spolu s rodinami. Obnovené a životaschopné centrum zase pritiahlo turistov. Dá sa povedať, že medzi historickými mestami a významnými pamiatkovými areálmi existuje akási súťaž o návštevníka a zaujatie pozornosti. Na ilustráciu spomeniem príklad billboardov propagujúcich v Bratislave letné atrakcie Dolného Rakúska. Lákajú využiť cyklotrasy či zľavnené cestovné lístky, umožňujú návštevu obnovených areálov stredovekých a barokových kláštorov napríklad opátstvo

Heiligenkreuz, kláštor Klosterneuburg, Kittenberské záhrady. Archeologické nálezisko Carnuntum, bývalé najväčšie mesto na severnej hranici Rímskej ríše, nie je len kopou vykopaného kamienia a tradičným múzeom v Bad-Detsch Altenburgu, ale moderným archeologickým vzdelávacím parkom, v ktorom sú rekonštruované zaniknuté kúpele, rímske obchody, ale aj súčasná architektúra informačného centra či detské ihriská.

Na Slovensku sú mestské samosprávy odkázané na vlastnú iniciatívu. Na nepoznanie sa zmenila Banská Štiavnica aj vďaka mladým ľuďom, ktorí sa do nej presťahovali zo širokého okolia či z Bratislavy, a vďaka ich angažovanosti v pamiatkovej ochrane, remeslách a umení. Mestečko je dnes šarmantné, má galériu, kaviarňičky, umelecký život a stalo sa osvedčenou adresou. Vynovené sú aj Košice, ktoré úspešne využili projekty Európskeho hlavného mesta kultúry 2013. Najvýznamnejšie košické pamiatky ako Dóm sv. Alžbety, kaplnka sv. Michala, košický hrad a ďalšie prešli komplexným reštaurovaním. Projekty ako Kasárne Kulturpark, Kunsthalle, Tabačka zaraďujú Košice na európsku úroveň. Medzi ostatnými slovenskými mestami vyniká ešte Skalica. Vďaka systematickej práci mestského úradu, oddelenia marketingu a projektového plánovania krok za krokom obnovuje historické pamiatky aj verejné priestranstvá, napríklad Jezuitský kostol, františkánsky kláštor, mestskú radnicu a pridáva atrakcie ako Trdlofest, Baťov kanál a rôzne iné.

Dobrovoľníci aj nezamestnaní

Tradícia dobrovoľníctva na slovenských hradoch siaha k hnutiam ako Strom života (v Čechách Brontosauři). Hrady predstavujú silný podnet na romantickú obrazotvornosť, ako nedobytné orlie sídla, často uprostred panenskej prírody, vzdialené od ruchu miest. Prvou dobrovoľníckou obnovou torzánej architektúry sa stala ruina kláštora sv. Kataríny pri Dechticiach. Odvtedy nabralo dobrovoľnícke hnutie skutočne úctyhodné rozmery. Dobrovoľníci z občianskeho združenia Zachráňme hrady opravovali viac ako tridsať slovenských hradných ruín. Možno na prekvapenie mnohých treba povedať, že úzkou spolupracou s poprednými odborníkmi na architektonicko-historický vývoj, ale aj technológie, sa úroveň opráv výšplhala veľmi vysoko. Avšak práce išli pomaly. Opravy boli možné len vďaka príležitostným grantom a ochote dobrovoľníkov pracovať prevažne cez víkendy a cez prázdniny. K úsiliu

Kroměříž. Arcibiskupský zámok a záhrady. Foto: P. Ižvolt

Obnovený Lednicko-Valtický areál Foto: P. Ižvolt.

Archeologické nálezisko Carnuntum. Foto: P. Ižvolt

dobrovoľníkov sa pridala projekt Obnovy pamiatok s pomocou nezamestnaných v spolupráci s rezortom kultúry a rezortom práce, sociálnych vecí a rodiny. Dnes projekt pokračuje už piatym ročníkom. Práce sa realizujú počas 6-mesačnej sezóny, stúpol podiel výdavkov dotačného systému OSSD, ale stúpila aj pracovná efektívnosť. Vďaka dobrému nastaveniu projektu a dohľadu nad jeho realizáciou sa vo väčšine prípadov podarilo udržať kvalitu prác občianskych združení, ktorá prevyšuje často neodborné stavebné firmy vysúťažené vďaka nízkej cene v iných projektoch. K pozitívam môžeme pripočítať rast počtu vyškolených remeselníkov, budovanie pracovných návykov, líderstvo pri organizovaní prác, rast návštevnosti opravených hradov a aj pocit hrdosti domácich nad výsledkom svojho úsilia. Projekt je v každom prípade alternatívou voči klasickým projektom pamiatkových obnov zo štrukturálnych fondov, pretože hoci nebuduje potrebnú infraštruktúru, k pamiatkam pristupuje citlivejšie, pomaly, s precíznou ľudskou, nie strojovou prácou a vie sa prispôbovať archeologickým nálezom, či nevyhnutným technologickým zmenám. Projekt vzbudil veľký ohlas aj v zahraničí, otáznou je však jeho aplikovanie v bohatších krajinách, z dôvodu iného spektra nezamestnaných a iných lokálnych podmienok. V samotnom slovenskom prostredí je možné pociťovať rozdiely v skladbe nezamestnaných a ich záujme o prácu podľa toho, či sú na východe alebo na západe krajiny. V posledných rokoch sa však pomocou tohto projektu neopravujú len hradné ruiny, ale spektrum pamiatok sa rozšírilo aj o historické parky, vojenské bunkre, kaštiele, mestské hradby či iné objekty.

Investícia do budúcnosti krajiny

Na uvedených príkladoch je možné ilustrovať, ako paradoxne pamätníky histórie môžu produkovať pracovné príležitosti aj z iných oblastí pracovného trhu a viazať na seba budúci regionálny rozvoj. Tento trend bude zrejme len narastať, preto by ani Slovensko nemalo stáť bokom a zapojiť sa aktívne do využívania príležitostí, ktoré nám naše kultúrne dedičstvo, hmotné i nehmotné, ponúka. Vyžaduje si to však spoluprácu štátu, samosprávy a vlastníkov pamiatok tak, aby sme dokázali pripraviť a naplňovať kultúrne projekty, hľadať inovatívne riešenia, ktorých výsledkom nebudú len krásne obnovené budovy, ale aj ich zapojenie do života spoločnosti, ktoré bude podnecovať ďalší rozvoj. ●

Mikulčice. Prezentovaná archeologická lokalita. Foto: P. Ižvolt

Ide to aj inou cestou ... prvé konverzie industriálnej architektúry na Slovensku

Grófsky mlyn v Stupave, fasáda s erbom rodu Pálffy. Foto: P. Kalová, 2015

Ateliér akademického maliara Vanča. Foto: P. Kalová, 2015

Interiér elektrárne, časť galérie
s miestom na sedenie.
Foto: P. Kalová, 2015

Mgr. Petra Kalová, Pamiatkový úrad SR, odbor Národných kultúrnych pamiatok

S prihliadnutím na zahraničné úspechy v oblasti konverzií industriálnej architektúry je Slovensko stále len na začiatku tohto zaužívaného svetového trendu. Napriek tomu sa už aj u nás nájde viacero vydarených revitalizácií, vďaka ktorým sa bývalé továrne stali opätovnou súčasťou života dnešných miest. Existuje viacero príkladov konverzií stavieb, pričom som sa snažila sledovať samotný vznik konverzie, a to – čou zásluhou a akou cestou bolo možné počiatočné vízie uskutočniť.

Slovenský priemysel sa rozvíjal približne od 2. polovice 19. storočia, pričom jeho vývoj plynulo pokračoval celé 20. storočie. V priebehu tohto obdobia sa udialo veľa spoločenských udalostí aj politických zmien, ktoré tento vývoj ovplyvňovali a odzrkadľovali sa aj v architektonických projektoch. Napriek rôznym úskaliam fungovala priemyselná výroba do 80. až 90. rokov 20. storočia, keď sa postupne ukončila prevádzka v priemyselných areáloch a továrňach. V tom čase bol zachovaný ešte široký fond industriálnej architektúry, ktorá sa priam ponúkala na hľadanie a vloženie novej funkcie. Nebol na to však ten správny čas. Po revolúcii v roku 1989 sa akosi na rozbehnutú pamiatkovú ochranu industriálneho a technického dedičstva pozabudlo. Ani verejnosť nevnímala tieto stavby ako hodnotné. Vo všeobecnosti chýbalo povedomie o možnostiach využitia tovární, o ich transformácii na bývanie, kancelárie a iné. Tento trend, ktorý bol v tom období zaužívanou európskou praxou, sa k nám dostáva až dnes, pozvoľne v priebehu posledných desiatich rokov.

Výber je náhodný

Pri komplexnom zhrnutí možno konštatovať, že industriálne stavby, ktoré žijú novým životom, sú reprezentantom ľahkého priemyslu, ako napríklad mlyny, elektrárne, vodárne, vodojemy či sýpky. Z hľadiska industriálneho fondu nejde o stavby, ktoré by boli ikonickými príkladmi dokumentujúcimi pozostatok z industriálnej éry. Smerodajným nie je ani ich situovanie v rámci mesta, ani fakt, či sú alebo nie sú zapísané v zozname národných kultúrnych pamiatok. Sú to zväčša „bezproblémové“ objekty s vyrovnanými vlastníkmi vzťahmi. Nachádzajú sa v majetku veľkej spoločnosti alebo ich kúpili noví majitelia, ktorých oslovil genius loci. Často sme svedkami toho, že z pôvodne priemernej stavby vedia kreatívni architekti využiť ponúkaný potenciál

miesta a vyzdvihnúť konverziou všetky jeho kvality. Takže napokon ani nie je podstatné, na akom mieste sa objekt nachádza v rámci hierarchie zachovaného industriálneho dedičstva. Dobro to vystihujú slová Martina Paška z Adom M Studia, ktoré stojí za realizáciou konverzie bývalej montážnej haly, dnešnej Design Factory: „Myslím si, že sme len naplno využili ponúknutú voľnú ruku. Tá budova totižto nemala veľkú historickú hodnotu, nemala tehlové fasády, bola takpovediac obyčajná a blížila sa k svojmu zániku. Rekonštrukciou sme sa pokúsili zachovať jej typické črty ako veľké priemyselné okná, rôzne kovové konštrukcie v interiéri, staré pôvodné radiátory, schodiská, štruktúry a rôzne drobné detaily.“¹

Rekonštrukcia bola taká kvalitná, že za to architekti získali ocenenie CE-ZA-AR 2007 v kategórii Rekonštrukcia a obnova budov.

V službách vody a elektriny

Viacero doposiaľ realizovaných konverzií industriálnej architektúry na Slovensku je z hľadiska financií a prvotného impulzu výsledkom iniciatívy dlhodobu aktívne fungujúcich spoločností, akými sú Západoslovenská energetika, Bratislavská vodárenská spoločnosť a Slovnaft. V ich vlastníctve sa nachádzali stavby ako nevyužívané objekty, ktorých pôvodná funkcia zanikla. Idea nájsť novú vzišla od jedného či viacerých zamestnancov, ktorí k budove inklinovali a mali snahu ju zachovať. Táto prvotná vízia bola napokon pretavená do úspechu, keď vedenie spoločnosti vyčlenilo z rozpočtu financie na revitalizáciu stavby. Rozdielom oproti konverziám, ktoré vznikajú zo súkromnej iniciatívy občanov, je, že konverzie pod taktovkou veľkých spoločností majú viacmenej fixne danú finančnú sumu aj termín ukončenia obnovy. Po niekoľkoročnom plánovaní a revitalizácii stavba začne plniť svoj nový účel, pričom je hotovým dielom bez restov.

Vodárenské múzeum

Jednou zo stavieb, ktorá vznikla v týchto intenciách, je aj Vodárenské múzeum. Múzeum, ktoré bolo opäť otvorené v septembri minulého roka. Nachádza sa v budove bývalej Hlavnej čerpacej stanice v Karlovej Vsi v Bratislave. Vedúci múzea M. Trstenský, ktorý je zároveň členom predstavenstva Bratislavskej vodárenskej spoločnosti, vyvinul počiatočné úsilie, aby spoločnosť vyčlenila financie na jeho obnovu. Finančná suma mala pokryť nielen revitalizáciu múzea, ale aj príslušných parkových plôch a údržbu doposiaľ fungujúcich vodárenských objektov v areáli. Autorkou novej, modernej koncepcie prezentovania muzeálnej zbierky je odborná pracovníčka L. Halášová. Všetky práce boli vykonané v spolupráci s architektonickým ateliérom APROX-Invest, spol. s r. o., a pamiatkarmi, keďže budova je zapísaná v zozname národných kultúrnych pamiatok. Prvotná vízia sa podľa L. Halásovej splnila takmer celá. Jediným odklonom oproti projektu na papieri boli nové objavy, ktoré preukázali pamiatkový výskum. Na základe toho sa na strope, v časti, kde je vystavená expozícia, objavili prenesené geometrické dekorácie, presne podľa originálu skrytého pod omietkou. Celá zbierka je zasadená do autentického prostredia s pôvodnými prvkami z roku 1912, akými sú svetidlá, okná, dekorácie stropov či obkladačky a stropná vitráž vo vstupnej časti stavby. Na slovenské pomery ide o netradičnú prezentáciu – hravou formou s výchovným cieľom pochopiť kolobeh vody – a snahu zaujať všetky vekové kategórie návštevníkov. Zbierku tvoria informačné výstavné panely, interaktívne displeje a 3D modely vodárenských objektov. Najmä interaktívne displeje zaujmú nejedného návštevníka. Umožňujú prezrieť si vizuálne 3D modely vodárenských stavieb, ale taktiež sprostredkujú ešte viac textových informácií a obrazovú dokumentáciu pôvodných archívnych plánov objektov. Druhá časť objektu, kde sa nachádza priestor pôvodnej parnej kotolne, je využívaná na prenájom na rôzne spoločenské akcie od výstav až po svadobné hostiny. Na budovu múzea plynulo nadväzuje rozsiahly park s detským ihriskom, lavičkami a vodnými prvkami, sprístupnený verejnosti celoročne. Autorom koncepcie parku je vedúci múzea M. Trstenský, ktorý ju vytvoril v spolupráci s architektmi. Najväčším úspechom múzea je samotný záujem ľudí. Počas dňa otvorených dverí navštívilo múzeum 3 500 návštevníkov. Podľa slov L. Halá-

Obnovený park múzea s detským ihriskom a vodnými prvkami. Foto: P. Kalová, 2015

sovej ide primárne o to, aby firma, ktorá vlastní industriálnu stavbu, pocíťovala spoločenskú zodpovednosť. Stanovené ciele sa dajú dosiahnuť, keď sa spojí dobrý nápad s ochotou vlastníka investovať do nového projektu.

Elektrárňa Piešťany

Obdobným príkladom ďalšej úspešnej konverzie je elektrárňa v Piešťanoch, ktorej etapa revitalizácie bola ukončená v roku 2013. Prvotná iniciatíva vzišla rovnako ako v prípade Vodárenského múzea od vlastníka stavby – Západoslovenskej energetiky a jej vtedajšieho hovorcu J. Orlovského, ktorý je pôvodom z Piešťan. Podarilo sa mu presvedčiť vedenie, aby investovalo do obnovy elektrárne s cieľom transformovať ju na kultúrno-vzdelávacie centrum pre deti a mládež. Spoločnosť vypísala študentskú súťaž o návrh na konverziu elektrárne, ktorej víťazmi sa stali V. Hain a M. Ganobjak. Z hľadiska súčasnej architektonickej situácie na Slovensku, keď príležitostí pre mladých architektov nie je veľa, bol tento krok do neznáma zo strany vlastníka krokom správnym smerom. Študenti boli prizvaní do pracovnej skupiny participujúcej na realizácii obnovy. Išlo o tím ľudí zložený z rôznych oblastí zahŕňajúci architektonický ateliér Adom M Studio, odborníkov z oblasti vedy a techniky a pamiatkarov. Dnes s odstupom času je táto konverzia snád' najlepšie zvládnutou transformáciou po všetkých stránkach. Na jednej strane sa ukázalo, že figurovanie elektrárne v zozname národných kultúrnych pamiatok nie je taký problém, ako by sa mohlo zdať. Na druhej strane je to ukázková spolupráca medzi viacerými

stranami, ktoré aj v krízových situáciách vždy dospeli ku kompromisu. Napríklad pamiatkari akceptovali výmenu podláh či nahradenie technicky nevyhovujúceho schodiska. Inovatívna je aj kontrastná novostavba s presklenou čelnou fasádou, plynulo nadväzujúca na pôvodnú budovu. Ich vzájomné prepojenie vidieť aj v interiéri, kde sa pôvodné tehlové fasády priamo stretávajú s modernou sklenenou stenou a pohľadovým betónom. Citlivý prístup architektov najlepšie ilustruje obnova tehlovej fasády. Na základe náteru dikoplast (nepriedušná, hrubozrnná povrchová úprava fasády, realizovaná formou náteru v 70. rokoch 20. storočia) bolo napokon nutné fasády čistiť mechanicky celé štyri mesiace.²

Ide to aj inou cestou

Hoci za konverziami industriálnych stavieb často stojí iniciatíva finančne prosperujúcej spoločnosti, nie je to jediná cesta, ako sa dá dospieť k podarenému výsledku. Existujú aj príklady, keď je vlastníkom súkromná osoba, ktorá na obnovu stavby čerpá z vlastných zdrojov. Tento spôsob je náročnejším, postupným procesom, keďže dostupnosť financií ovplyvňuje samotný priebeh revitalizácie. Na rozdiel od participácie veľkej spoločnosti, pri revitalizácii na vlastné náklady nemožno predvídať, kedy bude stavba plne funkčná. Zväčša nechýba vôľa, ale peniaze, ktorých získavanie rekonštrukciu objektu spomaľuje. V tomto prípade je však zánietenosť vlastníka tou správnou motiváciou. Aj keď sa obnova deje pozvoľným tempom, postupne napreduje k svojmu cieľu. Vo viacerých prípadoch, keď konverziu iniciuje súkromná osoba, ide o jednoduché indus-

triálne stavby obnovované bez väčších problémov. Nie sú rozlohou veľké, ani nie sú zaťažované prípadným ekologickým znečistením po skončení výroby.

Mlyn v Stupave

Jedným z príkladov tohto typu konverzie je bývalý vodný mlyn v Stupave, ktorý v roku 1976 odkúpili manželja Vančovci od mesta. K mlynu sa dostali náhodou, keď pán Vančo, akademický maliar, hľadal nové priestory pre svoj ateliér. Impulzom na kúpu už vtedy schátranej stavby bola atmosféra, ktorú mlyn vyžaroval. Vančovci dnes bývajú v časti, ktorá pôvodne slúžila ako strojovňa. Konverzia mlyna na rodinný dom je poňatá celkom svojsky s ohľadom na roky, keď vznikala. Nie je to typ konverzie, akú poznáme v dnešnom slove zmysle, precízne obnovenú stavbu od podlahy po najmenšie detaily. Napriek tomu v sebe mlyn nesie neopísateľné čaro, zachoval si svoj genius loci. Od počiatku bolo hlavným cieľom majiteľov rešpektovať všetky pôvodné prvky, hoci ako hovorí pán Vančo, veľa ich tu nebolo. Žiaľ, neostalo ani technické zariadenie. Všetky realizované nápady nezaprú ich umelecké sklony, vďaka ktorým zasahovali do stavby veľmi citlivo. S týmto zámerom ponechali všetky pôvodné okenné výplne, pričom z interiéru osadili do okenných otvorov eurookná. Tento zásah umožňuje aj dnes vnímať autentický, nezmenený exteriér mlyna aj so zachovaným erbom rodu Pálffy. V mlyne sa nachádzajú aj niektoré z pôvodných trámov. Vyššie energetické náklady stavby vyriešili sekundárnymi stropmi, čím získali ďalšie podlažie ako priestor na spanie. Revitalizácia mlyna

Miestnosť pôvodne parnej kotolne vodárenského múzea, dnes multifunkčný priestor pre spoločenské akcie. Foto: P. Kalová, 2015

sa diala postupne, podľa dostupnosti finančných zdrojov. Ešte aj dnes je stále čo zlepšovať. Ako hovorí pani Vančová, je to práca na celý život. V interiéri aj v exteriéri sa snažili chýbajúce prvky doplniť sekundárnymi, ktoré získali v starostníctve či v bazáre. Je to napríklad secesná bránka, pôvodne z asanovanej kolónie rodinných domov, ktorá oddeľuje ich pozemok od susedovho.

Kde sú medzery?

V prvom rade je to pochopenie potenciálu samotnej industriálnej architektúry. V širšom rozhlade nejde len o továreň, ktorá získava novú funkciu, ale je potrebné chápať aj aktuálny urbanistický vývoj lokality, v ktorej je situovaná. Napríklad bývalá montážna hala, dnes Design Factory, sa v súčasnosti nachádza v centre staveniska, ktoré mení bývalú priemyselnú zónu na administratívno-obytnú štvrť. V jej tesnej blízkosti stojí aj zachovaný fragment budovy z pôvodného komplexu elektrárne, ktorého autorom je D. S. Jurkovič. Pokiaľ by boli mediálne správy a zverejnené architektonické vizualizácie prezentujúce budúcu výstavbu v tejto štvrti pravdivé, nejde o rešpektovanie zachovaných foriem stavieb. Vzhľadom na to, že elektrárňa je národnou kultúrnou pamiatkou, nebola na rozdiel od areálu Kablo asanovaná. Napriek tomu, že autorom projektu je svetoznámy a medzinárodne uznávaný ateliér Zaha Hadid Architects, zakomponovanie elektrárne do celku budúcej výstavby pôsobí nesúrodým až silným dojmom.³

Dobрым príkladom vnímania širších súvislostí pri transformácii bývalých industriálnych objektov je Galéria Tate Modern

v Londýne. Galéria bola po revitalizácii sprístupnená v roku 2000. Nikto vtedy nečakal, že začne meniť charakter celej štvrte. Pôvodne, v čase aktívnej prevádzky elektrárne, bola táto lokalita nehostinnou štvrťou, v ktorej sa schádzali drogoví dileri. Dnes je vyhľadávanou lokalitou s upravenými parkovými plochami s kaviarňou, novou výstavbou budovy rozširujúcou samotnú galériu – Tate Modern Project, pešou zónou a pripravované sú aj cyklistické chodníky. Dokonca sa zaraďuje medzi vyhľadávanú obytnú štvrť mesta, pričom sa iniciatíva Better Bankside usiluje v spolupráci s radnicou zachovať podiel mestských bytov, aby odtiaľto neodišli rodiny s deťmi.⁴

A čo ďalej?

Najaktuálnejšou konverziou industriálnej architektúry je i v komunikačných prostriedkoch preberaná pripravovaná revitalizácia objektu mlynice, nachádzajúcej sa na Turbínovej ulici v Bratislave. Iniciatívu vyvinula developerská spoločnosť ise, s. r. o., ktorá ma záujem vytvoriť multifunkčný priestor slúžiaci na spoločenské podujatia, výstavy či firemné akcie. Na ďalších podlažiach sa budú nachádzať administratívne a bytové priestory loftového typu. Projekt na konverziu opusteného objektu zadala firma inovatívne, oceňovanému architektonickému ateliéru GutGut. Pokiaľ by sa ho v budúcnosti podarilo realizovať, bola by to prvá konverzia s dobrou myšlienkou realizovaná z iniciatívy developerskej spoločnosti.⁵

Za poskytnuté informácie ďakujem Lenke Halásovej z Vodárenského múzea v Bratislave, Vladimírovi Hainovi a manželom Vančovcom.

Art Hotel Kaštieľ v Tomášove. Foto: J. Lenhart

Pamiatky zachráni len ich vlastná história

Mgr. Jozef Lenhart, historik umenia

Spoznávanie sveta a cudzích kultúr sa pre mnohých stalo životným štýlom. Chodíme na miesta, ktoré navštívili milióny ľudí, ale i tam, kam sa nezvykne chodiť, aby sme spoznali miestnu kultúru, históriu, tradície, chute, jednoducho to, čo nikde inde nenájdeme. O Slovensku sa zvyklo tvrdiť, že je krajinou bohatou na hrady a kaštiele. V skutočnosti však ide iba o osvojenie si dobre mieneného výmyslu spisovateľa Štefana Janotu, ktorý po prvý raz zverejnil v úvode svojho trojväzkového diela o slovenských hradoch. Počet našich pamiatok, ktoré by sme mohli ponúknuť svetu, totiž vôbec nie je ohromujúci. Zo 4387 evidovaných kaštieľov, čo je niekoľkonásobne menej, ako je počet pamiatkových objektov napríklad v Prahe, je podľa údajov Pamiatkového úradu na Slovensku iba deväťdesiat vo vyhovujúcom stave. Mnohé sú dokonca na hranici totálneho zániku.

Šľachtické rezidencie predstavujú architektonicky najvyspelejšie objekty nášho vidieka a ich súčasný stav odráža politické a ideologické zmeny nielen z čias socializmu, ale ostatných sto rokov. Ide o neobyčajne turbulentnú dobu, ktorá poznačila nielen ľudí, ale sprostredkovane i naše pamiatky.

Vznikom prvej Československej republiky, do ktorej sme boli ako národ začlenení, došlo totiž i k zmenám v chápaní kultúrnych hodnôt a histórie. V demokratickom štáte prestali platiť staré zvyky a s nimi i šľachtické tituly promaďarskej, monarchisticky cítiacej šľachty. V etnicky „vyčistenom“ česko-slovenskom prostredí sa stala nepotrebnou a neochota prispôbiť sa novovzniknutým politickým pomerom mnohých priviedla k rozhodnutiu opustiť nenávidenú republiku a zbaviť sa majetku. V lepšom prípade svoje rezidencie darovali cirkvi alebo charitatívnym spoločenstvám, v horšom ich predali zbohatlíkom

a podnikateľom bez aristokratického pôvodu. Pre nových vlastníkov sa však kaštieľ stal spoločenským handicapom. Čímsi sociálne neprirodzeným, a tak sa zmena vlastníckych vzťahov zavŕžila ich prebudovaním. Strácajú svoju reprezentatívnu funkciu, menia sa na hospice alebo končia ako výrobné, manufaktúrne podniky a hospodárstva. Bez ohľadu na ich historické a pamiatkové hodnoty.

Triedny nepriateľ

Nasledujúce dramatické vojnové udalosti stav pamiatkových objektov ešte viac zhoršili. Skôr ako vojna ich však zničila ľudská nenávisť a chamtivosť. Predtým, ako boli zoštatnené a získané pre takzvané verejné blaho, ich miestni fanatíci beztrestne vydrancovali, zdevastovali a podpálili. Tie, ktoré neskončili v ohni a unikli pred nenávisťou, sa dostali na čiernu listinu štátu a stali sa z nich triedni nepriatelia. Niektoré však čakalo nové využitie. Z nedostatku vhodných objektov boli vykradnuté kaštiele zmenené na zdravotnícke zariadenia, domovy dôchodcov, úrady a školské budovy. Mnohé boli adaptované na ubytovacie zariadenia umeleckých zväzov, zobytné na rekreačné účely členov robotníckych odborov alebo ich vzala na milosť vláda a premenila na účelové zariadenia ministerstiev. Alebo sa jednoducho zmenili na nájomné byty.

Zmena funkcie si však vyžiadala stavebné úpravy a tie neraz necitlivo zasiahli do architektonickej podstaty kaštieľov.

Došlo k zničeniu ich výtvarných hodnôt i cenných umeleckoremeselných prvkov, ktoré ich robili výnimočnými. Len niekoľkým šľachtickým sídlam svitlo na lepšie časy a stali sa z nich muzeálne budovy, ktoré zaplnili umeleckoremeselné predmety z vyrabovaných kaštieľov. Postupne sa však termín kaštieľ pod tlakom dobovej ideológie preferujúcej robotnícku triedu úplne zdegradoval a šľachtické sídla sa prestali vnímať ako výnimočné stavby s jedinečnými pamiatkovými hodnotami.

Nádej alebo utópia

Zdalo sa, že problém ďalšej existencie pamiatkového fondu konečne vyrieši zmena politickej orientácie štátu a vlastníckych vzťahov, ku ktorej došlo v roku 1989. Bola to však iba optimistická vízia. Skutočnosť bola iná. Pamiatkové objekty sa zmenili na obyčajnú komoditu a štát sa ich začal zbavovať. Vystaľovali sa z nich zabývané inštitúcie a bez odborného zhodnotenia ich kultúrnej, umeleckej a historickej bony sa posunuli do predajného katalógu. Zodpovednosť za budúcnosť kultúrneho dedičstva národa štát bez rozpakov preniesol na nových vlastníkov, ktorými sa stali reštituenti, zájemcovia z radov podnikateľov a obce. Prirodzene, najväčší záujem bol o kaštiele v blízkosti hlavných ťahov a mestských centier.

Z 33 percent pamiatkových objektov, ktoré v deväťdesiatych rokoch 20. storočia vlastnil a spravoval štát, mu vo vlast-

níctve zostalo iba necelých desať percent. Lenže očakávaný efekt záchrany pamiatok novými vlastníkmi, či už právnickými alebo fyzickými osobami, sa v predpokladanom rozsahu nedostavil. Ukázalo sa, že takéto rozhodnutie môže byť prínosom iba v kultúrnej vyspelom prostredí, kde investorov viac ako zisk motivuje filantropia. Ibaže štát túto skutočnosť opomenul, čím sa pripravil o obrovský ekonomický potenciál. Pamiatky totiž dokážu na seba viazať turistický ruch a výrazne sa podieľajú na príjmoch štátu.

Filantropia verus biznis

Spoločenský význam ochrany pamiatok je veľmi presne zadefinovaný v preambule Charty ICOMOS, Medzinárodnej rady pre pamiatky a historické sídla. V nej sa uvádza „Turizmus môže zachytiť ekonomické črty kultúrneho dedičstva a prostredníctvom jeho záchrany ho využiť pri tvorbe zdrojov, na rozvíjanie výchovných aspektov spoločnosti a ovplyvnenie politiky štátu. Predstavuje základnú hospodársku súčasť malých národných a regionálnych ekonomík a môže byť dôležitým faktorom rozvoja, ak sa úspešne zabezpečuje a riadi.“ Táto filozofia usmerňuje obnovu i využívanie pamiatkových objektov na celom svete, žiaľ, na Slovensku sa uplatňuje pomenej. Problém vznikol zlým zhodnotením potreby obnovy kultúrneho dedičstva pre rozvoj cestovného ruchu a uprednostnením jeho komerčného využitia pred kultúrno-spoločenským zhod-

Interiér Art Hotela Kaštieľ v Tomášove. Foto: J. Lenhart

notením. Predovšetkým podnikatelia vy-cítili, že prosperitu hotelového zariadenia môže účinne ovplyvniť a premeniť na zisk atraktivnosť pamiatkového objektu. Lenže staré rodové sídla priestorovo zohľadňujúce rodinný život boli pre nový hotelový účel kapacitne poddimenzované. A tak namiesto oživenia pamiatkovej hodnoty kaštieľov došlo k ich radikálnej prestavbe a zmenili sa na historické pseudohotely. Stalo sa to isté ako v čase socializmu, keď sa kaštiele zmenili na ubytovacie zariadenia odborov a zväzov. Kaštiele sa rozrástli o dostavby, nadstavby a účelové hotelové atrakcie. Pribudli k nim kryté bazény, wellness, saunový svet, veľkokapacitné kongresové sály a v kaštieľských parkoch sa na úkor ich dendrologických hodnôt a historickej parkovej úpravy vybudovali golfové ihriská a tenisové kurty.

Veľké oči

Kaštiele zmenené prestavbou na hotely sa síce podarilo zachrániť pred zničením, ale prišli o svoj najväčší bonus. O dušu. O to, čo priťahuje ľudí ako magnet a núti navštíviť ich. Stali sa z nich obyčajné luxusné hotelové zariadenia s poslaním poskytovať stravovanie a ubytovanie. Prebudované kaštiele totiž nie sú ani historické hotely, pretože tie sa pýšia svojou vlastnou históriou a vznikali ako produkt veľkomiest, kde mali a majú zázemie pre svoju existenciu. Obnovené kaštieľske hotely sa tak stali atrakciou iba v danom regióne, cenovo prístupné hlavne miestnej solventnej klientele a zariadením využívaným na usporiadanie vysnívanej romantickej svadby. Uzavretím sa do svojho hotelového sveta prestali byť cieľom poznávacích zájazdov a vytratil sa aj, hoci len z domácej, turistickej mapy. Prestali byť atraktívnou, vyhľadávanou cieľovou destináciou schopnou stimulovať a viazať na seba cestovný ruch. Ponúkajú síce komfort, ale to je vlastné pre všetky hotely vyššieho štandardu. Pritom stačilo urobiť celkom málo. Iba sa obzrieť okolo seba a inšpirovať sa cudzími vzormi. Síce menej komerčnými, ale o to sofistikovanejšími a lákavejšími.

Iný kraj – iný názor

Krajiny žijúce z cestovného ruchu si uvedomujú, že luxusný hotel je iba jeho nadstavba a nie je od hotelových služieb závislý. Turizmus motivujú a rozvíjajú výnimočné danosti krajiny, akými sú neobyčajná príroda a špecifická história. Tá je zhmotnená v architektúre a umení. Pre krajinu bez mora, akou je Slovensko, sú teda pamiatkové objekty devízou, ktorou disponujeme a môžeme nimi zaujať.

Vzorom nám môže byť Francúzsko. Už roky úspešne využíva „ekonomický“ potenciál svojich zámkov, kláštorov, chrámov, historických miest i umeleckých zbierok v rámci cestovného ruchu. Ich prepojenie na turistický ruch je výsledkom cielennej kultúrnej politiky štátu, ktorá prefinancovaním prevádzkových nákladov motivuje vlastníkov pamiatkových objektov sprístupňovať ich verejnosti. Za podmienky, že objekt nie je komerčne využívaný a minimálne päť dní v týždni slúži v prospech cestovného ruchu. Podobne je to i v Rakúsku a aj v iných krajinách so silným kultúrnym povedomím, kde šľachtické sídla vlastnia ešte ich genealogickí potomkovia. Na Slovensku obnovo-pamiatkových objektov napreduje len pomalým tempom. Vzorom pre nás môže byť využívanie a prezentácia zámkov v súkromnom vlastníctve v blízkom Česku. Cestovným kanceláriám sa Česko predstavilo ako krajina s množstvom pamiatok a príbehov, kde pamiatky zostali pamiatkami a nezmenili sa iba na ubytovacie a stravovacie zariadenia. Zároveň ak majiteľ zámku sprístupňuje objekt verejnosti, štát mu to kompenzuje úľavou na dani. Preto sa ani jedna návšteva súkromného zámku nezaobíde bez prehliadky jeho historických interiérov a spoznania dejín objektu. Tie sú pýchou nových majiteľov a dokonale ich ovládajú. Reprezentačné sály sa nezmenili na hotelové izby, ale stali sa miestom koncertov a divadelných produkcií. A až druhotne slúžia i komerčným podujatiam, ako sú romantické svadby, kongresy, či rôzne prezentácie. Vzorovým príkladom môže byť zámok Nové Hrady. Jeho noví majitelia dokázali nielen obnoviť rozprávkový vzhľad rokokového zámku, ale aj zrekonštruovať niekdajšie zaniknuté francúzske záhrady, ktoré ho obklopovali. Stavili na zaniknutú slávu zámku a dnes je ho možné nájsť v cestovných kalendároch pod označením „český Versailles“. Na prízemí na návštevníka čaká expozícia historického nábytku zo zbierok pražského Umeleckoprůmyslového muzea a v koniarňach zas múzeum českej cyklistiky. Reštaurácia, kaviareň s cukrárnou a ubytovanie sú bonus, ktorý majiteľ poskytuje návštevníkom. Tieto zariadenia našli miesto v niekdajšej hospodárskej budove a nezasiahli do historických interiérov zámku.

Vzory, ktoré inšpirujú

Obdobne je to i so zámkom v Stráži nad Nežárkou. Pôvodne patrila starý historický objekt slávnej českej opernej dive Eme Destinovej a pre nového majiteľa sa práve jej životný príbeh stal manažérskym

Obnovená historická knižnica v kaštieli Oponice. Foto: P. Ižvolt

zámerom. Dnes obnovený zámok púta pozornosť predovšetkým muzeálnou expozíciou o Eme Destinovej a návštevníkov láka výnimočnými hudobnými podujatiami, na ktorých vystupujú poprední operní speváci. Hotelové služby poskytuje len v obmedzenom rozsahu, predovšetkým k spokojnosti návštevníkov.

Inak to nie je ani so zámkom v Dobříži, ktorý bol vrátený nielen ostatným, ale aj pôvodným, historickým vlastníkom. Ťaží predovšetkým z histórie a tá sa stala i hlavnou ponukou zámku. Popri návšteve štýlových interiérov a súkromnej obrazovej galérie láka na nočné prehliadky a návštevu barokových záhrad. Pre ubytovaných hostí pripravuje výlety do okolia a ponúka priestory na svadobné obrady a kongresy.

Podobných príkladov, keď zámky zostali zámkami a nezmenili sa na do seba uzavreté hotelové zariadenia bez histórie, je v Čechách veľa. Tým najnovším sú „zámky na českej Loire“. Je to zoskupenie rodových šľachtických sídiel na východočeskej rieke Orlice. Každé z nich má osobitné čaro, svoje programové zvláštnosti a spoločne tvoria ojedinelú ukážku života českej šľachty v regióne Orlických hôr a Podorlicka. Patrí sem zámok Kostelec nad Orlicí, ktorý sa predstavuje ako kultúrna Mekka, Podštejn sa zmenil na raj pre rodiny s deťmi, Doudleby nad Orlicí lákajú talianskou renesanciou, Častolovice pútajú pozornosť parkom a zverincom. České zámky aj v súkromnom vlastníctve

zostávajú predovšetkým miestom zmyslového potešenia a zdrojom poznania. Nemenia sa na „historické“ hotely, ale prehlbujú svoje hodnoty do podoby komplexných a atraktívnych služieb.

Na Slovensku po slovensky

Prvými šľachtickými sídlami, ktoré na Slovensku prešli premenou na hotelové zariadenie, je kaštieľ v Beladiciach a v Liptovskom Hrádku. V oboch prípadoch boli objekty obnovené a uvedené do obývatelného stavu, doplnené o veľkokapacitné stravovacie zariadenie. V Beladiciach bol v rámci poskytnutia komplexných hotelových služieb kaštieľ rozšírený o dostavbu plavárne s wellness a v parku pribudli športoviská. V Liptovskom Hrádku bola majiteľka empatickejšia k pamiatkovým hodnotám kaštieľa. Aj keď v jeho historických priestoroch zriadila hotelové izby, zariadila ich starožitnými nábytkovými originálmi, čím umocnila ich historickú atmosféru. Kaštieľ v Čereňanoch bol zmenený na reštauračné zariadenie a jeho dávnu minulosť pripomína už iba architektúra objektu. Šľachtické sídlo rodu Amade vo Vrakúni, žiaľ, zatienila monumentálna dostavba tureckého kúpeľa s výzdobou pripomínajúcou interiéry hotelov v Dubaji. Ani v jednom z jedenástich opravených kaštieľov vlastník nestavil na históriu a zhodnotenie pamiatkovej podstaty objektu. Vo všetkých sú pripravené veľkokapacitné kongresové sály, všetky kaštiele ponúkajú relaxačné pobyty, romantické

svadby, v historických parkoch čakajú športoviská na športujúcich hostí.

Po rokoch fungovania „historických hotelov“ na Slovensku sa postupne začala meniť i filozofia ich využitia. Zlomovou udalosťou sa stalo sprístupnenie historických interiérov verejnosti v kaštieli a na hrade v Litovskom Hrádku v roku 2010. Podobne na históriu stavili i majitelia kaštieľa v Belej a zamerali sa na obnovenie niekdajšieho historického vzhľadu zničených interiérov. Niekdajšie letné sídlo prvého prezidenta Československej republiky v Topoľčiankach, podobne ako za socializmu, aj dnes ťaží zo svojej expozície a rekreačného ubytovania.

Presvedčivým dôkazom toho, že história môže zaujať, pôsobiť ako magnet a dobrá kultúrna reklama, je Appónyiho knižnica Oponického kaštieľa. Priživila sa na nákladnej obnove zanikajúceho šľachtického sídla, ktorého bola pôvodne súčasťou, a dnes je tento kultúrny počín synonymom kaštieľskeho hotela. Pozitívnym príkladom je aj zreštaurovanie nálezu historických nástenných malieb a grafického kabinetu z 18. storočia v kaštieli v Tomášove, kde sa skúšobne spustila i prehliadka historických interiérov.

Ideovou zmenou prešlo aj využívanie beladického kaštieľa. Už sedem rokov sa tu konajú medzinárodné sympóziá keramiky a keramické sochárske diela sa podieľajú na originálnej výtvarnej atmosfére zeleného priestoru priľahlého anglického parku. Rovnako sa umeniu

otvoril aj tomášovský Art Hotel Kaštieľ a v letnej sezóne už ponúka návštevníkom, nielen hotelovým hosťom, výstavy.

Celkom inú kapitolu píše Thonetovský kaštieľ vo Veľkých Uherciach. Jeho potomkovia pri obnove svojho rodového sídla sledujú iba jeden cieľ – filantropický. Vrátiť zničeným štýlovým interiérom ich dávny lesk a ukázať ich verejnosti. Tak ako je to v Taliansku, v krajine, odkiaľ pochádzajú.

Paradoxy

O tom, ako sa novodobí vlastníci kaštieľov na Slovensku snažia byť svetoví, výrečne hovoria ich premenovania. Napríklad kaštieľ v Beladiach sa volá Hotel Tartuf, vo Vrakúni Chateau Amadé, v Belej ho premenovali na Chateau Béla, v Čereňanoch na Chateau Afroditu, v Liptovskom Hrádku na Grand Castle, v Oponiciach na Chateau Appónyi, v Hermanovciach na Castle Péchy. Iba kaštieľ v Tomášove zostal kaštieľom a do svojej novej histórie vstúpil ako Art Hotel Kaštieľ.

Nie každý nový vlastník si uvedomuje, že kaštiele, rovnako ako iné pamiatkové objekty, sú a zostávajú aj po zmene vlastníckych vzťahov naďalej historickým dedičstvom národa. A štát, rovnako ako ich novodobí majitelia by mali byť predovšetkým zodpovednými správcami tohto kultúrneho dedičstva a prepožičiavať ho aj tým, čo sa chcú históriou iba kochať. Aj keď záchrana pamiatky je finančne náročná a v skutočnosti drsná romantika. ●

Oponice Chateau Apponyi. Foto: J. Lenhart

Kaštieľ Veľké Uherce. Foto: J. Lenhart

Topolčiansky hrad. Pohľad z amfiteátrového hľadiska nad južnými palácmi na severný palác a vežu. Foto: P. Fábry

Nový život hradov

Ing. arch. **Zuzana Ondrejková**, platforma „Načo sú nám pamiatky?“, Fakulta architektúry STU Bratislava

V poslednom období sa problematike obnovy hradných ruín venuje pomerne veľká mediálna pozornosť. Aktuálne je možné sledovať dva trendy, keď na jednej strane je postupná pomalá práca dobrovoľníkov a na strane druhej veľké obnovy zo štrukturálnych fondov. Aké sú výsledky takýchto obnov? Sú dostatočne pripravené? Aké sú výhody či úskalia veľkých hradných obnov?

Jadro Topolčianskeho hradu pred obnovou v roku 2005. Foto: A. Fábry

Hradné areály sú špecifickou skupinou pamiatok práve kvôli ich veľkej rozlohe, komplikovanej objektovej skladbe a väčšinou aj ťažkej dostupnosti. Po ich opustení pôvodnými majiteľmi – šľachtou, strate pôvodnej funkcie a schátraní je ich obnova nesmierne náročná. Ide tu o súbor pamiatok dramaticky vykorenený zo svojho prirodzeného užívania, presunutý do kategórie historického exponátu. Hrad ako bývalé územné správne jednotky hospodársky fungovali vďaka majetkom, ktoré im vtedy prináležali. V súčasnosti viac ako tri štvrtiny hradov sú vo vlastníctve príslušnej obce, štátneho podniku Lesy Slovenskej republiky, alebo inej štátnej organizácie, ktoré väčšinou nemajú nijaký záujem na ich záchrane alebo využití.¹ Pokiaľ je záujem tieto hrady chrániť a prezentovať, je nutné zmeniť ich vlastníctvo, alebo získať ich prenájom a na túto obnovu nájsť vhodný zdroj financovania. Jednou z možností je systematické financovanie obnov Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky. V grantovom programe Obnovme si svoj dom je vytvorený samostatný podprogram na obnovu torzálnych architektúr. Od roku 2011 v spolupráci s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny funguje projekt na obnovu hradov s pomocou nezamestnaných. Tento spôsob financovania využívajú prevažne neziskové organizácie a občianske združenia venujúce sa záchrane hradných ruín. Cieľom tohto projektu je statické zabezpečenie a konzervovanie najohrozenejších častí hradov a ich bezpečné sprístupnenie pre turistov. Konzervácia prebieha pod dohľadom Krajských pamiatkových úradov, predchádza jej statický pasport a výskumy v dotknutých polohách.²

Existujú u nás prípady, keď vďaka väčšej finančnej podpore hrady získali novú funkciu. Takéto hrady majú vlastníka, ktorý chce hrad aktívne využívať. Väčšinou ním je súkromný majiteľ alebo štátna organizácia. Spravidla pri tomto type obnovy ide o adaptáciu na novú funkciu, napríklad múzeum, galériu, reprezentačné priestory rôznych inštitúcií, prípadne hotel.

História rekonštrukčného prístupu

Veľké obnovy hradov sa u nás rozbehli po II. svetovej vojne v 50. rokoch. Pozornosť sa sústredila na významné hrady priamo v centrách miest, alebo ich tesnej blízkosti. Typickou črtou bola rozsiahla rekonštrukcia deštruovaných hradov do ich tektonickej funkčnej podoby. Prvým výrazným počínom boli práce na záhra-

du Bratislavského hradu na začiatku 50. rokov, kde výrazná obnova ruiny metódou rekonštrukcie stredovekej podoby hradu zvíťazila nad modernistickými trendmi novostavieb na hradnom kopci. Táto realizácia odštartovala ďalšie, štátom financované veľké rekonštrukcie hradov (Trenčiansky hrad, Oravský zámok, Spišský hrad, Zvolenský hrad, Starý zámok – Banská Štiavnica, Kežmarok, Smolenice). Išlo o hrady v centrách miest, alebo ich tesnej blízkosti, kde vďaka rekonštrukcii vznikli priestory určené pre múzeá, galérie a iné štátne inštitúcie. Zmena štátneho zriadenia v roku 1989 však zastavila všetky veľké štátom financované obnovy hradov.

Bratislavský hrad

Vyhorel v 19. storočí a odvtedy až do 50. rokov 20. storočia chátral. Z pôvodného hradu ostali zachované štyri vonkajšie obvodové neskorobarokové fasády a na nádvorí sa zachovali iba dva múry. V roku 1955 bola schválená štúdia na rekonštrukciu hradu profesora A. Píffla. Hrad bol obnovený do pevnostného charakteru so zachovaním všetkých dochovaných barokových etáp. K obnove fasád nádvorja sa pristupovalo rozdielne – podľa miery ich deštrukcie. Zachovaná západná fasáda bola obnovená do barokového výrazu, dve deštruované fasády, ku ktorým existovali zamerania pred deštrukcie, boli náznakovito zrekonštruované. Severná stena nádvorja, ktorá sa zrútila počas II. svetovej vojny, mala zachované základy pôvodnej arkády na prízemí a bola vystavaná ako novotvar.³

Cieľom aktuálnej obnovy, ktorá sa začala v roku 2008, bola obnova celého areálu hradu do uceleného výrazu z obdobia panovania Márie Terézie, 60. roky 18. storočia. Zväčša ide o obnovy objektov, ktoré v predchádzajúcom období už prešli rôznou mierou rekonštrukcie. S miernymi zmenami nadväzuje na koncepciu obnovy hradného areálu, ktorú vytvorila skupina odborníkov zo Správy Bratislavského hradu pod vedením architekta A. Fialu v roku 1985. Základných východísk novej rekonštrukcie bolo niekoľko. Z hľadiska architektonického stvárnenia to bola snaha obnoviť palác do slohovej podoby z obdobia poslednej historickej vývojovej etapy s dôslednou prezentáciou všetkých zachovaných hodnôt zo starších fáz. Slohové rekonštrukcie nahradili v mnohých miestach vytvorené novotvary. Súčasne bolo potrebné zachovať stopu hodnotných vkladov z predchádzajúcich pamiatkových obnov. Z hľadiska funkčného využitia bolo cieľom

maximálne sprístupnenie historických priestorov verejnosti.

Špecifikom obnovy bolo, že pred začatím prác neboli vykonané výskumy. Projekt bol spracovaný na základe vtedy dostupných podkladov. Až počas realizácie prebiehali výskumy a súbežne s ich vyhodnocovaním sa spresňovali jednotlivé architektonické a stavebnotechnické riešenia.⁴

Veľké obnovy hradov pútajú pozornosť médií aj laickej verejnosti v pozitívnom aj negatívnom smere. Medializovaná kauza

Nádvorie počas obnovy približne v roku 1955.

Zdroj: Archív Pamiatkový úrad SR, č. neg.

3225, autor: Kedro

Novotvar fasády nádvorja Bratislavského hradu od akad. arch. D. Martinčeka.

Zdroj: www.bratislavskenoviny.sk

Slohová rekonštrukcia fasády nádvorja Bratislavského hradu po poslednej obnove. Foto: Z. Ondrejková

Nádvorie zámku Viglaš pred obnovou. Zdroj: www.facebook.com, facebook group: Slovenské hrady, zámky a pamätihodnosti

• budovania garáží v mieste bývalého amfiteátra na kopci Bratislavského hradu úplne zastrela fakt, že obnova hradu je vykonávaná na vysokej vedeckej a odbornej úrovni s dlhodobou pripravovaným konceptom, ktorý je kontinuálne realizovaný tímom odborníkov špecializovaných v danej oblasti.

Trenčiansky hrad

Na rozdiel od Bratislavského hradu má zložitú objektovú skladbu, ktorá rástla špirálovito okolo centrálnej veže. Hrad vyhorel v roku 1790 a od roku 1905 bolo jeho vlastníkom mesto Trenčín. V súčasnosti je vlastníkom Trenčiansky samosprávny kraj. Hrad sa postupne deštruoval až natoľko, že padajúce kamene z hradu ohrozovali budovy v meste pod hradom. To bol v roku 1957 impulz na odštartovanie komplexnej obnovy hradu, ktorá mala rekonštrukčný charakter. Program obnovy bol stanovený na minimalizáciu použitia moderných materiálov pri rekonštrukciách a naopak ich preferovanie pri nových úpravách. Objekty palácov na hornom hrade boli zastropené a zastrešené. Výrazne deštruovaný palác Zápoľských bol zrekonštruovaný do ucelenej podoby, čím sa získali priestory pre múzeum. Metodika obnovy celého hradného areálu bola postavená na rekonštrukcii poslednej dochovanej etapy.

Posledná obnova prebiehajúca na Trenčianskom hrade bola slohová rekonštrukcia objektu kasární ukončená v roku 2014. Motiváciou na jeho obnovu bolo rozšírenie expozíčných priestorov Trenčianskeho múzea na Trenčianskom hrade. Rekonštrukčný prístup stanovený

v návrhu pamiatkovej obnovy architektom M. Bónom vychádzal z metodiky vypracovanej A. Fialom na hradný areál z roku 1980. V materiáli je metodika stanovená na rekonštrukciu objektov, pri ktorých je dostatok podkladov na jej prevedenie a konzerváciu objektov, pri ktorých rekonštrukcia nie je možná pre nedostatok vedomostí o pôvodnom vzhľade objektu, alebo z iných príčin. Obnova kasární rekonštruovala pôvodný tvar, konštrukčné riešenie objektu, pôvodnú komunikačnú schému (umiestnenie portálu, ochodze), pričom dispozičné členenie reaguje na nové funkčné požiadavky. Oproti Fialovej metodike sa realizovaný projekt a súčasná metodika líšia v spôsobe zastrešenia objektu. Kým Fiala presadzoval skrytú zaatikovú strechu, zrealizovala sa valbová strecha podľa historických vyobrazení objektu, zabezpečujúca jednoduchší odvod zrážkovej vody. Nevýhodou tejto obnovy je realizácia interiérov, ktorým chýba historický charakter. Na rozdiel od návrhu pamiatkovej obnovy, v ktorom sa vyžadovali tradičné materiály a technológie, sa pristúpilo k rozsiahlym betónážam pri vytváraní nových stropov podlaží umiestnených v diskutabilných výškach a nosného systému.

V tomto prípade obnovy boli kvalitne pripravené výskumy, koncept areálu hradu z prechádzajúcich obnov a návrh pamiatkovej obnovy, ako aj projekty. Kameňom úrazu bola nutnosť verejného obstarávania pri výbere dodávateľskej firmy. Keďže v tomto prípade pravdepodobne prevládalo kritérium najnižšej cenovej ponuky, bez potreby adekvátnych skúseností z oblasti obno-

Nádvorie zámku Viglaš po rekonštrukcii. Zdroj: www.facebook.com, facebook group: Slovenské hrady, zámky a pamätihodnosti

vy pamiatok, obnova objektu kasární sa realizovala technológiami vhodnými pre novostavbu – podľa štandardných skúseností realizátora. Samozrejme, práve v tomto bode procesu obnovy sa vytrátila atmosféra objektu, ktorý má „dýchať históriou“.

Topoľčiansky hrad

Hlavným cieľom obnovy Topoľčianskeho hradu je jeho záchrana a sprístupnenie verejnosti po jeho dlhobodej devastácii poveternostnými vplyvmi. Vzhľadom na blízkú polohu obce Podhradie návrh obnovy mohol počítať s aktívnym kultúrnym využitím hradu. Obnova hradu sa sústredila na hradné jadro, ktoré má byť prezentované po jeho prestavbe Stummerovcami v 19. storočí.⁵ K originálnym murivám, omietkam a prvkom hradného jadra sa pristupovalo konzervačnou metódou. Na rozdiel od predchádzajúcich príkladov obnovy hradov bolo rozhodnuté, že hrad bude prezentovaný v torzálnnej podobe, bez výrazných rekonštrukcií. Jeho nový život okrem turistov obdivujúcich architektonický a historický rozmer pamiatky zabezpečí nová funkcia vložená do hradného jadra – amfiteáter slúžiaci pre kultúrne podujatia. Nad zachovaným suterénom južného paláca vybudovali novotvar amfiteátrového sedenia smerovaného na javisko nad prízemím severného predvežového paláca.

„Pri realizácii projektového zámeru došlo k vzácnnej zhode zúčastnených strán a optimálnej spolupráci realizačného „trojuholníka“: projekcia – výskum – dodávateľ. Objednávateľ veľmi realisticky pristúpil k projektu, s ktorým sa

stotožnil a svoje predstavy precízne skorigoval podľa výskumu. To sa odzrkadlilo aj na úspechu aplikácie európskeho grantového mechanizmu.“⁶

Hrady vo vlastníctve súkromníkov

Na rozdiel od severných európskych krajín na Slovensku neostali žiadne hrady v rukách pôvodných majiteľov. Hrady odkúpené novými majiteľmi bývajú obnovované kvôli zisku. Pri takomto smerovaní je ucelená hodnota diela („Gesamtkunstwerk“) ohrozená globalizáciou a komercializáciou zameranou na rýchly zisk.

U nás máme dva príklady rozsiahlych obnov hradov, ktoré v rukách súkromného majiteľa boli prebudované na luxusné hotely. Ide o rekonštrukciu vodného hradu v Liptovskom Hrádku a komplexnú rekonštrukciu zámku Viglaš. Obe tieto realizácie sa stretávajú s nadšenými reakciami v radoch verejnosti. Naproti tomu reakcie odborníkov špecializovaných na obnovu pamiatok sú prinajmenšom zdržanlivé.

Trenčiansky hrad pred obnovou objektu kasární. Zdroj: www.vsetko.mozne.webnode.sky

Pohľad na Trenčiansky hrad po rekonštrukcii objektu kasární. Foto: P. Badaj

Pri obnove hradu v Liptovskom Hrádku bol stredoveký hrad konzervovaný a mladšie objekty postavené okolo neho prešli rekonštrukciou. Interiéry boli zaradené štýlovým, zväčša originálnym nábytkom. Hotelové izby majú vďaka kombinácii rekonštruovaných prvkov a historického nábytku zaujímavú romantickú atmosféru. Pri obnove Viglašského zámku na Grand hotel Viglaš išlo o slohovú rekonštrukciu v kombinácii s použitím kontrastných novotvarov. Exteriér hradu sa rekonštruoval podľa dobových vyobrazení a výskumov, ako aj niektoré interiérové priestory, napríklad rytierske sály. Nové vstupy, ktoré si vyžiadala nová funkčná náplň štvorhviezdičkového hotela, boli riešené ako kontrastné novotvary. Vikiere presvetľujúce ubytovacie kapacity v podkrovi a veľká presklená konferenčná sála vybudovaná medzi východným a západným krídlom zámku. Kvôli nej bola vysekaná časť kamenného brala, na ktorom je samotný zámok postavený. Interiéry hotela, ktoré neboli rekonštruované a nachádzajú sa v historickej časti, boli riešené v romantizujúcej podobe. Celková atmosféra v zámku však pôsobí umelým, neautentickým dojmom. Koncept obnovy bol stanovený architektmi, ktorí s obnovou pamiatok nemali predchádzajúce skúsenosti. „A nepoučený architekt má pri obnove pamiatky iné ciele ako architekt s dlhoročnými skúsenosťami v tejto špeciálnej oblasti.“⁷ Iróniou je, že práve takáto realizácia získala cenu verejnosti v súťaži Stavba roka 2014.

Výhody a nevýhody obnov

Pri veľkých investičných akciách je pozitívom skutočnosť, že v relatívne krátkom čase je vidieť výsledky obnovy. Sú vhodné pri výrazne narušených objektoch, ktoré akútne potrebujú fyzickú záchranu. Pridané nové funkcie prinesú nový život do pamiatky, väčšinou výrazne stúpne

turizmus, ktorý ovplyvní nielen samotný areál hradu, ale aj celý región, v ktorom sa hrad nachádza.

Nevýhodou rozsiahlych obnov býva jednorazová veľká investícia, keď je v krátkom čase bez vopred pripraveného konceptu obnovy potrebné prefinancovať veľké množstvo prostriedkov. Takmer okamžite je v takom prípade nutné spracovať výskumy, návrh pamiatkovej obnovy, projekty obnovy aj vykonať realizáciu. Každá z týchto zložiek je rovnako dôležitou súčasťou procesu a ovplyvňuje výslednú kvalitu obnovy. V časovom tlaku spôsobenom nutnosťou vyčerpania získaných finančných prostriedkov je oveľa väčšia pravdepodobnosť, že niektorá zo vstupujúcich profesií do procesu obnovy urobí chybu. Skúsenosti zo Slovenska, ale aj z Českej republiky hovoria, že nie je problémom veľké množstvo peňazí, ale nedostatočná pripravenosť investora na ich možné čerpanie. Dôležité je, aby mal vlastník hradu v spolupráci so štátnymi orgánmi ochrany pamiatok víziu cieľového stavu hradu, podľa ktorej je systematicky pripravený koncept a dlhodobou kontinuálne napĺňaný odborníkmi v danej oblasti.

Dôležité sú skúsenosti

Hrady tvoria podstatnú súčasť kultúrneho dedičstva Slovenska. Snaha o ich zachovanie a prezentovanie je preto vítaná. Podstatou však je pochopiť a udržať ich neopakovateľnú atmosféru, ktorá je to, čo ľudia v pamiatkach vyhľadávajú. Nové zásahy do hradov by mali byť dostatočne citlivé a prispôbiť sa jeho charakteru. Opačný prístup – prispôbenie hradu novému zásahu spôsobí stratu veľkého množstva hodnôt historického objektu. Preto pre ich zachovanie a udržanie je potrebné, aby sa obnove hradov venovali odborníci so skúsenosťami v tejto oblasti a je nutné vyhnúť sa šablónovitým postupom pri všetkých fázach obnovy od prvého nápadu, cez prípravu až po konečnú realizáciu.

Úspešné obnovy v Trnavskom kraji

Mgr. Daniela Zacharová, Krajský pamiatkový úrad Trnava

Je vôbec možné sklbiť požiadavky pamiatkarov, predstavy investorov, nároky na súčasné normy, bezpečnostné a hygienické predpisy, tvorivý architektonický rukopis či funkčné zapojenie obnovovaného objektu do organizmu sídla? Ak áno, akým spôsobom a aké sú výsledky takéhoto úsilia? Úspešnosť prinavracania historických objektov späť do života z hľadiska praxe metodika pamiatkovej obnovy je možné priblížiť na príkladoch konkrétnych pamiatok rôznych typologických druhov v rámci Trnavského kraja obnovených od roku 2000.

Ak historický objekt veľmi voľne prirovnám k živému organizmu a jeho vek budem považovať za zdravotný či fyzický hendikep, je možné spozorovať paralelu so živým pacientom: dôkladnou prehliadkou (výskumom) vyšetrím jeho orgány (pamiatkové hodnoty) a zdravotný (stavebno-technický) stav. Podľa výsledkov vyšetrení sa stanoví diagnóza (návrh funkčného využitia) a naordinuje liečba (projektová dokumentácia). No ak sa nedodrží poradie úkonov, či dokonca sa niektorý z krokov vynechá, vzniká riziko, že sa z liečby (obnovy) stane len mechanická resuscitácia pacienta (pamiatky) bez záruk na oživenie.

Pri spracovávaní zámeru „oživenia“ pamiatky teda nie je v procese prípravy východiskovým bodom architekt so svojím tvorivým egom. Projekcia vstupuje až po vyhodnotení pamiatkových výskumov. Úloha architekta sa tu čiastočne posúva do roviny sprostredkovateľa formujúceho vo výskumom stanovených mantineloch požiadavky stavebníka. Tu je možné s trochou zveličenia vysloviť, že práve požiadavky vlastníka na funkčnú náplň znamenajú ortiel nad budúcim úspechom či neúspechom kvality ďalšieho života pamiatky. Nevhodne zvolená funkcia vyvoláva zvýšenú mieru zásahov ničiacich slohové prvky nesúce pamiatkové hodnoty. Objekt stráca autentic-

kosť a so stratou autenticity prestáva byť pamiatkou.

Obnova pôvodnej funkcie

Aj obnova pôvodnej funkcie prináša zásahy do pamiatky. Zovšeobecňujúcim príkladom je meštianska architektúra, kde často pôvodný historický model kombinujúci obytnú a čiastočne prevádzkovú funkciu funguje dodnes. No i tu z času na čas dochádza k modernizácii inžinierskych sietí alebo k dispozičným úpravám. S obnovou pôvodnej funkcie je možné stretnúť sa aj pri iných druhoch pamiatok, i keď len okrajovo. Nielen v širšom Senickom regióne, ale i v rozsahu Trnavského kraja je úplne osamotenou ukážkou kvalitnej obnovy ľudovej architektúry dom č. 497 v Pamiatkovej zóne Sobotište – Habánsky dvor. Objekt v súkromnom vlastníctve, obnovený pre potreby víkendového bývania, nielenže nanovo ožil, no i po vložení inžinierskych sietí a nového vnútorného vybavenia ožil dodržiac pôvodný charakter. Keďže ľudová architektúra v súčasnosti v Trnavskom kraji výrazným tempom zaniká, s výhľadom do budúcnosti je realizácia obnovy ľudového domu v jeho čistej podobe ako príklad dôležitá. Obzvlášť v období súčasných (protirečivých) trendov. Na jednej strane síce vznikajú novostavby uplatňujúce nielen historické materiály ako hlinené omietky, murivo, výplne, ale

často aj výrazy historicko-vidieckej architektúry, no na druhej strane, ak nie je autentická vidiecka architektúra priamo búraná, tak doslova mizne pod obalmi súčasných izolačných materiálov.

Za čiastočne svojbytnú skupinu v kategórii obnovy objektov s pôvodnou funkciou možno považovať sakrálnu architektúru. I tu je rovnako potrebné riešiť modernizáciu inžinierskych sietí, strešné konštrukcie, statickú či vlhkosťnú sanáciu, avšak zásahy predstavujúce zmeny či úpravy dispozície prakticky absentujú, keďže z hľadiska funkčnej náplne nie sú potrebné. Odlišná je i miera umelecko-remeselných a predovšetkým výtvarných súčastí, takže narastajú i nároky na reštaurátorské a umelecko-remeselné práce.

V poslednom desaťročí možno za jednu z najrozsiahlejších koncepčných obnov v tomto kraji označiť obnovu kúpeľného hotela Thermia Palace a pavilónu balneoterapie Irma na Kúpeľnom ostrove v Piešťanoch. Tento liečebný komplex fungujúci od roku 1912 prešiel v rokoch 2003 – 2007 zásadnou premenou zahŕňajúcou umelecko-remeselné a reštaurátorské práce, tiež aj sanáciu poškodených konštrukčných častí a celkovú modernizáciu. I tu sa uplatňovala všeobecná zásada zachovania a obnovy originálnych prvkov v maximálne možnej miere dopĺňaním rekonštrukčných

Areál liečebného hotela Thermia Palace a balneológie Irma po obnove, Piešťany. Zdroj: archív Krajského pamiatkového úradu Trnava

Kaviareň hotela Thermia Palace po obnove, Piešťany.

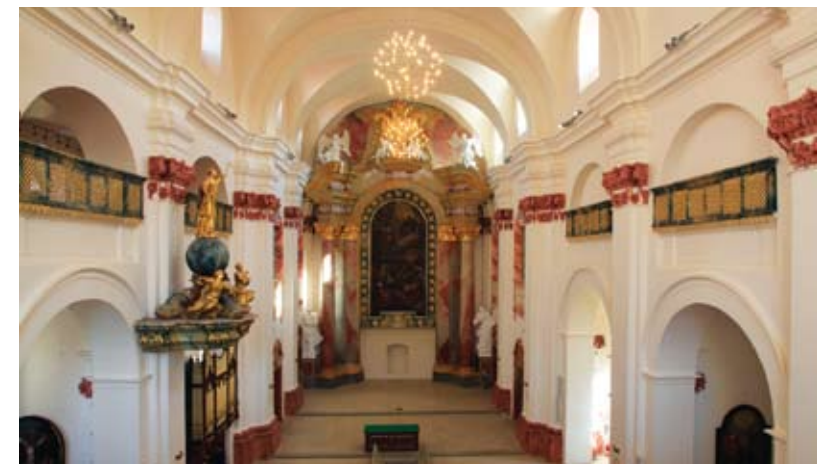
Zdroj: archív Krajského pamiatkového úradu Trnava

Ľudový dom č. 497 po obnove, Sobotište. Zdroj: archív Krajského pamiatkového úradu Trnava

Celkový pohľad do interiéru bývalého jezuitského kostola po obnove, Skalica. Foto: P. Ižvolt

Interiér s prezentáciou stôp po gotickom drevenom obklade stien stredovekej radnice, Trnava.
Zdroj: archív Krajského pamiatkového úradu Trnava

Ortodoxná synagóga po obnove, Trnava.
Foto: D. Zacharová

Súčasný interiér synagógy s prevádzkou Synagoga cafe, Trnava.
Foto: D. Zacharová

◉ kópií, ktoré boli zničené najmä v období socializmu. Zaniknuté časti sa riešili formou náznakovej rekonštrukcie vyhotovenej podľa dobovej dokumentácie. Ako podklady na rekonštrukciu slúžili okrem výsledkov obhliadkového a sondážneho prieskumu aj dobové fotografie a pôvodná projektová dokumentácia od budapeštianskych architektov Á. Hegedüsa a H. Böhma.¹

Vytvorenie novej funkcie

Inú kategóriu predstavujú objekty, ktoré obnovou naopak získajú novú funkčnú náplň. Týka sa to predovšetkým tých druhových skupín stavebných pamiatok, ktoré z rôznych spoločensko-historických dôvodov stratili svoju pôvodnú funkciu, napríklad zánikom šľachty spustili kaštiele, zánikom výroby zanikli aj technické pamiatky. Samostatnú kapitolu tvoria židovské pamiatky, ale taktiež sakrálna architektúra v inom než cirkevnom vlastníctve, a patria sem aj iné zväčša typologicky okrajové druhy pamiatok. Tu je najväčšou výzvou nájsť novú, vhodnej funkčnej náplne.

Úspešnú transformáciu a po dlhých desaťročiach opätovné zaradenie do života sa podarilo doceliť mestu Skalica, kde bývalý barokový jezuitský kostol slúži po obnove ako kultúrno-spoločenská, a vďaka vynikajúcej akustike, aj koncertná sála. Na koncertné účely bol v jednej z bočných lodí inštalovaný romantický organ zakúpený v anglickom Scheffielde. Nové technické vstupy zahŕňajúce inžinierske siete, zariadenia pre tech-

nickú obsluhu či zázemie pre účinkujúcich, vznikli v podružných jestvujúcich priestoroch stavby. Steny a klenba nikdy neniesli výtvarnú výzdobu, preto sa v tomto duchu obnovila jednoduchá biela farebnosť, ktorá umožňuje o to viac vizuálne vyniknúť dnes zreštaurovaným fragmentom pôvodného zariadenia vystupujúceho však len v polohe solitérnych doplnkov. Kontrastom k uhladenosti interiéru je podzemie s hrobovými miestami prístupné schodiskom v podlahe v exponovanom bode pod víťazným obeliskom, vyvolávajúce autentickjší pocit sakrálného priestoru. Za obnovu získal Skalický jezuitský kostol v roku 2012 ocenenie Fénix – Kultúrna pamiatka roka 2011, ako aj ocenenie časopisu Pamiatky a múzeá v kategórii Obnova roka 2011. Zaujímavosťou je, že idea nového využitia na kultúrnospoločenské účely tohto kostola vznikla už v 20. rokoch 20. storočia. No trvalo takmer storočie, kým prišlo k jej naplneniu².

Pomerne netradičným, reštaurátorsko-konzervátorským, spôsobom bol obnovený objekt západného krídla Trnavskej radnice³. Je to prvá, pôvodne gotická budova trnavskej samosprávy, ktorá sa v renesancii transformovala na mestský žalár s obydlím kata, neskôr doplneným aj kaplnkou. O obnove pôvodnej funkcie už, samozrejme, nikto neuvažoval. Vzhľadom na mimoriadny význam stavby pre dejiny mesta však vznikla potreba priblížiť ju púťavou formou verejnosti. Keďže zámerom bolo vytvoriť nielen priestory pre expozície, ale zároveň i samotnú

stavbu predstaviť ako muzeálny exponát historického staviteľstva, metodicky bol zvolený prístup striktnej konzervácie a prezentácie jednotlivých slohových etáp, ktoré výrazne zasiahli do života objektu vrátane povrchových úprav či stôp po historických konštrukciách – odtlačky pôvodného debnenia klenby pivnice, stopy po konštrukcii zaniknutej výdrevy reprezentatívnej miestnosti na poschodí. Za takto zrealizovanú obnovu získal objekt ocenenie Fénix – Kultúrna pamiatka roka 2008. Dnes je to miesto výstav, besied, čítačiek či drobných vystúpení s komornou atmosférou.

Odlišným spôsobom ožila bývalá Ortodoxná synagóga⁴, opäť v meste Trnava. I tu boli pre technické zázemie využité vedľajšie priestory v rozsahu interiéru, takže do objemu stavby nebolo zasiahnuté. Zachované fragmenty výtvarnej výzdoby boli zakonzervované a ponechané v surovom stave bez finálnych retuší. I keď sú priestory pod bočnými galériami od hlavnej lode funkčne oddelené, použitím sklenených bezrámových stien zostal interiér naďalej vnímateľný ako nenarušený celok. Nenásilným spôsobom tak nové doplnilo staré. Zámer funkčného využitia sa v tomto prípade kreoval postupne. V počiatkoch sa uvažovalo nad kancelárskymi či ateliérom, no v súčasnosti je tu prevádzkovaná kaviareň. Istý čas tu fungovala aj súkromná galéria. Synagóga, ktorá je v súkromnom vlastníctve, získala v roku 2011 ocenenie časopisu Pamiatky a múzeá v kategórii Obnova roka 2010.

Nárast objemu dostavbou

Dostavbou k objektu vznikajú nové väzby aj vzťahy. Na jednej strane vzťah k samotnej pamiatke (objemový, vizuálny, materiálový), na strane druhej vzťah s prostredím, v ktorom bude osadená. Oba tieto vzťahy však musia byť vo vzájomnom súlade. Historický objekt totiž nemožno vytrhnúť z kontextu, ani prostredia, v ktorom je situovaný.

Úspešnú cestu k novému začiatku doviedla Elektrárňa v Piešťanoch – budova bývalej mazutovej elektrárne. Objekt konzervujúci, priznávajúci a prezentujúci nielen samotné priestory, ale taktiež i zachované časti technického vybavenia vo vyvázenej forme dopĺňa priestorom, minimalisticky riešená presklená prístavba rešpektujúca mierku historickej budovy. Piešťanská realizácia akoby predbehla dobu. Vyzdvihnúť tu treba nielen kvalitu návrhu riešenia a spôsob jeho realizácie, ale i samotný zámer, pretože na Slovensku zatiaľ zväčša industriálna architektúra priestor ani šancu na život nedostáva. Získala aj Cenu verejnosti v rámci súťaže Stavba roka 2014, tiež ocenenie Fénix – Kultúrna pamiatka roka 2013, a kvalitu návrhu reflektovali i viaceré medzinárodné fóra z oblasti architektúry.

Ako posledný príklad oživenia dlho chátrajúcej pamiatky uvediem atypickú stavbu, opäť z Trnavy, nachádzajúcu sa mimo historického jadra mesta, takzvanú rotundu Spiegelsaal⁵ z 18. storočia. Pôvodne patrila k extravilánovej, prevažne hospodárskej zástav-

be z obdobia baroka, ktorú v 20. storočí nahradila nová, obytná zástavba. Objekt slúžil zrejme ako oddychový voľnočasový priestor majiteľa príľahlej nehnuteľnosti, pričom status objektu ako záhradného pavilónu podčiarkovala na interiérových stenách celoplošná maľba iluzívnej drevenej filagórie prerastajúcej popínavými rastlinami. Avšak s likvidáciou zázemia zanikla aj funkcia tejto drobnej stavby, ktorú už trvalou zmenou pomerov v charaktere zástavby nie je možné prinavrátiť. Keďže pri hľadaní novej náplne neumožňovali rozmery objektu žiadne trvalé užívanie, jediným možným riešením bolo zväčšiť využiteľnú plochu dostavbou, ktorej pôdorysný tvar navyše výrazne limitovalo torzo pôvodnej parcely náležiackej k rotunde. Tú obopla novostavba realizovaná súčasnými výrazovými prostriedkami. Pôdorysne zaberá väčšiu plochu než pôvodný objekt, no výškovo (prízemie s terasou na streche) sa mu podriadiť, čím dvojpodlažnú vertikálu necháva vyniknúť. Časť fasády pohľtená dostavbou však ostáva jednoznačne čitateľná. Princíp striktného rozlíšenia starého a nového sa uplatnil aj v interiéri, kde interiérový dizajn dostavby kontrastuje s obnoveným pôvodným výrazom. Za obnovu nástennej maľby získal objekt v roku 2013 ocenenie časopisu Pamiatky a múzeá v kategórii Reštaurovanie roka 2012. Napriek všetkým výzvam, skupine súkromných vlastníkov, ktorí sa podujali oživiť tento objekt,

v tých časoch už bez veľkej perspektívy na ďalšiu existenciu, sa podarilo sklbiť všetky nároky, požiadavky a limity. Ponúkli tak Trnavčanom aj v tejto časti mesta nachádzajúcej sa mimo historického jadra možnosť relaxovať v bare s kaviarňou, ukotvenou jednou nohou v minulosti a druhou stojacou v súčasnosti.

Čo tkvie za úspechom týchto realizácií? Zvolenie vhodnej funkcie, v prípade dostavby jej vyváženosť s pamiatkou a zároveň súlad s prostredím, v ktorom sa nachádza, obnova zachovaných slohových originálov, kvalita remeselnej realizácie, kvalita interiérového dizajnu. Ochota položiť dôraz na historický aspekt objektu a novodobé zásahy viac či menej podriadiť v prospech vyznenia jeho pamiatkovej podstaty, no súčasne bez straty ambície uplatniť súdobé architektonické trendy. Ak teda v závere zauvažujem, či je vôbec možné, a ak áno, akým spôsobom v snahe o záchranu, oživenie a udržateľnosť architektonického dedičstva sklbiť rôznorodé požiadavky cielené a kladené na aktérov takého náročného procesu, akým obnova historickej architektúry je, ponúkam praxou nadobudnutú skúsenosť ukotvenú i v prezentovaných obnovách, že ak sa v celom procese, od zámeru využitia, cez prípravu podkladov a dokumentácií, realizáciu až po samotné „používanie“ objektu, stane centrálnym bodom záujmu samotná pamiatka, výsledok nemôže skončiť nezdarom. ●

Údržba alebo rekonštrukcia?

Ing. arch. MSc. Pavol IŽVOLT, PhD., Pamiatkový úrad SR, Bratislava

Predstava novotou žiariacich pamiatok podľa vzoru Nemecka alebo Rakúska je na Slovensku atraktívna a čoraz viac „in“, než brečtanom zarastené „atmosférické“ pamiatky vo Francúzsku, Anglicku alebo Taliansku. Túto vlastnosť si u svojich rodákov všimol už teoretik ochrany pamiatok Alojz Riegl a pomenoval ju „hodnotou novosti“. Ako je to dnes? Má dnes na Slovensku miesto pietna údržba pamätníkov minulosti alebo projekty nákladných pamiatkových obnov? Pamiatkový úrad SR odštartoval v roku 2014 nový projekt „Pro Monumenta – prevencia údržbou“ podľa vzoru holandskej organizácie Monumentenwacht. Aké sú jeho prvé výsledky? Ujme sa myšlienka údržby v krajine zdevastovanej zmenami spoločenských systémov, v ktorej pôvodných vlastníkov kaštieľov, kúrií či meštianskych domov poznáme len z archívov?

Všetko sa začalo v Holandsku v roku 1973, keď si dvaja kamaráti architekti spolu sadli a premýšľali o nákladoch spojených s reštaurátorskými prácami na veľkých kamenných katedrálach a chrámoch. Problémy s uvoľnenými kameňmi, klampiarskymi prvkami, zatekajúcou vodou sa neustále opakovali. Čím neskôr prišli na prehliadku stavby, tým rozsiahlejšie boli škody. V stredoveku predsa existovali kamenárske dielne, ktoré pracovali pomaly a systematicky a stavba bola pod každodenným pozorným okom. Ako by sa dal v súčasnosti uplatniť tento prístup bez nutnosti stavať nákladné lešenia?

Napríklad skupina zručných horolezcov, ktorí prešli potrebným zaškolením, môže preliezť pomerne rýchlo aj rozsiahlu stavbu na všetkých neprístupných miestach. Malé poruchy odstránia na mieste a na veľké upozornia. Pokiaľ sa takéto „prehliadky“ budú robiť pravidelne, môžu vytvoriť fungujúci systém.

V Holandsku mali progresívne myšlienky zelenú. Po prvých prehliadkach sa nápad osvedčil. Pod „patronát“ si ho vzali samosprávne regióny, a tak dnes existuje Monumentenwacht Utrecht, Mo-

numentenwacht Noord-Holland a podobne. Po 25 rokoch v Holandsku pracovalo 52 dvojčlenných tímov (150 zamestnancov v 11 provinciách) a diagnostikovalo 15 000 pamiatok. V súčasnosti je to 22 000 prehliadok ročne. Až 95 % majiteľov pamiatok sa zapísalo dobrovoľne do systému, v niektorých prípadoch bola dôvodom žiadosť o dotáciu. Priemerné náklady na platy, palivo a materiál pre jeden tím predstavujú asi 112 000 eur ročne. Prehliadky sú pre vlastníkov spolplatnené, pričom časť nákladov hradí vlastník a časť samosprávny kraj. Od začiatku sa Monumentenwacht orientoval aj na rozširovanie idey údržby do iných krajín, pričom sa systém vždy prispôbuje miestnym podmienkam. V rôznych podobách ho adaptovalo Nemecko, Dánsko, Belgicko. Spolu so Slovenskom s implementáciou, hoci odlišnými spôsobmi, začalo Rakúsko a Maďarsko.

Nórsko ako donor

Pro Monumenta – prevencia údržbou je preddefinovaný projekt, podporený z Finančného mechanizmu EHP pre roky 2009 – 2014. Skratka EHP predstavuje krajiny európskeho hospodárskeho priestoru, ►

Stará Halič,
oprava krytiny.
Foto: I. Farárik

Výmena zhnitého latovania. Foto: P. Ižvolt

Hronský Beňadik, obhliadka podkrovia. Foto: P. Ižvolt

ktoré nie sú členmi EÚ, ale využívajú výhody spoločného trhu. Neprispievajú tak do „spoločného balíka“ štrukturálnych fondov, ale vytvorili vlastný finančný mechanizmus orientovaný predovšetkým na prírodné a kultúrne dedičstvo. Slovo „preddefinovaný“ znamená, že projekt bol „vopred dohodnutý“ medzi partnerskými inštitúciami Nórskeho pamiatkového úradu – Riksantikvaren a Pamiatkového úradu SR. Pred zverejnením výzvy finančného mechanizmu poskytlo Ministerstvo kultúry SR nórskej strane niekoľko tém na možný bilaterálny projekt. Nóri sa rozhodli práve pre myšlienku údržby, pretože obdobný projekt vo väčšom rozsahu Nórsko nemá. Slovenská skúsenosť so všetkými pozitívami a negatívami môže byť aj pre nich inšpirujúca. Podpora projektu je zabezpečená od 1. 1. 2014 do 30. 4. 2016 a povinná doba udržateľnosti je stanovená na 5 rokov. Alokované prostriedky pre projekt sú v hodnote 952 056 eur, pričom výstupmi projektu je vytvorenie troch pracovných tímov pôsobiacich v rámci celej krajiny, ich komplexné zaškolenie a technicko-organizačné zabezpečenie, monitoring 120 nehnuteľných kultúrnych pamiatok. V nasledujúcom období udržateľnosti projektu má byť záväzným výstupom monitoring minimálne 600 nehnuteľných kultúrnych pamiatok. Ďalej je potrebné zabezpečiť 6 seminárov pre správcov a vlastníkov nehnuteľných pamiatok, vydať 6 elektronických príručiek pre správcov a vlastníkov nehnuteľných pamiatok, zorganizovať 3 stretnutia s nórsym partnerom a zahraničnými expertmi a vytvoriť webové sídlo projektu s rezervačným formulárom na vykonanie monitoringu stavu pamiatky. Aj v strategickom materiáli „Konceptia ochrany pamiatkového fondu v SR do roku 2020“ je obsiahnutá úloha aplikovať systém preventívnej ochrany.

Nórsko ako partner

Projekt Pro Monumenta má svojho už spomínaného nórskeho partnera, ktorým je Riksantikvaren – Direktoratet for Kulturminneforvaltning. Je to obdoba nášho pamiatkového úradu a patrí pod rezort ministerstva životného prostredia. Nórsko zatiaľ nemá rozvinutý systém preventívnej ochrany v takom rozsahu ako Holandsko, preto chce aktívne spolupracovať na tvorbe systému u nás. Istou výnimkou je vnútorný systém manažmentu a údržby kultúrnych pamiatok v rezorte obrany, nové využitie, prípadne prenájmy vojenských pamiatok, ako sú pevnosti, kasárne, ale aj pamiatky z čias studenej vojny. Ďalším dôvodom, pre ktorý chce Nórsko

pozorovať implementáciu takéhoto projektu, je iniciatíva, na základe ktorej by mali v Nórsku opraviť všetky pamiatky do roku 2020. Tento termín sa asi nepodarí dodržať, ale významné skupiny pamiatok sú už opravené alebo v procese opravy. Nóri už v predstihu myslia na zabezpečenie ich údržby. Jednou z prvých takto obnovených skupín pamiatok sú nórske stredoveké drevené kostoly. Súčasťou stretnutí s nórskou stranou sú aj školenia zahraničných expertov a vzájomná výmena skúseností s expertmi z iných krajín, kde obdobný systém už implementovali.

Začiatok

Na začiatku po podpísaní vzájomnej zmluvy sa etablovala na pamiatkovom úrade nová organizačná zložka – odbor preventívnej údržby pamiatok. Má 11 pracovných miest, projektového manažéra, odborného koordinátora a 9 pracovníkov – inšpektorov kultúrnych pamiatok geograficky rovnomerne alokovaných do nezávislých pracovných skupín. Pôsobia pri sídlach krajských pamiatkových úradov Trnava, Banská Bystrica, Prešov (pracovisko Poprad – Spišská Sobota). Tu sú kancelárie tímov, ich príručné sklady materiálu, ako aj parkovacie miesta pre pojazdné dielne. Všetci novo zamestnaní pracovníci majú prax s prácou na pamiatkach, diagnostickou, ako aj remeselnou, a zároveň musia byť v dobrej fyzickej kondícii. Prvé mesiace absolvovali teoretické aj praktické školenia, aby sa zjednotili a doplnili ich schopnosti a vedomosti. Dnes sú schopní pracovať vo výškach, opravovať klampiarske prvky, meniť krytinu, murovať, opravovať protézovaním časti krovu a vykonávať iné práce. V tímoch po troch pracovníkov sú všetci zastupiteľní, ale prioritne má na starosti jeden administráciu a vyhotovenie

podrobných technických správ (TSKP), druhý starostlivosť o nástroje a materiál a tretí činnosti týkajúce sa vozidla. Vozidlo sa v projekte nazýva pojazdná dielňa a predstavuje skutočne plne zariadenú pracovnú dielňu s rebríkmí, stolom, nástrojovým vybavením, ale aj s prístrojmi na diagnostiku a odoberanie vzoriek.

Výber pamiatok

Pre počiatočný výber pamiatok boli oslovené krajské pamiatkové úrady, ktoré vytýpovali vhodné objekty. Kritériami sú počas dvoch rokov trvania projektu prístupnosť pamiatky, vlastníctvo štátom, samosprávou alebo cirkvou, druhová pestrosť, vyvážená lokalizácia na celom území SR, priemerný stavebnotechnický stav (nie dezolátny stav) a v neposlednom rade záujem vlastníka alebo správcu spolupracovať. Po ukončení dvojročnej etapy implementácie, v období udržateľnosti, sa okruh pamiatok rozšíri aj na pamiatky v súkromnom vlastníctve. Prvé mesiace, keď ešte neboli k dispozícii vozidlá, výbava a materiál, sa realizovali prehliadky predovšetkým menších stavieb v dostupnej vzdialenosti, v druhom roku implementácie sa už realizujú obhliadky všetkých typov nehnuteľných pamiatok.

Pracovný postup

Po predbežnom výbere pamiatok nasleduje kontaktovanie majiteľa, od ktorého sa vyžaduje písomný súhlas. Pracovný tím si pripraví podklady, archívny výskum a grafickú dokumentáciu. Pri prvej obhliadke sa naplánujú opravy a spotreba materiálu. Zároveň sa spracováva diagnostika objektu a realizujú sa opravy a čistiace práce. Po ukončení prác je majiteľ/správca podrobne poučený o príčinách a miestach poškodenia a spôsobom, akým by mala byť prevedená sanácia.

Pojazdná dielňa. Foto: P. Ižvolt

Následne dostane v písomnej forme podrobnú technickú správu s fotodokumentáciou porúch a vykonaných opráv, ako aj zoznam a priority pre opravy, ktoré si môže vykonať sám, alebo musí objednať pracovníkov z vonkajšieho prostredia. Správy majú spravidla od 30 do 90 strán a ich súčasťou je aj grafická dokumentácia pôdorysov s vyznačenými poruchami.

Elektronický rozmer projektu

Súčasťou projektu je po prvýkrát na obdobné účely využívaná aplikácia v tabletoch, ktorá bola vytvorená len pre tento projekt. Priamo do tejto aplikácie je možné už na stavbe ukladať poznámky, elektronické skice, fotografie, dáta z termokamery či endoskopu a preddefinované poruchy, odkiaľ sú následne synchronizované s centrálnou databázou monitorovaných pamiatok. Pracovník si môže v pamäti aplikácie vyhladávať odkazy na teoretické prednášky (manuál), webové odkazy, oscanované výskumy, dokumentácie a podobne. Poruchy sa vyberajú prostredníctvom roletových „menu“, ktoré je možné neustále spodrobňovať a dopĺňať. Takýto spôsob práce nie je v praxi zatiaľ aplikovaný ani v „materskej“ holandskej organizácii Monumentenwacht. Finálne správy sú dostupné vlastníkom, pracovníkom pamiatkového úradu alebo na vedecké účely. Centrálna databáza dokáže dokumentovať správanie sa stavebných materiálov a konštrukcií v čase, pri rôznych druhoch zaťaženia a poskytovať aj štatistické dáta.

Prezentovanie projektu verejnosti

Hlavným „komunikačným kanálom“ projektu smerom k verejnosti je webová stránka www.promonumenta.sk. Dajú sa tu nájsť základné, ale aj aktuálne informácie o projekte, k dispozícii sú na stiahnutie aj príručky pre vlastníka pamiatky. Celkovo má vzniknúť 6 príručiek, pripravených na základe typologických druhov objektov (ľudové stavby, mestský palác, kaštieľ, kostol). Popisujú nevyhnutné kroky pri svojpomocnom monitoringu, ako aj odporúčania na základnú údržbu a obnovu nehnuteľnosti. Na stránke sú na voľné šírenie k dispozícii aj niektoré prednášky spolupracujúcich lektorov. Po ukončení implementácie bude spustený on-line formulár pre záujemcov o monitoring kultúrnych pamiatok, na základe ktorého sa budú hlásiť vlastníci o poskytnutie tejto služby. V rámci udržateľnosti projektu sa predpokladá termín máj 2016 až máj 2021. V rámci projektu sú organizované aj odborné semináre v lokalite pôsobenia monitorovacieho

Stará Halič, oprava šindľovej krytiny. Foto: I. Farárik

tímu pre vlastníkov a správcov kultúrnych pamiatok, a to v spolupráci s príslušným krajským pamiatkovým úradom. Tieto semináre slúžia ako informačné dni o celom projekte, ale súčasťou programu sú aj špecializované prednášky odborníkov. Nazývajú sa „dni Pro Monumenta“ a doteraz sa konali v Košiciach, Banskej Bystrici, Trnave, v Žiline a v Bratislave. Každé takéto podujatie prináša pozitívne ohlasy a zároveň narastá aj záujem o vykonanie monitoringu. Projekt bol 9. mája 2014 prezentovaný na medzinárodnej konferencii „Programy preventívnej ochrany a údržby kultúrneho dedičstva“ konanej v talianskej Mantove. Správy o úspešnom slovenskom projekte sa medializovali v Nórsku aj v Holandsku. Projekt predstavili aj na výstave CONECO 2015, seminároch Bardkontakt 2014 v Bardejove, konferencii Živé pamiatky v Bytči a mnohých ďalších. Televízia TA3 vysiela reklamný spot o projekte, v rámci ktorého boli prezentované „ikonické“ pamiatky sídli troch pracovných tímov.

Aké sú problémy pri implementácii?

Znakmi projektového financovania sú nevyhnutnosť vypracovať rozpočtové položky vopred a následná viazanosť schváleným rozpočtom, čo neumožňuje pružne reagovať na vonkajšie okolnosti. Dlhodobé nízke financovanie kultúrnych inštitúcií neľahčuje možnosť spolufinancovania alebo ďalšieho rozvíjania projektu. Verejné obstarávanie predstavuje zdĺhavý proces, pri ktorom je pri preferencii nízkej ceny ťažké vysúťažiť potrebnú kvalitu výrobkov či služieb a zabezpečiť dobrú spoluprácu s dodávateľom. Zatiaľ

sa však nepotvrdili obavy o nezáujem vlastníkov a správcov. Na rozdiel napríklad od Holandska, kde je stav pamiatok v podstate uspokojivý a Monumentenwacht rieši drobné poruchy, na Slovensku sa stretávame často s dezolátnym stavom pamiatok, a to aj v prípade, že sa vlastníci aktívne snažia kumulovať finančné prostriedky. Mnohé obce napriek veľkej snahe nedokážu z vlastného rozpočtu zabezpečiť opravu kaštieľa.

Výzva do budúcnosti

Projekt je financovaný nórskou stranou do apríla 2016. Úlohou slovenskej strany je zabezpečiť trvalú udržateľnosť minimálne počas 5 rokov. Možným ďalším použitím technických správ je ich prepojenie s dotačným systémom Ministerstva kultúry SR „Obnovme si svoj dom“, keď technické správy môžu slúžiť členom hodnotiacich komisií, aby získali objektívnu vedomosť o pamiatke a jej stavebnotechnickom stave. Dlhodobé pôsobenie tejto novej zložky systému ochrany na Slovensku si bude vyžadovať finančné krytie, pričom rozpočty štátnych kultúrnych organizácií sú neustále krátené. Možným riešením je viacdrožové financovanie, sponzoring, participácia vlastníkov formou poplatku za prehliadku, účasť na vedeckých projektoch a čo najužšia spolupráca so samosprávou. „Vedeckými“ výzvami projektu je spolupráca s akademickými inštitúciami aj v medzinárodnom meradle na výskume vplyvov globálnych zmien klímy na koróziu stavebných materiálov, zmeny mikroklimy budov, účinnosti chemických konzervačných prostriedkov, trvanlivosti náterov a ďalších.

Výstavba miest v rokoch 1945 až 1956

prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD., STU v Bratislave, Fakulta architektúry

Druhá svetová vojna zasiahla svojimi ničivými dôsledkami prakticky celú Európu, Slovensko z toho nevynímajúc. O to naliehavejšia bola snaha každej krajiny sa z týchto ničivých útrap čo najskôr dostať. Úloha to však bola o to ťažšia, že nebolo dostatok materiálnych prostriedkov a aj personálne možnosti boli veľmi skromné. Nehovoriac o tom, že vojnou zničená krajina a mestá s dedinami potrebovali zvládnuť úplne iných úloh ako v mierových časoch.

Mestečko Nová Dubnica
od architekta J. Kroha,
rok 1955. Zdroj: B. Cvacho

Prvá fáza povojnového vývoja medzi rokmi 1945 až 1948 bola orientovaná v urbanistickej tvorbe predovšetkým na obnovu a výstavbu vojnou zničených miest a obcí, keď sa hľadal odkaz v predvojnovom funkcionalizme s viac či menej úspešnými pokusmi o realizáciu kontinuity vývoja v našich podmienkach. Stále však neodrkadľovala postupne sa meniace spoločenské podmienky. Dôkazom zložitej politickej situácie, v ktorej sa odohrával mocenský boj o ďalší osud našej republiky, môže byť aj architektonická a urbanistická tvorba, ktorú predovšetkým v urbanistickej polohe poznačila nedostatočná pripravenosť smerných územných plánov, s tým súvisiaca náhodnosť a niekde aj nevhodnosť lokalizovania investičnej výstavby. Urbanistická tvorba mala zjavne črty predvojnového obdobia, charakteristické pre predvojnové súkromnovlastnícke podmienky, bez rešpektovania celospoločenských súvislostí a vzťahov k celku¹.

Povojnová éra

Nastúpený vývoj po roku 1948 však znamenal za cenu radikálnej a násilnej zmeny vlastníckych vzťahov odstránenie posledných zábran, ktoré sa kládli do cesty celospoločenských záujmov a predstavuje výrazný medzník v novodobých dejinách Československa. Bol dovŕšený „zápas o prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v socialis-

tickú“, ktorý sa následne prejavil vo všetkých oblastiach našej spoločnosti. Po oslobodení Československa nastúpil architekt Ján Svetlák na Povereníctvo pre verejné práce Slovenskej národnej rady (SNR) v Košiciach ako zmocnenec s úlohou viesť obnovu vojnou zničených obcí a poškodených miest. V rámci tejto práce sa dostáva do úzkeho kontaktu a spolupracuje s architektmi Dušanom Martinčekom, Jurajom Tvarožkom a stavitelom Vladimírom Milanom Daxnerom. Celá generácia mladých architektov bola zrazu postavená pred zodpovednú úlohu, na ktorú neboli teoreticky pripravení, pričom často v tomto procese rozhodovala intuícia, pretože nebolo času si preverovať správnosť riešení. V rokoch 1947 – 1949 pôsobil J. Svetlák ako vedúci odboru regionálneho plánovania a výstavby miest a obcí na novozriadenom Slovenskom štátnom plánovacom a štatistickom úrade v Bratislave. Situácia sa zlepšila až po roku 1948, keď všetku územnoplánovaciu prípravu miest a obcí na Slovensku prevzali novovzniknutý Stavoprojekt a Štátny ústav pre rajónové plánovanie, najmä po vzniku oddelení pre územné plánovanie. „Za oficiálny začiatok prípravy socialistickej projekcie na Slovensku možno označiť začiatok činnosti a menovanie M. Kusého za zmocnenca a A. Keviczkého za zástupcu zmocnenca pre organizovanie projektov činnosti na Slovensku v marci roku 1948.“²

V rokoch 1949 – 1950 a založil oddelenie pre územné plánovanie na Oblastnom riaditeľstve Stavoprojektu v Bratislave³.

Žeriavový urbanizmus

Nové typy bytovej výstavby a typové podklady niektorých objektov občianskej vybavenosti nesú znaky, ktoré vyplynuli z dôsledného podriadenia sa dispozície konštrukčného systému. Táto tendencia mala na zreteli predovšetkým ekonomické a technologické aspekty, vyúsťujúce do extrémne zjednodušeného racionálneho výrazu architektúry. Podobne ako pri objektoch, aj v urbanistickej tvorbe chýba snaha o dôslednejšie riešenie hmotovo-priestorovej skladby s využitím zákonitostí kompozície. Charakter takto navrhovaných komplexov bol oslabovaný strohým výrazom architektonických objektov, nevyužívaním zelene a nedostatočným vybavením objektmi občianskej vybavenosti³. Proklamovaný hlboký sociálny aspekt novej výstavby sa tak dostáva do konfliktu s jej výrazom i prostredím, ktoré formovala. Z takto realizovaných súborov možno spomenúť zastavovací plán Krížnej ulice, ktorý spracovala komisia pre obnovu mesta Bratislavy v rokoch 1945 – 1948, výstavbu pri Kvačalovej ulici od architektov Kamila Grossa, Štefana Svetka, Štefana Ďurkoviča, Martina Kusého a Jozefa Chovanca v rokoch 1950 – 1960, a výstavbu v Krasňanoch od architektov K. Grossa, E. Hrušku, J. Svetlíka v Bratislave.

Kvačalova ulica a jej okolie boli zastavované postupne. Ťažisko výstavby obytných súborov prebehlo v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Projektovanie viedol ŠPÚ a jednotlivé súbory vznikali v jeho ateliéroch pod vedením architektov K. Grossa, Š. Svetka, Š. Ďurkoviča, M. Kusého a J. Chovanca. Tieto obytné súbory, ako aj ďalšie, ktoré vznikali v tomto čase prvej päťročnice, sa postavili vo forme sídlisk na zelenej lúke, a to nekomplexne z hľadiska inžinierskych sietí, občianskeho vybavenia aj zelene a veľmi často v zlej kvalite stavebných aj remeselných prác. Tieto skutočnosti, ako aj to, že bol k dispozícii jediný záväzný typ, ktorý neumožňoval využitie prieluk, ba často ani stavebných medzier, ako aj to, že architekti v typovom projektovaní ako novej metóde tvorivej činnosti nemali skúsenosti a nemohli nadviazať na žiadnu tradíciu, v nemalej miere zapríčinili, že sídliská tohto obdobia nevytvárajú životné prostredie, ktoré by zodpovedalo stúpajúcim materiálnym i kultúrnym nárokom človeka našej spoločnosti.“²

Prvé komplexy bytovej výstavby preto nesú znaky charakteristické pre priemyselné stavebníctvo, takzvaný žeriavový urbanizmus, a to strohosť výrazu, odtrhnutosť od pôvodného historického sídla formou výstavby na zelenej lúke, nedostatočnú vybavenosť. Výstavba takýchto obytných súborov sa orientovala predovšetkým do sídiel a lokalít, kde sa rozvíjala priemyselná výroba. Tu je možné sledovať popieranie geomorfo-

logických daností územia ako prírodného komponentu urbanistickej tvorby. Takúto charakteristiku nesú obytné súbory budované v Banskej Bystrici, Martine, Istebnom ako aj v Detve.

Zmena po roku 1950

Bezvýraznosť výsledkov architektonickej a urbanistickej tvorby v realizáciách komplexov bola predmetom kritiky a formovania nastupujúcej tvorivej metódy socialistickeho realizmu, ktorá mala byť reflexiou utvárajúcej sa spoločnosti, vyjadrovať jej ciele, túžby, ideály. Dnes môžeme konštatovať, že táto metóda tvorby mala svoje výrazné nedostatky, ktoré sa prejavovali najmä diktátom z centra, nedostatočným priestorom pre regionálne zvláštnosti, v jednotnom používaní výrazových prostriedkov, čo len zvyšovalo uniformitu miest, ktoré si celé storočia udržiavali svoj osobitý výraz, svoju identitu. Táto metóda práve v polohe využívania výrazových prostriedkov prešla od začiatku päťdesiatych rokov rôznymi štádiami.

Obdobie päťdesiatych rokov nesie črty formálnej znakovosti, ktorá čerpala z výrazových prostriedkov minulých období a vyúsťila do monumentálne pochopenej architektúry a urbanizmu. Napriek množstvu výhrad, ktoré sú proti formálnej znakovosti tohto obdobia, môžeme v tejto tvorbe badať aj množstvo pozitív, ktoré súvisia s úsilím o vytvorenie optimálneho humánneho prostredia na úrovni požiada-

viek doby. Najzaujímavejšiu, aj keď nie do dôsledku realizovanú pôvodnú koncepciu, predstavuje výstavba Novej Dubnice v rokoch 1952 až 1956. Postavená bola na zelenej lúke architektom J. Krohom a mala sa stať vzorom pre socialistickú výstavbu u nás. Práve tu môžeme sledovať snahu o vytváranie blokov, vnútroblokov, vedľajších osí, vyúsťujúcich do dominant, využívanie osovosti, symetrie a ďalších kompozičných prvkov, ktoré majú pôvod v minulých obdobiach, a v pokuse o ich aplikovanie na súdobý urbanistický súbor. Pôvodný zámer výstavby mestečka, ktoré malo slúžiť pre zbrojovku v Dubnici nad Váhom, sa podarilo naplniť len zhruba z tretiny. Lokalizované bolo zo strategických dôvodov asi päť kilometrov od pôvodného závodu, čím by sa predišlo zničeniu mestečka v prípade bombardovania⁴. Dnes je však situácia úplne odlišná oproti minulosti. Samotný koncept tohto obytného satelitu pozostáva z klasicizujúcej kompozície, pozostávajúcej z troch výrazných osí – príjazdových komunikácií, z ktorých stredná má dominantnú úlohu. Sústreďujú sa tu okolo bohatšie dimenzovaného verejného priestoru polyfunkčné objekty s vybavenosťou v parteri, pričom podluby týchto objektov vytvárajú komfortný priestor medzi vybavenosťou a verejným priestorom pre obyvateľov mestečka. Bohato dimenzovaná vyrastená zeleň verejných priestorov a vnútroblokov navodzuje dojem parkov, ako sú aj dva dominantné

symetrické zelené priestory – Pribinove sady a Sady Cyrila a Metoda.

Ikonické stavby

Popri tejto významnej urbanisticko-architektonickej realizácii je potrebné spomenúť aj najvýznamnejšie architektonické počiny tohto obdobia metódou socialistického realizmu. Určite k nim môžeme zaradiť Mičurinský palác v Bratislave na Búdkovej ceste od Miloša Chorváta z rokov 1950 až 1955, Internát Mladá garda v Bratislave na Račianskej ulici od Emila Belluša z rokov 1951 až 1955, ale aj súťaže na prestavbu Námestia slobody v roku 1955 a najmä súťaž na pamätník Slavín, ktorá sa uskutočnila v roku 1954. Jej víťazom a autorom realizácie sa stal J. Svetlík.

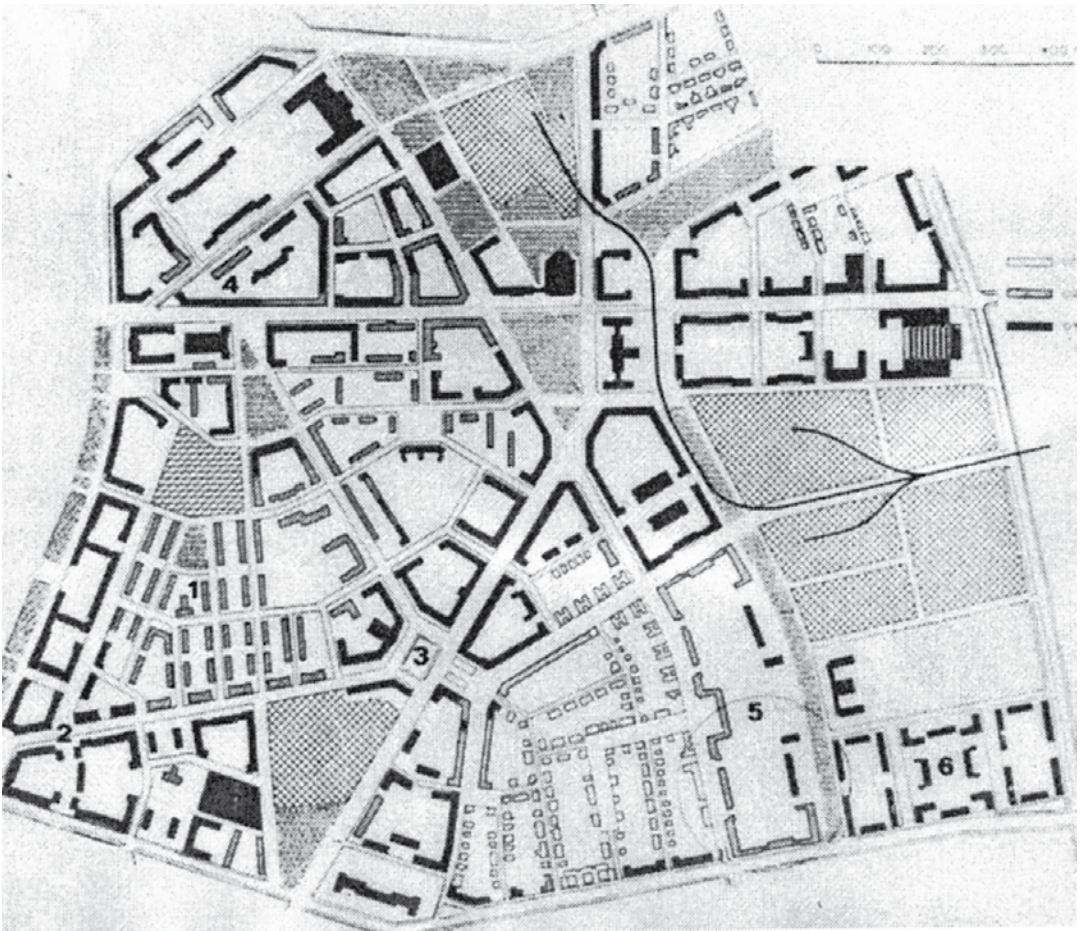
Významné realizácie urbanistického charakteru z tohto obdobia predstavujú obytný komplex v Handlovej od architekta Š. Zhorella v rokoch 1952 – 1958, sídlisko na Miletičovej ulici v Bratislave od architektov K. Paluša, M. Tenglera v rokoch 1951 – 1954, prvú časť sídliska Hliny v Žiline od architektov L. Bauera, F. Čapka v roku 1955. Novým prvkom je aj hľadanie výrazu v odkaze ľudových tradícií, ako nám prezentuje realizácia sídliska v Šaci pri Košiciach od architektov V. Holanovej, Z. Chlupa, F. Kočího, R. Svobodovej, F. Zouneka v rokoch 1951 až 1956.

V Bratislave patrí obytný komplex na Miletičovej ulici k prvým realizáciám v duchu socialistického realizmu. Obytný súbor je symetricky komponovaný od ústredného objektu s predpolím, ktorý vytvára hmotový akcent hmotovo-priestorovej skladby. Ostatné objekty smerom k Miletičovej ulici tvoria uličnú líniu uzatvárajúcu pred ruchom ulice vnútroblok poloverejného charakteru. Smerom k obom ukončeniam tejto línie je v parteri umiestená občianska vybavenosť, ktorá je podobne ako v Novej Dubnici prekrytá podlúbím. Vnútroblokové priestory sú využité okrem zelených plôch pre umiestenie materských škôl, jasí, detských ihrísk a športových plôch. Ako uvádzajú M. Dulla a H. Moravčíková „Architektúra pozdĺžnych hmôt obsahuje príznačné znaky klasicizujúceho formalizmu päťdesiatych rokov. Monotónne priečelia zdobia figurálne plastiky a dekoratívne vlysy. Objekty v centrálnej časti zvyrazňujú monumentálne nástupné terasy a stĺpové portiky. Malé trafostanice vnútri areálu majú podobu antických chrámov.“⁴

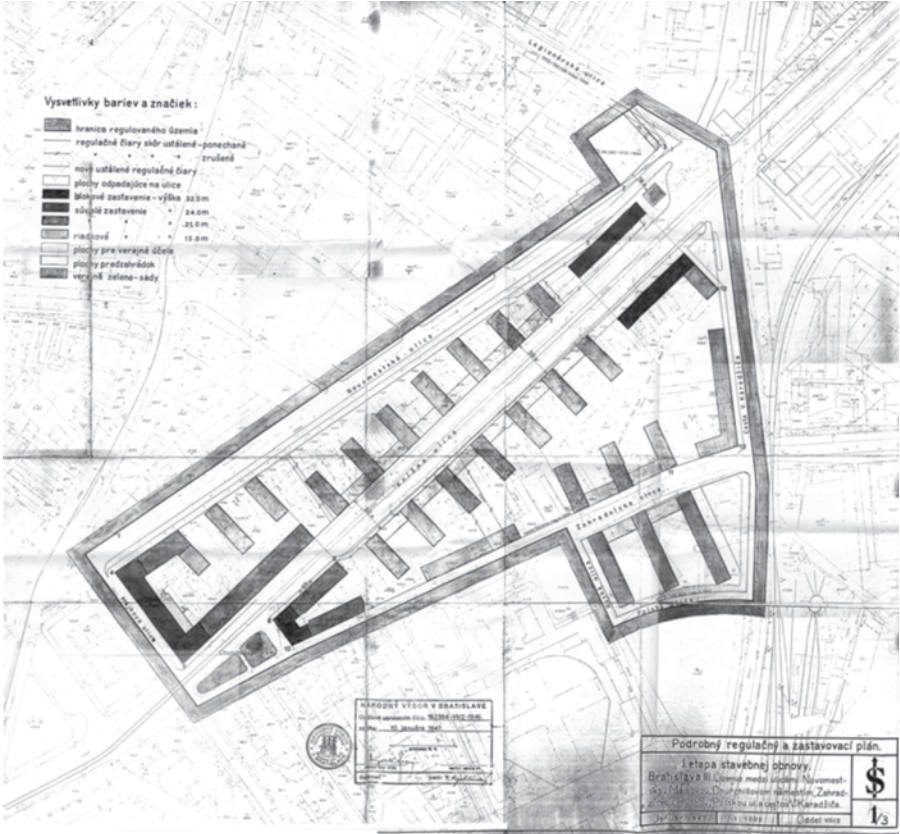
Jeden z kontinuálne sa dlhodobo rozvíjajúcich obytných komplexov u nás predstavuje sídlisko Hliny, ktoré je prvým a najstarším sídliskom v Žiline od architektov L. Bauera a F. Čapku. Tvorí ho osem

Územný plán Novej Dubnice od architekta J. Kroha, rok 1955. Zdroj: B. Cvacho

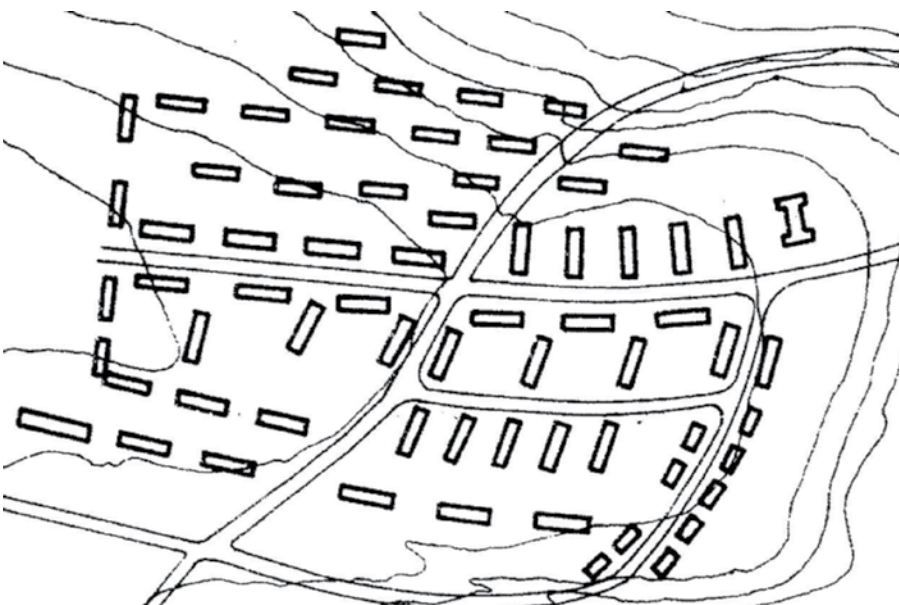
Bytová výstavba v okolí Kvačalovej ulice od architektov K. Grossa, Š. Svetka, Š. Ďurkoviča, M. Kusého a J. Chovanca v rokoch 1950 – 1960. Zdroj: archív autora

Zastavovací plán Krížnej ulice, komisia pre obnovu mesta Bratislavy v rokoch 1945 – 1948. Zdroj: archív autora

Obytný súbor Nitra – Predmostie od architekta M. M. Scheera, rok 1955. Zdroj: archív autora

Obytný súbor Fončorda v Banskej Bystrici od architekta J. Zemana v rokoch 1948 – 1950. Zdroj: archív autora

menších samostatných sídlisk Hliny I až Hliny VIII a tie sa zadeľujú do dvoch urbanistických celkov Hliny I – IV a Hliny V – VIII. V roku 1952 bol spracovaný prvý návrh sídliska Hliny I – II. Následne v roku 1954 v duchu zásad socialistického realizmu vypracovali autori definitívny projekt pre sídlisko Žilina – Hliny I – II. V rokoch 1954 – 1955 výstavbu sídliska Hliny III a IV urýchlilo využitie panelových bytových objektov typu G57.

Právom je možné za jednu z najvydarenejších realizácií tohto obdobia považovať sídlisko Nitra – Predmostie od architekta Milana Maximiliána Scheera v rokoch 1955 až 1961⁵. Kladoom je tu pochopenie mierky, zakomponovanie obytného útvaru do organizmu mesta. Práve táto realizácia je dokladom toho, že nie formálne zvládnutie obytného súboru, ale pochopenie zákonitostí väzby obytného súboru na pôvodné historické mesto s jeho prirodzeným rozvojom v smere hlavných rozvojových osí by malo byť dominantným faktorom urbanistickej tvorby³.

Projekt sídliska Nitra – Predmostie od architekta M. M. Scheera bol ovplyvnený viacerými faktormi. Najmä bezprostrednou blízkosťou Hradného vrchu s dominantou biskupského hradu, podhradím a blízkosťou rieky Nitry. Ďalšou požiadavkou bola potreba vytvoriť dopravný prístup do centra od severu. Tiež snaha prirodzene nadviazať na existujúcu mestskú štruktúru zástavby. Na rozdiel od projektu objekty boli zrealizované o jedno podlažie nižšie. Nezrealizovali sa dva výškové domy pri vstupe na Mostnú ulicu. Upustilo sa aj od mnohých výtvarných detailov. Výsledkom je obytná štvrť s 500 bytmi s výrazne horizontálnym charakterom a výškou zástavby, rešpektujúcou historické dominanty, širokou hlavnou komunikáciou smerujúcou na most, občianskou vybavenosťou v parteri a nábrežie rieky so zeleňou a trasami pre peších. Charakter sídliska ostal zachovaný dodnes. Pribudla vysoká zeleň a parkovacie státi vo vnútroblokoch.

Obdobie, v rámci ktorého prevládala metóda tvorby v duchu princípov socialistického realizmu, bolo ukončené po takzvanej II. všezväzovej konferencii pracovníkov vo výstavbe, ktorá sa uskutočnila v Moskve. Účastníci tejto konferencie podrobili kritike metódu tvorby v duchu princípov socialistického realizmu. Táto udalosť znamenala aj u nás ukončenie tohto krátkeho, ale svojimi dôsledkami nie nevýznamného obdobia v oblasti kultúrneho diania. Týmto sa otvorila cesta k ďalšiemu hľadaniu smerovania v oblasti kultúry, nevynímajúc oblasť architektonickej a urbanistickej tvorby.

TÉMA: Pamiatky modernej architektúry

16 – 19 Predpoklady udržateľnej ochrany – Ing. arch. Nina Bartošová, PhD.

- Bakoš, J.: Intelektuál & pamiatka. Kaligram, Bratislava, 2004, s. 268. ISBN 80-7149-610-3
- English, M. R. Environmental Decision Making by Organizations: Choosing the Right Tools. In SEXTON, Ken et al. /eds./. Better Environmental Decisions. Island Press, Washington DC, 1999, s. 476. ISBN 1-55963-614-9
- Choay, F.: L'allégoire du patrimoine. Editions du Seuil, Paris 1992, s. 270. ISBN-13: 978-2020300230
- Lowenthal, D.: The Past is a Foreign Country. Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 489, s. 403. ISBN 0 521 29480 0
- MACDONALD, S.: Modern Matters. Breaking the Barriers to Conserving Modern Heritage. In: Conservation Perspectives. The GCI Newsletter. V. 28. No. 1. Spring 2013, s. 4 – 9
- RANDALL, M.: Fixing Historic Preservation: A Constructive Critique of „Significance“. In: Places, College of Environmental Design, UC Berkeley 2004. ISSN: 0731-0455
- RANDALL, M.: Theoretical and Practical Arguments for Values-Centered Preservation. In: CRM, Vol.3, No. 7, Summer 2006. ISSN 1068-4999
- WOLFE, A. K. et al.: Summary Report: Developing a Users' Needs Survey Focusing on Informational and Analytical Environmental Decision-aiding Tools. Oak Ridge, TN: National Center for Environmental Decision-making Research, 1997

20 – 23 Avion: nadčasový bytový dom – PhDr. Katarína Haberlandová

- Genossenschaftswohnblock auf den „Walterskirchen“ Gründen in Bratislava. Forum 2, 1932, s. 290 – 293
- Stavba družstevného bloku na tzv. pozemkoch Walterskirchenových. Slovenský stavitel' 2, 1932, s. 41 – 49
- Haberlandová, K.: Bývanie v centre a na periferii. In Szalay P., Haberlandová K., Andrášiová K., Bartošová N. – ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN: Moderná Bratislava, Marenčin PT, Bratislava, 2014, s. 105 – 169

24 – 27 Funkcionalistická škola Jiřího Grossmanna – Ing. arch. Zuzana Holičková

- Viršík, R.: Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky. Archív KPÚ Nitra, 2000
- Gajdič, I. – Hudák, P.: Inventarizácia pamiatkovo hodnotných detailov a prvkov objektu. Archív KPÚ Nitra, 2012
- Foltýn, L.: Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939. Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, Bratislava, 1993

28 – 31 Pol'nohospodárska univerzita v Nitre – Mgr. Peter Szalay, PhD.

1. HURNAUS, H., KONRAD, B., NOVOTNY, M.: Eastmodern, Architecture and Design of

- the 1960s and 1970s in Slovakia. Wien, New York, Springer, 2007, s. 231
2. PINČÍKOVÁ, L.: Úvod. Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 20, 2009, s. 7
 3. GUREVIČ, A. J.: Historikova historie, Praha, Argo, 2007, s. 190

TÉMA: Druhý život pamiatky

50 – 53 Ide to aj inou cestou... – Mgr. Petra Kalová

1. Moncol'ová, I. Design Factory v kategórii obnova a rekonštrukcia budov získala CE-ZA-AR pre rok 2007, <http://www.archinet.sk/SKA/informacie/Clanok.asp?Kod=1504> (25.5.2015)
2. Viac ku konverzii piešťanskej elektrárne In: Bacová, A.: Základom je zapálený nadšenec. ARCH, r. 2014, č. 11, s. 24 – 29.
3. Viac o projekte ateliéru Zaha Hadid Architects In Mistrík, L.: Zaha Hadid od Penty počíta aj s bytmi, <http://reality.etrend.sk/reality-biznis/zaha-hadid-od-penty-pocita-aj-s-bytmi.html> (27.5.2015)
4. Turek, P.: Elektrárna, u které chtějí všichni žít. Respekt, roč. XXV, č. 33, s. 50 – 54.
5. Viac o pripravovanom projekte In: Suchý, D.: Stará mlynic sa zmení na kancelárie a lofity, <http://reality.etrend.sk/komercne-nehnutenosti/stara-mlynica-sa-zmeni-na-kancelarie-a-lofity.html> (26.5.2015)

Ďalšia použitá literatúra v príspevku :

- Fragner, B.: Architektura konverzí / industriální motivy a motivace. In: Industriální topografie. Architektura konverzí. Praha: ČVUT, 2014, s. 8 – 24
- Dvořáková, E.: Nové využití technického a průmyslového dědictví. Zprávy památkové péče, r. 2013, roč. 73, č. 3, s. 171 – 178
- Skřivan, T.: Náklady a modely financování konverzí průmyslových staveb. In: Kol. autorů. Stavební kniha 2013. Nový život opuštěných staveb. Praha: ČKAIT, 2013, s. 9 – 17

58 – 61 Nový život hradov – Ing. arch. Zuzana Ondrejková

1. JAŠO, F.: Hradý na Slovensku – aktuálny stav z hľadiska pamiatkovej ochrany. In Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 24: zborník z konferencie Výskum a obnova hradnej architektúry. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2012, ISBN 978-80-89175-59-8
2. IŽVOLT, P. – SMATANOVÁ, Z.: Strategic Heritage Conservation Practices: Inclusion of the Unemployed in Saving Cultural Heritage in Slovakia. In The historic environment 5. W. S. Maney & Son Ltd, 2014, s. 36 – 54
3. GREGOROVÁ, J.: Bratislavský hrad – Peripetie obnovy. In Projekt Slovenská architektonická revue, 2011, č. 4/5
4. MASÁR, I.: Architektonické riešenie obnovy Bratislavského hradu. 2015. Text k plagátu TOPOĽČIANSKY HRAD – obnova hradného jadra. Prezentovaný v rámci výstavby Obnova hradov v stredoeurópskom priestore, ktorú organizovala platforma „Načo sú nám pamiatky?“, 30. 3. 2015 – 12. 4. 2015

5. BÓNA, M.: Topoľčiansky hrad návrh obnovy objektov hradného jadra. 2009
6. KAČALA, J.: Architektonické riešenie obnovy Topoľčianskeho hradu. 2015 Text k plagátu TOPOĽČIANSKY HRAD – obnova hradného jadra. Prezentovaný v rámci výstavby Obnova hradov v stredoeurópskom priestore, ktorú organizovala platforma „Načo sú nám pamiatky?“, 30. 3. 2015 – 12. 4. 2015
7. GIRSA, V.: Ako prezentovať štátne hrady a zámky? Prednáška na konferencii ČNK ICOMOS: „Hodnoty hradov a zámkov Českej republiky.“ 23. 4. 2015

62 – 65 Úspešné obnovy v trnavskom kraji – Mgr. Daniela Zacharová

1. KVETANOVÁ, G.: Obnova hotela Thermia Palace a balneoterapie Irma v Piešťanoch. In: ŽUFFOVÁ, J. (ed.): Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11. Zborník zo seminára konaného dňa 5.12.2007. Trnava 2008, s. 49 – 58
2. ZACHAROVÁ, D.: Bývalý jezuitský kostol v Skalici. In: Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Ročník 61, číslo 3/2012. Bratislava 2012, s. 28 – 30
3. ŽUFFOVÁ, J.-KVETANOVÁ, G.: Počiatočné etapy vývoja trnavskej radnice. In: ŽUFFOVÁ, J. (ed.): Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3. Zborník zo seminára ku Dňu Európskeho kultúrneho dedičstva. Trnava 2000, s. 3 – 18
4. ZACHAROVÁ, D.: Ortodoxná synagóga v Trnave. In: Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Ročník 60, číslo 3/2011. Bratislava 2011, s. 26 – 28
5. Bližšie k histórii a obnove objektu pred realizáciou prístavby, viď. KAZIMÍR, M.: Maliarska výzdoba záhradného pavilónu v Trnave. In: Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Ročník 62, číslo 3/2013. Bratislava 2013, s. 28 – 31

66 – 69 Údržba alebo rekonštrukcia? – Ing. arch. Pavol Ižvolt, PhD.

- „Konceptia ochrany pamiatkového fondu v SR do roku 2020“, kapitola 5.7 – Prevencia formou údržby, úloha č. 1“ Navrhnuť systém monitoringu a údržby stavebno-technického stavu, podľa vzoru organizácie Monumentenwacht“. Dostupné na: <http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-138307?prefixFile=m_/>

70 – 73 Výstavba miest na Slovensku v rokoch 1945 až 1956 – prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD.

1. Hruška, E.: Vývoj stavby miest, SAV, Bratislava, 1969
2. Kusý, M. : Architektúra na Slovensku 1945 – 1975, Pallas, Bratislava, 1976
3. Vodrážka, P.: Dejiny stavby miest, vysokoškolská učebnica, Vydavateľstvo MERITUM, 2001
4. Dulla, M., Moravčíková, H., H.: Architektúra Slovenska v 20. storočí, Slovart, Bratislava, 2002
5. Dulla, M.: Architektúra dnes, súčasná slovenská architektúra a jej súvislosti, Pallas, Bratislava, 1993

URBANITA

